

T.C.

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**MÜSLÜMANLAR ARASI DİNİ
GRUPLAŞMA VE ÖTEKİLEŞTİRME PROBLEMİ
(GENEL GÖRÜNÜM)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Adem ADANUR

Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Danışman

RİZE

2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Adem ADANUR tarafından hazırlanan *Müslümanlar Arası Dini Gruplaşma ve Ötekileştirme Problemi (Mezhepler Özelinde Genel Görünüm)* başlıklı bu çalışma, [11/10/2019] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ~~oy birliği~~/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof Dr. Ahmet İshak DEMİR

Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN

Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İhsan TİMUR

Kabul/Red

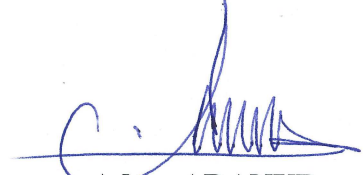
14 / 12 / 2019

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. **11/10/2019**

Adem ADANUR

ÖN SÖZ

Hiz. Muhammed'in vefatından sonra gerek klasik dönem gerekse modern dönemde olsun, İslam dünyasının kronik hastalığı haline gelen gruplaşma ve ötekileştirme problemi her dönemde Müslümanların en temel sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada, İslam dünyasında varlığını devam ettire gelen çok sayıda İslamî grup ve oluşumların tespiti yapılarak, İslami grup adı altında; özelde mezheplerin, genelde ise tarikat, cemaat ve güncel dini grupların ayrıştıkları ve birbirlerini ötekileştirdikleri noktalar irdelenmeye çalışılmış olup, bir bakıma Müslümanların mevcut durumunun genel bir fotoğrafı; parçalanmışlığı, bölünmüşlüğü örneklerle yansıtılmaya çalışılmıştır.

Daha önce birçok çalışmada yer bulması hasebiyle Müslümanların gruplaşma ve birbirlerini ötekileştirme sebeplerine teferruatlı olarak değinmek yerine gruplaşma ve ötekileştirme sebepleri çalışmanın giriş bölümünde anahatlarıyla izaha çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde “dini grup” ifade eden kavramların tanımı yapıldıktan sonra dini gruplara dair; “mezhepler, tarikatlar, cemaatler, güncel dini gruplar” şeklinde listeleme yapılarak sayısal ön bilgiler verilmiş olup çalışmanın “Ekler” bölümünde ise bu sayısal veriler kısa tanımlamalarla sunulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise “dini gruplarda gruplaşma ve ötekileşme olgusu” örneklerle izaha çalışılmıştır. Bu bölümde ilk olarak “İslam öğretisinde ötekileşme”yi izahtan sonra “mezheplerde ayrışma ve gruplaşma” ana başlığı altında, “ayrışma ve gruplaşmada inanç ve fıkıh boyutu” sırasıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Takip eden başlıklarda “öteki” kavramını izahtan sonra “İslami literatürde ‘öteki’ni çağrıştıran bazı kavram ve ifadeler”e yer verilmiştir. İkinci bölümde son olarak “Ötekileşme Fenomeni” ana başlığı altında “taassup” kavramının gruplaşma ve ötekileştirmedeki kritik konumuna vurgu yapıp, “günah” kavramının ötekileştirmedeki pozisyonu irdelenmeye çalışılmıştır. Devam eden başlıklarda da

“mezheplerde ötekileştirme fenomeni”, söylem ve uygulama örneklerinden oluşan alt başlıklarla izaha çalışılırken; yüzeysel olarak da “tasavvufta, İslam filozoflarında, cemaatler ve güncel dini gruplarda” gruplaşma ve ötekileştirme türünden söylem ve uygulamalara yer verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde de çalışmaya dair tespitler yapıp, mevcut olumsuz tablonun Müslümanların birlik ve beraberliğine zarar verdiğiinden bahsedilip, bu olumsuz tablonun düzeltilebilmesi adına daha önce yapılmış olan çalışmalar göz önünde bulundurularak değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmaya beni sevk eden, konunun belirlenmesinde ve içeriğinin hazırlanmasında hiç bir yardımı esirgemeyen, çalışmanın her aşamasında gerekli düzenlemelerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR’e, çalışmamı okuyup gerekli tetkik ve önerileriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN ve Dr. Öğr. Üyesi İhsan TİMUR’a, ana kaynaklara ulaşmamda yardımını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Davut AĞBAL’a, çalışmamın her aşamasında bana gerekli sabır ve fedakarlığı gösteren değerli eşim Tuğba ADANUR’a gönülden teşekkürlerimi sunuyorum.

Adem ADANUR

2019 RİZE

İÇİNDEKİLER

İçindekiler

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	11
ABSTRACT.....	12
KISALTMALAR.....	13
GİRİŞ	14

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ GRUPLAR

I. “DİNİ GRUP” İFADE EDEN KAVRAMLAR.....	19
A. Mezhep.....	19
B. Fırka	20
C. Hizip.....	20
D. Tarikat.....	20
E. Dini Hareket	21
F. Dini Akım.....	21
G. Cemaat	21
II. DİNİ GRUPLAR	22
A. Mezhepler	22

1. Siyasi Mezhepler	24
2. İtikadi Mezhepler	24
3. Fıkî Mezhepler	25
4. Muallak Gruplar	26
B. Tarikatlar	26
C. Cemaatler ve Güncel Dini Gruplar/Akımlar	26

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ GRUPLARDA GRUPLAŞMA ve ÖTEKİLEŞME OLGUSU

I. İSLAM ÖĞRETİSİNDE AYRIŞMA, ÖTEKİLEŞTİRME VE BİRLİK	28
II. Mezheplerde Ayrışma ve Gruplaşma	28
A. Ayrışma ve Gruplaşmada İnanç Boyutu	29
1. Allah İnancı	29
2. Kur'an Hakkındaki Fikri Ayrılıklar	32
3. Peygamber inancı	34
4. Sünnet ve Hadis Konusundaki Fikri Ayrılıklar	35
5. Dört Halife ve Sahabiler	37
6. Cemel-Sıffin-Hakem Olayı	39
7. Büyük Günah Meselesi	40
8. İman Tanımı ve İman-Amel İlişkisi	42
9. Kıyamet Günü/Ceza Mükafat	45
10. Cennet-Cehennem	46
11. İnsan Hürriyeti/Kader ve Ecel	47
12. İmamet Konusundaki Fikri Ayrılıklar	49
13. Mehdi-Mesih	50

14. Şefaât.....	51
15. Mucize/Keramet.....	53
16. Muhtelif Kelâmi Fikir Ayrılıkları	53
B. Ayrışma ve Gruplaşmada Fıkıh Boyutu.....	54
1. Usulî Ayrılıklar	54
2. Taharet	55
3. Namaz	57
4. Oruç.....	59
5. Zekat-Hacc	60
6. Evlilik ve Aile Hukuku	61
III. ÖTEKİ KAVRAMI.....	63
A. “Öteki” ve “Ötekileştirme” Kavramlarının Sosyolojik Tanımı...63	
B. İslami Literatürde “Öteki”ni Çağrıştıran Bazı Kavram ve İfadeler	64
1. 73 Fırka Hadisi.....	64
2. Eseriyye/Hasviyye/Müşebbihe.....	65
3. Harici.....	66
4. Mârîka	66
5. Tevella-Teberra	66
6. Râfıza	67
7. Nâsıbe.....	69
8. Tevvâbûn Hareketi	69
9. Takiyye.....	70
10. Şia-Ehl-i Sünnet	70
11. Gâliye-Guluv-Gulat	71

12. Ehl-i bid‘at	72
13. Vehhâbî	73
IV. ÖTEKİLEŞME FENOMENİ	73
A. Taassup Kavramı ve Ötekileştirmedeki Kritik Konumu	74
B. Günah / Fısk Kavramının Ötekileştirmedeki Yeri	74
C. Mezheplerde Ötekileştirme Fenomeni	75
1. Toplumsal Ayrılık	75
a. İbadet Mekanı Ayrılığı	75
b. Tokalaşma	77
2. İthamlar	77
a. Tekfir	77
b. Tevella-Teberra	80
c. Nefret ve Lanet Söylemleri.....	82
3. Şiddet	83
a. Hariciler	84
b. Şia.....	84
c. Mu‘tezile.....	85
d. Ehl-i Sünnet.....	85
e. Karmatiler	86
f. Vahhabilik.....	87
4. Çatışma/Savaş	87
a. Hariciler	88
b. Şiiler ve Sünniler	88
c. Fıkhî Mezhep Çatışmaları	89
D. Tasavvufta Ötekileştirme Fenomeni	91

E. İslam Filozofları	93
F. Cemaatler ve Güncel Gruplarda Gruplaşma ve Ötekileştirme Fenomeni	94
1. Güncel Şiiilik	95
2. Nusayrî Esed Ailesi.....	96
3. Vahhabilik.....	96
4. Metinselci Modernist Anlayış.....	97
5. Said Nursi Hareketi.....	100
6. Tebliğ Hareketi	102
7. Cemaat-i İslami Hareketi	102
8. Seyyid Kutub Hareketi.....	102
9. Süleymancılık.....	103
10. Taliban Hareketi.....	105
11. Hizbü't-Tahrir Hareketi	106
12. Cemalettin Kaplan Hareketi.....	106
13. İbda Hareketi.....	106
14. Fetö Hareketi.....	107
15. Diğer İslamî Güncel Oluşumlar	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	126
ÖZ GEÇMİŞ.....	200

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans

Danışman: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Hazırlayan: Adem ADANUR

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 200

ÖZET

MÜSLÜMANLAR ARASI DİNİ GRUPLAŞMA VE ÖTEKİLEŞTİRME PROBLEMİ (GENEL GÖRÜNÜM)

Müslümanlar arası dini gruplaşma ve ötekileştirme probleminin ele alındığı bu çalışma; mezhepler, tarikatlar, cemaatler ve güncel dini gruplardaki gruplaşma ve ötekileştirme örneklerini hem fikirsel hem de eylemsel boyutta genel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Kaynak tarama metodu kullanılarak, bahsi geçen gruplarla alakalı elde edilen bulgular objektif bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmada taassup kavramının gruplaşma ve ötekileştirmede kritik bir konuma sahip olduğu saptanmıştır. Taassubi bir bakış açısıyla kendi görüşünü savunmak ya da dayatmak adına gruplaşma eğilimi gösteren Müslümanların, kendi dairesine dahil edemediği din kardeşini -zamanla- ötekileştirme yoluna gittiği görülmüştür. Araştırma sonucunda, İslami oluşumlardan zuhur eden çok sayıda dışlamacı fikir ve uygulamaların Müslümanların birlik ve beraberliğine zarar verdiği örneklerle gözlemlenmiştir. Neticede tekfir yarışından ve taassupçu bakış açısından vazgeçmek, kendi fikrini dayatmamak, itmemek, tahammül edebilmek, din kardeşliğinden çıkarmamak gibi kriterlerin Müslümanların birlik ve beraberliği adına önem arzettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Mezhep, Dini grup, Öteki, Ötekileştirme, Taassup.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic İslamic Sciences

Thesis Type: Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Author: Adem ADANUR

Year: 2019

Number of pages: 200

ABSTRACT

THE PROBLEM OF RELIGIOUS GROUPING AND OTHERIZATION AMONG MUSLIMS (GENERAL VIEW)

This study, which deals with the problem of religious grouping and othering among Muslims, has attempted to reveal examples of grouping and othering in sects, sects, communities and contemporary religious groups from both an intellectual and an operational point of view. Using the source scanning method, the findings obtained in relation to the mentioned groups were tried to be presented objectively. In this study, it was found that the concept of taassup has a critical position in grouping and othering. From a Taassubi point of view, it is seen that Muslims who tend to group in order to defend or impose their own view are going to öt temporarily öt the othering of the brother of religion which they cannot include in their own circle. As a result of the research, it is observed that many exclusionary ideas and practices that emerge from Islamic formations are damaging the unity and solidarity of Muslims. As a result, it is thought that the criteria such as giving up the tekfir race and the tassupist point of view, not imposing its own idea, not pushing it, being able to tolerate it, and removing it from the fraternity of religion are considered important for the unity and solidarity of Muslims.

Key Words: Sect, Religious group, Other, Othering, Bigotry.

KISALTMALAR

b.	:	Bin, İbn
çev.	:	Çeviren
Dr.	:	Doktor
H.	:	Hicri
Hz.	:	Hazreti
no.	:	Numara
ö.	:	Ölüm tarihi
Öğr.	:	Öğretim
Prof.	:	Profesör
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sade.	:	Sadeleştiren
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:	Ve benzeri
vs.	:	Vesaire

GİRİŞ

İslam dininin ilk düşünce okulları olarak kabul edilen mezhepler sadece kurucularının fikirlerinden ibaret olmayıp, bir çok sebep ve olaylar neticesinde ortaya çıkmışlardır. İnsanların olaylar karşısındaki tepki ve tavırları, içinde yaşanılan toplumun gelenek-görenek, örf ve adetleri, insanların dünyayı ve olayları algılayış biçimi, mizaç, huy, zeka gibi faktörler bu sebepler arasında zikredilebilir.

“Mezheplerin doğuşu ötekileştirme olarak kabul edilebilir mi?” sorusuna cevap aradığımızda, mezheplerin doğuşunu, ötekileştirmenin ilk basamağı olan “gruplaşma” safhası olarak kabul edebiliriz. Bir zincirin devamı gibi düşünüldüğünde ise mezheplerin doğuşu dolaylı olarak ötekileştirmeyi ifade edebileceği gibi daha ziyade görüş ve düşüncelerin taassupçuluk boyutuna varıp birbirini itme durumunun sergilenmesi gerçek anlamda ötekileştirmeyi ortaya koyar.

Mezheplerin doğuşunu takip eden süreçte mezhepler kendi içinde azımsanamayacak sayıda kollara, gruplara ayrılmıştır. Tarikat, cemaat ve güncel dini gruplar bile incelendiğinde, oluşumlarında büyük ölçüde mezheplerin etkilerine rastlanılır.

İslam’da ameli/fıkhi mezhepler çoğulcu iken siyasi/itikadi mezhepler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bunun en tipik örnekleri Şiilik ve Selefi-Vahhabilik’tir.¹ Dolayısıyla islamda ötekileştirmenin en şiddetli örneklerine ameli/fikhî oluşumlardan çok siyasi/itikadi oluşumlarda rastlanılır.

Ötekileştirme nedenlerinin her biri zincirin bir halkası gibi düşünüldüğünde ötekileştirme sebebi kabul edilen fikir ve uygulamalar birbirinden bağımsız düşünülmemelidir. “İnsan niçin bir gruba dahil olmak ister ve de “öteki” oluşturma teşebbüsünde bulunur” sorusuna cevap aramaya çalıştığımızda da karşımıza farklı etmenler çıkar.

¹ Yıldırım Deniz, “Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2016), 28.

Kişinin kendi güçsüzlüğünü telafi arzusu, yalnızlık hissi, kendini kanıtlayarak bir işe yarama bir şeyleri başarma arzusu, ortak bir amacın peşinde koşmanın psikolojik çekiciliği, prestij ve menfaat sağlama hatta saldırgan dürtülerini doyurma ihtiyacı, kişinin kendi lekeli hayatından kurtulma arzusu, grubun içindekilere beslenen özel sempatiler, fikir ayrılıklarının şahsi olmaktan çıkıp bir grup-topluluk fikri haline dönüşmesi gibi psikolojik ve sosyolojik sebeplerle kişi bir gruba dahil olmak ister.²

Grup psikolojisinin etkisiyle zamanla ortak bir irade etrafında şekillenme başlar ve grubun menfaati çoğu kere bireyin menfaatinin önüne geçebilir. Grup içerisinde ortaya çıkan dayanışma-kardeşlik ruhu en birbirine zıt elemanları bile birleştirir hale gelebilir. Grup, düşman gördükleriyle arasında “biz ve onlar” söylemini geliştirir. Hatta hiç vicdan azabı çekmeden nefret etme, yalan söyleme, - yakın tarihte de görüleceği üzere- işkence yapma, adam öldürme gibi durumlar grup özgürlüğü olarak algılanabilir.³ Kendini dinin merkezine koyan grup, uyuşamadıkları başka cemaat, hareket ve akımları bid’atçılıkla, sapkınlıkla, cehennem ehli olmakla suçlayabilir. Süreç sonunda ortaya çıkan tablo, gruplaşma eyleminin ötekileştirme eylemine nasıl dönüştüğünü az çok ortaya koyar.

Kıskançlık ve çekişme, kendini üstün görme (kibir) ve liderlik sevdası, cehalet, heva-heves ve fitneye tabi olmak, iktidarını, menfaatini sürdürme gayreti içerisinde olma, ön yargılı ve yüzeysel bir bakış açısına sahip olma, körü körüne taklit, hizipleşme ve her hizbin kendi ilkelerini şaşmaz bir hakikat gibi görmesi, hoşgörüsüz tutum ve davranışlar, sadece kendisini veya mensup olduğu grubu kurtuluştaki görme, kendi görüşünü başkalarına dayatma, ayet ve hadisleri fırka temelli yorumlama, fırka lider(ler)ine doğa üstü güçler atfetme, sağlıklı olmayan bir dini anlayışa sahip olma⁴ gibi durumlar da gruplaşma ve ötekileştirme sebepleri arasında zikredilebilir.

Alimlerin tarihi hadiseleri yorumlarken keskin sınırlarla-çizgilerle hareket etmeleri neticesinde oluşan fikirlerin mezhepçilik taassubuna dönüşmesi, bazı kelami konuların şiddetli tartışmalara mahal vermesi ve zamanla bu tartışmaların

² Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 318-319.

³ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 339.

⁴ Şükrü Aydın, “Kur’an’ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı” (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015), 124-211.

şiddet uygulamalarına kadar varması gibi özel sebepler de gruplaşma ve ötekileştirme sebepleri arasında gösterilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müminler, dinlerinin bütünlüğünü bozup çeşitli gruplara ayrılmamaları hususunda uyarılmıştır (er-Rûm 30/30-32). Allah'ın yoluna uyup birlik içinde olmayı, kardeş olmayı ifade eden pek çok ayet-i kerime vardır. Al-i İmran suresi 103. ayet-i kerimede “toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin ...”, Hucurat suresi 10. Ayet-i kerimede “Muhakkak ki mü'minler kardeşirler. O halde kardeşlerinizin arasını düzeltin...” şeklindeki uyarılar Müslümanların takip etmesi gereken çizgiyi somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Hal böyle iken, zikredilen sebeplerden ötürü Müslümanlar -maalesef- gruplara, fırkalara ayrılmışlar ve birbirlerini ötekileştirme yoluna gitmişlerdir.

Gelinen son noktada İslam tarihi boyunca varolagelen fırka ve oluşumların -hemen hemen- hepsi, gerçek islamiyeti kendilerinin temsil ettiklerini iddia etmişler ve etmeye de devam etmektedirler.

Araştırmanın Konusu

Gruplaşma ve ötekileştirme örneklerinin -gerek fikirsel boyutta olsun gerekse eylemsel boyutta olsun- tespiti, mevcut problemin çözülebilmesi adına son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, ötekileştirmenin hem fikirsel hem de eylemsel örneklerine yer verilerek problem tanımlanmaya çalışılmıştır. Çünkü bir problemin tek tek parçalarından hareketle ana sorunu tespiti çalışma o problemin çözümünde kolaylıklar sağlar.

Son Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden sonra siyasi, şahsi ve kültürel sebepler, inanç ve uygulamada bazı farklılıklara ve zamanla da İslamda mezheplerin doğuşuna yol açmıştır. Devam eden süreç mezheplerin kendi içinde azımsanamayacak sayıda kollara, gruplara ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmada, Müslümanların mevcut durumunun genel bir fotoğrafı; parçalanmışlığı, bölünmüşlüğü yansıtılmaya çalışılacaktır.

Çalışmada İslamda gruplaşma ve ötekileştirmenin İslama ve müslümanlara zarar verdiği tezinden de hareket edilmeye çalışılmıştır.

Yine neredeyse her İslami grup ve oluşumun Müslümanların bölünmüşlüğüni ikinci planda bırakıp, kendi iç muhasebe anlayışından uzak durarak ötekileştirme davranışını devam ettirdiği var sayılmaktadır.

Çalışmada İslami grupların tespiti yapılmaya çalışılıp, daha çok mezhepsel oluşumları özele alacak şekilde gruplaşma ve ötekileştirme örneklerine yer vererek dışlamacı, yargılamacı, taassupçu bakış açısının örnekleri ve bu durumun İslam ilkelerine göre değeri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

İslam dünyasının kanayan yarası konumundaki bölünmüşlük, Müslümanların gruplaşma ve birbirlerini ötekileştirme yarışı malesef güncelliğini ve popülerliğini koruyan bir problem olarak göze çarpmaktadır.

İslâm toplumunda var olagelen çok sayıda farklı grup ve oluşumlar ve bu oluşumlar arasında tezahür eden hareketlenmeler -gerek fikir boyutunda olsun gerek eylem boyutunda olsun- İslâmî fikir özgürlüğü paralelinde normal bir durummuş gibi gösterilmeye çalışılmakta, özellikle taassup derecesine varan İslâmî bakış açısı ve yansımalarının İslâma ve Müslümanlara zarar verdiği gerçeği gölgelenebilmektedir. Çalışmada ortaya konulmaya çalışılan gruplaşma ve ötekileştirme örneklerinin iyi analiz edilip örneklerden çıkarılacak dersler neticesinde bahsi geçen probleme katkı sağlanacağı umulmaktadır.

İslâmî grupların fazlalığına ve ötekileştirme sebeplerine bakılarak aynı hataya düşülmemesi adına, Müslümanların birbirlerine olan taassupçu bakış açısının -hiç değilse bireysel düşüncede- ortadan kalkmasına katkı sağlaması açısından çalışma önem arz etmektedir. Çalışmada, bölünmüşlüğüün sebepleri objektif bir şekilde ortaya konulmaya çalışılarak mevcut durumla olması gereken durumun mukayesesinin yapılmasına ışık tutulmak istenmiştir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışma; mezhepler, tarikatlar, dini akımlar ve dini hareketleri kapsamaktadır.

Çalışma çok geniş bir konu yelpazesine sahip olduğundan çalışmada tarihi arka plana çok girmeden uç özellikler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tevhit inancına halel getirecek aşırı uçuk fikirlere ayrıntılı olarak değinmemek de ilke edinilmiştir.

İslam dünyasındaki gruplaşma ve ötekileştirmeye ilgili çok fazla sayıda örneğin varlığı çalışmaya yönelik örneklendirme eleştirilerini elbette ki beraberinde getirecektir. Çalışmada sayı olarak çok fazlaca zikredilen İslami grupların her birine gruplaşma ve ötekileştirmeye dair tek tek örnek verilmesi çalışmanın sınırlılık boyutuna uygun düşmeyeceği için çalışmada, gruplaşma ve ötekileştirmeye dair sınırlı sayıda örneklerle yetinilmeye çalışılacaktır. Fakat örnekleri ortaya koyarken de büyük resmi daha iyi ifade edebilmek adına örneklemede seçici davranıp, gruplaşma ve ötekileştirme örneklerinin; “mezhepler”, “tarikatlar”, “cemaatler” ve “güncel dini gruplar” şeklinde sınıflanmasına çalışılacaktır. Çalışmada “mezhepler” daha teferruatlı olarak ele alınmaya çalışılacak olup, tarikat, cemaat ve güncel dini gruplara daha yüzeysel değinilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Çalışmada kaynak tarama metodu kullanılacak olup çalışmaya temel teşkil edecek olan İslami grupların tespiti ve İslami grupların ayrıştığı, gruplaştığı, birbirlerini dışladığı meselelerin ortaya konulabilmesi adına kaynak kitapların, yüksek lisans ve doktora tezlerinin, ilgili makale ve web adreslerinin taraması yapılarak elde edilecek olan verilerle Müslümanların mevcut durumu izaha çalışılacaktır.

Çalışmada, mezheplerin ve dini oluşumların doğuşuna zemin teşkil eden; halife seçimi, Cemal Vakası, Sıffin Savaşı, Hakem Olayı gibi ilk dönemki tarihi vakaların üzerinde ayrıntılı durmak yerine, bahsi geçen tarihi olayların mezhepler ve dini oluşumlar üzerindeki yansımaları; mezhep ve dini oluşumların inanç ve ibadet konuları ile ilgili ortaya koydukları tavırların irdelenmesi çalışmanın seyrini şekillendirecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ GRUPLAR

I. “DİNİ GRUP” İFADE EDEN KAVRAMLAR

“Dini grup” adı altında birçok kavramdan söz edilebilmektedir. “Dini grup” ifade eden kavramların teferruatlı bir listesini çıkarmak yerine mezhepler, tarikatlar ve güncel dini gruplar incelemeye tabi tutulacağından bu oluşumların çağrıştırdığı kavramlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

A. Mezhep

“İslam dininin itikâdi ve amelî alandaki düşünce okulları” diyebileceğimiz mezhepler, ister siyasi ve itikâdi isterse fikhî olsun, müştereken mezheb adıyla anılmaktadır. Sözlükte ‘gidilen yol’, ‘gitme zamanı’ veya ‘gitme’ anlamına gelen ‘mezhep’ kelimesi dini terminolojide ise, dinin ana kaynaklarını anlamada ve uygulamada ortaya çıkan farklılıkların kurumsallaştığı dini grup, imam veya müçtehit kabul edilen kişilerin anlayış ve görüşlerinden teşekkül eden itikâdi veya fikhî yol (dinî ve şer’i tarîk) şeklinde tarif edilmektedir.”⁵

Halkın algılamalarına göre mezheplerin varlığı doğrudan doğruya bir ötekileşme sebebi olarak görülebilmektedir. Ardahan ilinde seçmen gruplarına yönelik yapılan bir araştırmada görüşmecilerin %15,2’sine göre *mezhep*; görüş ayrılıkları, ayırım, ayrımcılık, din ayrımı, uygulama farklılıkları, ötekiler, *ötekileştirme*, dinde bölünme gibi anlamlara gelmektedir!⁶

⁵ Mehmet Haberli, “İtikadi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2012): 161.

⁶ İhsan Kurtbaş, “Etnosantrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler - Ardahan İli Örneğinde Oy Verme Davranışının Sosyolojik Analizi” (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013), 273.

B. Fırka

Siyasî ve itikadî mezhepler için kullanılan bir terimdir. Fırka kelimesi (çoğulu fırak) sözlükte “ayırarak, bölmek; açıklayıp hükme bağlamak” mânalarına gelen fark kökünden isim olup insanlar arasından ayrılmış belli bir grup ve topluluğu ifade eder. Terim olarak, İslâm fikir tarihinde kendilerine has siyasî düşünce veya itikadî telakkilere sahip bulunan gruplar için “siyasî akım” (bir nevi parti) ve “itikadî mezhep” anlamında kullanılır.⁷

Hiz. Peygamber ümmetinin düşeceği ihtilâfları genellikle fırka kelimesiyle ifade etmiştir. Klasik kaynaklarda müslümanların inanç ve fikir alanındaki ayrılıklarının daha çok fırka ile karşılanmasında hadisteki bu kullanımın rolü vardır.⁸

C. Hizip

Hizip, “kısım, parça, bölük, cemaat, taife, silah” gibi anlamlara gelir, çoğulu ise ‘ahzap’ tır.⁹

Hizip kavramı terim olarak; “bir siyasi partinin içinde, partinin izlemekte olduğu ana siyasi çizgiye karşı olan, ayrı bir teşkilat merkezi bulunan ve partinin çoğunlukla aldığı kararlara karşı savaşıyan parti içi grup, fraksiyon, klik” şeklinde tanımlanabilmektedir.¹⁰

D. Tarikat

Tarikat “gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş” anlamına gelir. Çoğulu tarâiktir. Terim olarak ise “Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış” demektir. Sözlükte “yol” anlamına gelen ve Allah’ın farz kıldığı,

⁷ Bekir Topaloğlu, “Fırka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 35.

⁸ İlyas Üzümlü, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 526.

⁹ Süleyman Uludağ, “Hizb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 182.

¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/> “Hizip”, Erişim 12.09.2019

ruhsata yer olmayan hükümleri ve merasimleri ifade eden tarîk de (çoğulu turuk) tasavvuf kaynaklarında genellikle tarikatla aynı anlamda kullanılmaktadır.¹¹

Günümüz Türkiye’inde aynı mezhep mensuplarının farklı tarikatlara tabi oluşu biz ve öteki anlayışını daha çok tarikatlar özelinde karşımıza çıkarmaktadır.

E. Dini Hareket

Dini hareket kavramı, dini grup ifade eden kavramların hepsinin ortak özelliği -çıkış noktası- olduğundan “dini grup, cemaat, akım, hareket ve oluşumların ortak adı.”¹² şeklinde tanımlanabilir.

F. Dini Akım

“Akım” kavramı; “sanatta, siyasette, düşünce hayatında ortaya çıkan yeni bir görüş, yöntem, hareket, cereyan, tarz.”¹³ şeklinde ifade edilir. Bu tanımdan hareketle “dini akım”ın tanımı; “dini düşünce hayatında ortaya çıkan yeni bir görüş, yöntem, hareket, cereyan, tarz.” şeklinde ifade edilebilir.

G. Cemaat

Cemaat, “görüş ayrılığına düşme” anlamına gelen “tefrika” kelimesinin karşıtıdır. Cemmat terimi “İslâm dinine mensup olanlar, onların yolu, siyasî birlik” mânalarında da kullanılır.¹⁴

Cemaat; “insan kalabalığı, topluluk”, “bir dinden veya bir soydan olanların topluluğu”,¹⁵ Müslümanların birbirlerinin din/iman kardeşleri olarak, tesis etmek zorunda oldukları birlik ve beraberlik gibi anlamlara da gelir.¹⁶ Buradan evrilmiş olarak cemaat kavramı alt gruplar için de kullanılmaktadır. Bir toplum içinde aynı

¹¹ Reşat Öngören, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 95.

¹² Hilal Doğan, “Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketler: Hare Krishna Hareketi” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 4.

¹³ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=Akım>, Erişim 8.12.2018

¹⁴ Tuncay Başoğlu, “Tefrika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 279-280.

¹⁵ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=Cemaat>, Erişim 12.09.2019

¹⁶ Mehmet Salih Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri” (Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2018), 214.

dinî paylaşıma veya bunun küçük bir kısmına da cemaat denilmektedir. Örneğin İslâm cemaati ve bunun içinde yer alan tarikat cemaati gibi. Bununla birlikte cemaat kavramını belirli bir bölgede birlikte yaşayan ve üyeleri bazı toplumsal ilişkilerle birbirine bağlı bulunan bir toplumsal grup olarak da adlandırmak mümkündür.¹⁷

II. DİNİ GRUPLAR

Mezhep, tarikat, cemaat ve güncel dini grupların listeleri, İslamda özellikle gruplaşmanın, beraberinde de ötekileştirme ve ötekileşmenin büyük fotoğrafını ortaya koyabilmek düşüncesiyle yapılmış bir çalışmadır. Dini gruplarla alakalı, bu çalışmanın “Ekler” bölümünde, kısa tanımlamaları da içeren sınıflamalar yapılmaya çalışılmıştır.

A. Mezhepler

Mezhep, Arap dilinde “zhh” kökünden türemiş “gitmek, gidilecek ve takip edilecek yol” anlamına gelmektedir. Mecazi olarak kişinin yöneldiği inanç ve yol anlamında da kullanılmaktadır. Terim olarak ise inanç, ibadet ve fertler arası muameleler konusunda, dinin asli ve kesin kuralları dışında, birbirinden farklı düşünce ve yorumlarla, bu düşünce ve yorumları benimseyen fertler ve sosyal grupları belirtir.¹⁸

Hız. Peygamber döneminde tereddüte düşülen, ihtilaf edilen konularda mesele Peygambere arz edilip çözüme kavuşturuluyordu. Peygamberin vefatıyla birlikte meselelerin çözümünde görüşüne başvurulacak kişi sayısı artmış ve bu şahısların ortaya koyduğu görüşlerde farklılıklar olmuştur. Zamanla da görüşleri geniş kitlelerce benimsenen isimler, *mezhep* denilen yapıların imamları sayılmışlardır. Farklı anlayışa sahip kişi ve gruplar kendilerini meşrulaştırmak için dini metinleri kullanmışlardır. Netice itibarıyla mezhepler Hız. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmış olup, farklı alimlerin İslamın kaynaklarından çıkardıkları görüşlerin zamanla kurumsallaşmasıyla oluşmuşlardır. Dolayısıyla

¹⁷ Durmuş Tatlılıoğlu, “Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008): 113.

¹⁸ Mustafa Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 1.

mezhepler yeni birer din olmayıp bir dini benimseyen toplumların özellikleri sonucu kazandıkları formlardır, insanların din yorumudur denilebilir.¹⁹

Neticede İslam dünyası farklı isimler altında farklı fikir ve uygulamalarla parçalara ayrılmıştır.

Bazı âlimlerin toplumdaki meselelerle ilgili olarak “makale” (görüş, söz) adıyla risâle yazmaları yahut bazı konular hakkında görüşlerini sözle ifade etmeleri sebebiyle İslâm tarihinde dinî ve siyasî gruplaşmalar oluşum aşamasında “*ashâbü’l-makalât*” diye anılmıştır. Giderek belirginleşen bu görüşlerin belli bir süreç içinde gruplaşma mahiyetini almasıyla, *ashâbü’l-makalât* artık, “bir kurucunun liderliğinde ortak düşünceler etrafında bir araya gelen gruplar” anlamına gelmeye başlamıştır. Daha sonra *fırka* (çoğulu *fırak*) kelimesi İslâm mezhepleri tarihinde zümreleşmeyi ifade eden en yaygın terim olmuştur. İslâm coğrafyasının genişlemesi ve diğer dinlere ait inanç grupları ile karşılaşılması neticesinde “din” anlamına gelen *milel* ve “iddia, görüş ve dinî zümre” anlamına gelen *nihal* kelimeleri ortaya çıkmıştır. Bu paralelde “el-milel ve’n-nihal” tabiri “dinler ve mezhepler” anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında “tutarsız düşünce” anlamına gelen *hevâ* (çoğulu *ehvâ*) kelimesiyle oluşturulan “ehl-i ehvâ” tabiriyle, terkihi dayanakları zayıf ve temelsiz olan gruplar ifade edilmiştir. İnanç ve siyaset grupları klasik literatürde daha çok *ashâbü’l-makalât*, *fırka* ve *nihle* kelimeleriyle; amelî-fikhî gruplaşmalar da mezhep kelimesiyle anılmasına rağmen son zamanlarda daha kapsamlı olan mezhebin kullanımı tercih edilmiştir.²⁰

Mezheplerin zuhurunda bir çok amil etkili olmuştur. Nasların yorumlanma biçimi; Cemel ve Sıffin savaşlarının ardından tartışılmaya durulan kader problemi; Hz. Peygamberin vefatıyla başlayan halife seçimi problemi, Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Cemel, Sıffin ve Hakem Olayı gibi siyasi hadiseler; Hz. Peygamberin vefatıyla özellikle Hz. Osman döneminde başgösteren Emevi-Haşimi çekişmesi şeklindeki kabile asabiyeti; İslama yeni girenlerin yeni inanç ve düşüncelerini eski

¹⁹ Ferhat Koca, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 537-538; Üzümlü, “Mezhep”, 527; Adem Arıkan – Mehmet Ümit – Osman Aydın, *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 19.

²⁰ Üzümlü, “Mezhep”, 526.

inanç ve geleneklerinin etkisinde kalarak oluşturmaya çalışması gibi sosyo-kültürel sebepler mezheplerin doğuşunda etkili olmuştur.²¹

İman esaslarını konu edinen mezhepler itikadî, diğerleri de fikhî mezhepler şeklinde isimlendirilmiştir.²²

Gruplaşma mezhep gerçeğinin en önemli özelliklerinden biri olup sadece nazariyatta kalan bir faaliyet olmamıştır.²³ Müteakip başlıklarda, gruplaşma neticesinde meydana gelen bölünmüşlüğü, parçalanmışlığın fotoğrafını ortaya koyabilmek adına mezhepler ve alt kollarının tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

1. Siyasi Mezhepler

Siyasi mezhepler denilince iki ana mezhep bu konuda başı çekmektedir: Haricilik ve Şia. Prof. Dr. Mustafa Öz'ün, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* adlı eserinde Hariciliğin alt kollarının bir incelemesi yapıldığında karşımıza 50 civarında alt mezhep çıkmaktadır. Aynı eserde Şia'ya ait tespitlerde de altı ana alt kolun varlığı ve bu ana alt kollarında kendi içlerinde sayıca çok fazlaca gruplara ayrıldığı gözlemlenmektedir. Aynı eserde yaptığımız incelemede Şia'nın 6 ana kola ayrıldığını ve bu ana kolların da İmamiyye; 20 alt kol, İsmailiyye; 21 alt kol, Dürzilik; 2 alt kol, Keysaniyye; 15 alt kol, Nusayrilik; 44 alt kol, Zeydiyye; 30 alt kol şeklinde toplamda 130 civarında bir rakam tespiti ortaya çıkmaktadır. Ayrıca aynı eserde bu 6 gruba dahil olmayan diğer Şii grupların tespitine çalışıldığında da yine 130 civarı muallak Şii grup ortaya çıkmaktadır. Toplamda 260 civarı Şii ve 50 civarı Haricî gruplarla alakalı tanım şeklinde kısa bilgiler "Ekler" başlığı altında ek-1'de sunulmuştur.²⁴

2. İtikadi Mezhepler

İslam tarihinde fikri ve itikadi sebeplerle ortaya çıkan fırkalar mezhepler tarihi kaynaklarında farklı biçimde sıralanmıştır. Ebü-l Hasan el- Eş'ari itikadi mezhepleri Havaric, Şia, (Havaric ve Şia'nın, sonraları kendilerine has itikadî ve

²¹ Üzüm, "Mezhep", 528.

²² Üzüm, "Mezhep", 526.

²³ Üzüm, "Mezhep", 526.

²⁴ Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 15-609.

fikhî görüşleri de oluşmuştur.)²⁵ Mürcie, Mu'tezile, Cehemiyye, Dırrariyye, Hüseyiniyye, Bekriyye, Amme, Ashabü'l-hadis ve Küllabiyye şeklinde, Abdülhakir el-Bağdadi; Kaderiyye- Mu'tezile, Mürcie, Neccariyye, Cehemmiyye, Bekriyye, Dırrariyye, Kerramiyye ve Müşebbihe şeklinde, Şehristani; Kaderiyye ve Sıfatiyye olarak zikretmektedir. Bunun yanında yakın zamanlarda ortaya çıkan Vehhabiyye ve Kadiyaniyye gibi hareketler de dikkate alındığında bunları ilk dönem fırkaları ve yakın dönem fırkaları diye ikiye ayırmak da mümkündür.²⁶

Siyasi mezheplerde olduğu gibi yine Prof. Dr. Mustafa Öz'ün, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* adlı eserini incelemeye aldığımızda klasik dönem itikadi mezheplerine ait; Kaderiyye, Cebriyye, Mu'tezile, Mürcie, Kerramiyye, Selefiyye, Maturidiyye, Eş'ariyye, Müşebbihe şeklinde karşımıza 9 ana mezhep çıkmaktadır. Bu ana mezheplerden Cebriyye'ye ait 18 alt kol, Mu'tezile'ye ait 28 alt kol, Mürcie'ye ait 16 alt kol, Kerramiyye'ye ait 13 alt kol, Müşebbihe'ye ait de 9 alt kol karşımıza çıkmaktadır. Toplamda ise klasik dönem itikadi mezheplerine dair ana ve alt kollarıyla beraber 85 civarında mezhep tespit edilmiştir. Modern dönem itikadi oluşumlarına da baktığımızda bu sayıya Bahailik, Vahhabilik ve Kadiyanilik hareketleri de eklenebilir.²⁷

Klasik ve modern dönem itikadi mezhepler ve alt kolları ile alakalı, tanım şeklinde kısa bilgiler “Ekler” başlığı altında ek-2’de sunulmuştur.

3. Fikhî Mezhepler

Prof. Dr. Hayrettin Karaman'ın çalışmalarından *İslam Hukuk Tarihi* adlı eseri ve yine Prof. Dr. Mustafa Öz'ün *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* adlı eseri göz önünde bulundurularak günümüze kadar varlığını devam ettirebilmiş olan fıkıh mezheplerinin ve günümüze kadar varlığını koruyamamış olan fıkıh mezheplerinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Günümüze kadar varlığını idame ettirebilmiş olan 7 fıkıh mezhebi kronolojik olarak; günümüze kadar varlığını

²⁵ Üzüm, “Mezhep”, 530.

²⁶ Üzüm, “Mezhep”, 530.

²⁷ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609.

devam ettirememiş olan 17 fıkıh mezhebi de alfabetik olarak “Ekler” başlığı altında kısa tanımlamalarla ek-3’te aktarılmaya çalışılmıştır.²⁸

4. Muallak Gruplar

Bağımsız olarak siyasi, itikadi, fıkhi mezhepler veya tarikatlar arasında zikredemeyeceğimiz ama bunlardan kısmen ayrı kısmen keşisen kişilerden oluşan, bazen de felsefi yönü bulunan, bu sebeple muallak dediğimiz grupların Prof. Dr. Mustafa Öz’ün *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü* adlı eseri göz önünde bulundurularak tespitini yapmaya çalıştığımızda karşımıza 100 civarında farklı oluşum çıkmaktadır.²⁹ Muallak gruplarla alakalı tespitler çalışmanın “Ekler” başlığı altında kısa tanımlamalarla ek-4’te aktarılmaya çalışılmıştır.

B. Tarikatlar

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin “Tarikat” maddesini incelemeye alduğumuzda tarikatlarla alakalı 50 civarında ana kolun varlığı, bu ana kollardan Bayramiyye, Halvetiyye, Kadiriyye, Medyeniyye, Nakşibendiyye, Sühreverdiiyye gibi tarikatların da kendi içlerinde silsile yoluyla azımsanamayacak sayıda alt kollarının varlığı dikkat çekmektedir. Toplamda ise tüm tarikatların alt kollarıyla beraber 700 küsur civarında bir sayıya ulaştığı tespit edilmiştir. “Tarikat” maddesi müellifi Reşat Öngören’in ifadesiyle “bu liste, belli başlı kaynaklardaki tarikatları kapsamaktadır. Daha ayrıntılı bir araştırmanın bu listeye çok sayıda tarikat ilâve edeceği şüphesizdir.”³⁰

Tarikatlar ve alt kolları çalışmanın “Ekler” başlığı altında ek-5’te verilmeye çalışılmıştır. Tarikatlar ve kolları alfabetik olarak sıraya dizilip, kurucu liderleri zikredilip tarikatlarla alakalı kısa bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

C. Cemaatler ve Güncel Dini Gruplar/Akımlar

Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara’nın *Çağdaş İslamî Akımlar* adlı eseri merkezde olmak üzere çeşitli kaynaklardan da faydalanılarak, fazla ayrıntıya

²⁸ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609; Karaman, “İslam Hukuk Tarihi”.
<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0226.htm>.

²⁹ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609.

³⁰ Öngören, “Tarikat”, 95-105.

girmeden belli başlı cemaat ve güncel dini oluşumların tespitine çalışıldığında 50 küsür sayıda dini oluşum göze çarpmaktadır.³¹ Cemaat ve güncel dini grupların, - aslında- mezhepler ve klasik dönem hareketlerinin bir uzantısı niteliğinde olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmanın “Ekler” başlığı altında ek-6’da, İslami cemaatlerle güncel dini grupların sınıflanması yapılmaya çalışılmıştır. İslami cemaatlerin güncel dini gruplarla iç içe oluşlarından hareketle islami cemaatler güncel dini gruplarla beraber sınıflandırılmıştır.

Burada listelemeye çalıştığımız dini grupları bir arada saymaya çalışırsak;

- 310 siyasi grup,
- 85 itikadi grup,
- 24 fikhî grup,
- 100 muallak grup,
- 700 tarikat,
- 50 güncel akım

olmak üzere 1200’ün üzerinde kendine ait ismi olan dini grupla karşı karşıya olduğumuz görülmektedir.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde bu grupların öteki bağlamında birbirlerine bakışları ve ilişkileri ele alınmaya çalışılacaktır.

³¹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 23-342.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ GRUPLARDA GRUPLAŞMA ve ÖTEKİLEŞME OLGUSU

I. İSLAM ÖĞRETİSİNDE AYRIŞMA, ÖTEKİLEŞTİRME VE BİRLİK

İlk planda “İslam öğretisi özü itibariyle kendince bir ötekileştirme yapmış mıdır?” sorusunu ele alacak olursak; Kafir, Münafık, Ehl-i Kitap, Hıristiyan, Yahudi, Mecusi vb. gibi farklı din ve inanç mensuplarını ifade eden kavramlarla karşılaşırız. İslam inancı bu duruma mukabil, *ehl-i kâblenin tekfir edilmemesi gerektiği* prensibinden hareketle islami grupların birbirlerini ötekileştirmesini uygun bulmaz. Nebevi sünnet de Müslüman bir bireyi kâfirlikle suçlamayı şiddetle yasaklamıştır. Kişi bir günahından ya da işlediği bir bid'attan dolayı tekfir edilemez. "Benden sonra küfre dönüp, birbirinizin boynunu vurmayın"³² Kim (Müslüman) kardeşine kâfir derse, o dediği ona döner"³³ şeklindeki rivayetler Müslümanlara uyarı niteliğindedir. Ayrıca hataların affedilmesi hususunda çok sayıda ayet vardır.³⁴ Ama maalesef tarihi süreç içerisinde İslami gruplarda, İslamın geniş yelpazeli hoşgörü anlayışı terk edilmiş olup gruplaşma, birbirini dışlama ve ötekileştirme yoluna gidilmiştir.

II. Mezheplerde Ayrışma ve Gruplaşma

Aslında “ayrışma” ve “gruplaşma” kavramlarına “ötekileştirmeye sebep olan, ötekileştirmeyi tetikleyen amiller, ötekileştirmenin alt yapısı” olarak bakmak daha yerinde olacaktır. Fakat İslami grupların birbirleriyle taban tabana zıt fikirlerini izah edip sınıflayabilmek adına “ayrışma ve gruplaşma” tabiri tercihe şayan görülmüştür.

³² *Buhârî*, "İman", 1; "Fiten", 92; *Müslim*, "İman", 118; *İbn Mâce*, "Fiten", 36: 3942-3; *Tirmizî*, "Fiten", 34: 2193.

³³ *Mâlik*, Muvatta', "el-Câmi", 31: 2814; *Tirmizî*, "İman", 41: 2637.

³⁴ bkz. (Bakara 2/178, 237); (Âl-i İmrân 3/134); (Nisa 4/149, 159); Mâide 5/13); (A'râf 7/199).

“Ayrışma”, terim olarak; “birbirinden ayrılmak, birliği bozmak” anlamına gelir.³⁵

“Gruplaşma” terimi ise “görüşleri, çıkarları bir olan kimseler bütünü, ekip, ya da çeşitli sınıf veya birliklere bağlı elemanların, belirli bir taktik görevi gerçekleştirmek üzere, tek komutanın emri altında birleştirilmesinden oluşan kıta topluluğu, ortak özellikleri olan varlıklar, nesneler bütünü”³⁶ diye tabir edilen “grup” kelimesinden türemiştir. Dolayısıyla “gruplaşma” terimini; “görüşleri, çıkarları bir olan kimselerin belirli bir görevi gerçekleştirmek adına ortaya koyduğu ortak eylem” diye tabir edebiliriz.

“Ayrışma ve Gruplaşma” başlığı altında ümmet birliğine aykırılık teşkil edebilecek fikir ve düşünceler, ötekileştirmeye sebep olabilecekleri düşüncesiyle - kısmen- çalışmamızın kapsamına alınmıştır.

Şehristânî, mezheplerin oluşum sürecinde ayrılık nedenlerini genel olarak ortaya koymaya çalışırken, bu ayrılıkların İslam’ın ana prensiplerini ilgilendirmeyen fetva ve inanç konularından kaynaklandığını vurgulamıştır.³⁷

A. Ayrışma ve Gruplaşmada İnanç Boyutu

İslamda gruplaşmaya sebep olup, dışlamayı ve ötekileştirmeyi doğuran en önemli aşama mezhepler ve dini oluşumlardaki inanç boyutudur. Çünkü gruplaşmalar, fikri arka plana olan itirazlardan kaynaklanmaktadırlar.

Mezhepler ve dini grupların itikadi meselelerde ortak bir anlayış etrafında birleşemeyip birbirine tamamen zıt -zaman zaman tekfir boyutuna varan- fikirlerle kendilerini göstermeleri islamda gruplaşmanın belirtilerini ortaya koymaktadır.

1. Allah İnancı

Mezhepler Allah tasavvuru ve Allah’ın sıfatları konusunda farklı ve birbirlerine zıt fikirler ortaya koyarak bir ayrışma, gruplaşma durumuna mahal vermişlerdir.

³⁵ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=Ayrışma> Erişim 8.8.2019

³⁶ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=Gruplaşma> Erişim 8.12.2018

³⁷ Şinasi Gündüz, “Şehristânî”, *‘Milel ve Nihal’ İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2008): 285-286.

Karmatiler Allah'ı “nurların benzemediği bir nur” olarak telakki ederler.³⁸

Dürziler Allah'ın zuhur ve tecelliler yoluyla insanlar arasında ortaya çıktığına, bu zuhurun da en son ve en önemlisinin Hakim bi-Emrillah'ta gerçekleştiğine inanırlar.³⁹

Vahhabiliğe göre Allah'ın zat, sıfat ve fiilleri yönünden birleşmesi tevhid için yeterli olmayıp kulların da kendi fiilleriyle Allah'ı birlemeleri gerekmektedir. Bu nevi tevhid iman ile küfrü ayıran tevhid olup yardım ve inayeti sadece Allah'tan niyaz etmeyen, Allah'tan başkasından Allah'tan korkar gibi korkan, bu esası ihlal ettiği için küfre girmiş olur. Gerçek tevhid ehli kimselerin bu tür sonradan küfre girmiş bulunanları öldürmeleri ve onların mallarını yağmalamaları helal kabul edilmiştir.⁴⁰

Bahailik'te Tanrı'nın peygamberlere ve özellikle Bahaullah'a hulül ettiğine dair güçlü deliller bulunmaktadır.⁴¹

Mezhepler, Allah'ın Sıfatları konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Mu'tezileye göre Allah'ın kadem sıfatı haricinde bir sıfatı yoktur. Onun sıfatları zatının aynıdır.⁴² Mu'tezile Allah'ın sıfatları ile alakalı hadislerin çoğunu reddeder.⁴³ Bu durumda bir meselede bir mezhep ya da oluşumun “var” dediğine diğeri yok diyorsa, bir birlektelikten söz etmek aklen mümkün gözükmemektedir.

Cehmiyye mezhebi Allah'ın zatından başka hiçbir sıfatının olmadığını söyler.⁴⁴

³⁸ Kadriye Yıldırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri” (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2001), 206.

³⁹ Aytekin Şenzyebek, “Kur'an'da Hizip Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2001), 71.

⁴⁰ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 408.

⁴¹ Sümeyra Teymur, “Bahailikte İnanç ve İbadet” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 40.

⁴² Mustafa Yıldırım, “Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000), 18; Muharrem Akoğlu, “Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi” (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2001), 23; Yulduz Musahanov, “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 67-68; Züleyha Güney, “Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 56; Muhammed Eşref Aytaç, “İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015), 10-11; Mahsum Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası” (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2016), 51-57.

⁴³ Hüseyin Hansu, “Mutezile Mezhebinin Sünnet Anlayışı”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları* 1/1 (2008): 156.

⁴⁴ Musahanov “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 74.

Eş'ari ve Maturidilere göre ise Allah'ın zatıyla kaim olan ezeli sıfatları vardır.⁴⁵ Maturidiler Allah'ın tekvin sıfatından söz ederken, Eş'ariler Allah'ın tekvin sıfatını kabul etmezler.⁴⁶

Eş'ari ve Maturidiler Allah'ın Kur'an'da geçen haberi sıfatlarını te'vil ederlerken⁴⁷ Selefilere bunun aksine Allah'ın Kur'an'da geçen haberi sıfatlarını te'vil etmezler.⁴⁸

Görüldüğü üzere İslam mezheplerinde, en temel inanç olan Allah inancında bile tekfir boyutuna varan düşünceler, tescime meyleden fikirler, özellikle Allah'ın sıfatları ile ilgili tamamen birbirine zıt görüşler kendini göstermekte, ayrışma ve beraberinde farklı fikir etrafında çoğalma/gruplaşma durumu meydana gelmektedir.

Öte yandan “Ru'yetullah” diye tabir edilen Allah'ın ahirette görülüp görülmemesi meselesinde de aynı ayrışma kendini göstermektedir. Mu'tezile ve İmamiyye Allah'ın hem bu dünya hem de ahirette görülmesini reddetmiş, O'nun hiçbir şekilde görülemeyeceğini iddia etmişlerdir.⁴⁹ Mu'tezile ru'yetle alakalı hadisleri genellikle reddetme yoluna gitmiştir.⁵⁰ Ehl-i sünnet diye tabir edilen Eş'ari ve Maturidi ekollerine göre ise Allah ahirette gözle görülecektir.⁵¹ Fakat

⁴⁵ Musahanov “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 56; Güney, “Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi”, 56; Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 51-57.

⁴⁶ Halil Taşpınar, “Maturidiyye İle Eş'ariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2016): 236.

⁴⁷ Hilmi Demir, “Akli Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi”. Erişim 17.05.2019. file:///C:/Users/user/Downloads/Akli_Karisiklar_Icin_Selefilik_Sunnilik.pdf.

⁴⁸ Demir, “Akli Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi”.

⁴⁹ Mecmua, “Kaderiye Yahut Mutezile”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 4/15 (1930): 20; Yıldırım, “Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet”, 19; Kamil Güneş, “Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlim Mecmuası* 2/2 (2004): 189; Semra Dönmez, “Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 64; Veysel Kaya, “Fahreddin Râzî'nin Mâturîdîlerle Olan Tartışmaları ve Eleştirisi” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007), 67; Musahanov “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 98; Güney, “Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi”, 80-81; Hünkar Durmuş, “Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'vik” (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014), 48; Ali Yurtlu, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Ekollerinin Kur'an'ı Yorumlama Farklılıkları: Kıyâme Sûresi Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2016), 87-91.

⁵⁰ Şükrü Özen, “Mutezile Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Marife Dergisi* 3/3 (2003): 409-410; Hansu, “Mutezile Mezhebinin Sünnet Anlayışı”, 156.

⁵¹ Mecmua, “Kaderiye Yahut Mutezile”, 20; Kaya, “Fahreddin Râzî'nin Mâturîdîlerle Olan Tartışmaları ve Eleştirisi”, 69; Musahanov, “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 99; Güney, “Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi”, 85-86; Durmuş, “Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'vik”, 48; Yurtlu, “Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Ekollerinin Kur'an'ı Yorumlama Farklılıkları: Kıyâme Sûresi Örneği”, 84.

Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği ile alakalı Maturidiler olumsuz görüş beyan ederlerken, Eş'ariler Allah'ın rüyada görülebileceğini iddia ederler.⁵²

2. Kur'an Hakkındaki Fikri Ayrılıklar

Mezhepler, Kur'an'ın nüzülü, içeriği, müteşabih ayetlerin te'vili, Kur'an'ın mahluk olup olmayışı gibi konularda tekfir ve şiddete kadar varan fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir.

İmamiyye Şiasına göre Kur'an-ı Kerim'i Allah'ın indirdiği şekilde toplayan ve koruyan, sadece Ali b. Ebî Tâlib ve ondan sonraki imamlardır. İmamiyye Şiasından Kur'an'ın tahrifata uğramadığına dair görüşler bulunmasının yanında, Kur'an'ın tahrifata uğradığına dair de kayda değer görüşler mevcuttur. Tahrifat iddiasında bulunanlar Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i öven, onların düşmanlarını yeren âyetlerin Kur'ân'dan çıkarıldığını iddia etmişlerdir.⁵³

Nusayrilere göre Kur'an tahrifata uğramıştır. Onlara göre ilk halinde mevcut olan Ali b. Ebî-Tâlib'in Allah olduğuna dair âyetlerde dâhil olmak üzere daha birçok âyet kâfirler tarafından ya Kur'ân-ı Kerîm'den çıkarılmışlar ya da anlamları bozulacak şekilde değiştirilmiştir. Yani elimizdeki *Kur'ân-ı Kerîm* büyük ölçüde insanlarca kendi fikirlerini destekleyecek bir hale getirmek için bozulmuş bir kitaptır. Ancak ne kadar tahrîfâta uğratılırsa uğratılsın yine de Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerine, -ne oranda olursa olsun- Allah'ın sözlerini içerdiği için uymak gerekir.⁵⁴

Şîa'nın İsmailiyye grubuna göre "Kur'ân ve hadislerin zâhirlerinin yanında Bâtınî mânâları da vardır". İsmaililere Bâtıniyye denilmesinin sebeplerinden birisi ve belki de en önemlisi İsmaililerin Kur'an hakkındaki bu görüşüdür. Batınîlere göre zâhirî mânâları halk tabakası anlar. bâtinî mânâları ise ancak kendilerince kabul edilen mâsûm imamlar bilir.⁵⁵ İsmaililerden Ağa Han'a tabi olan Mevlâîler grubu, Cebrâîl'in, *Kur'ân*'ı, Hz. Ali yerine yanlışlıkla Hz. Muhammed'e götürdüğünü ileri sürerler.⁵⁶

⁵² Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefî Tefsirleri Eksenli Bir Te'kik", 49.

⁵³ Fatih Çatmakaş, "İmamiyye Şiasının Kur'an Hakkındaki Görüşleri" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003), 49-54.

⁵⁴ Çatmakaş, "İmamiyye Şiasının Kur'an Hakkındaki Görüşleri", 26-27.

⁵⁵ Çatmakaş, "İmamiyye Şiasının Kur'an Hakkındaki Görüşleri", 20-21.

⁵⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 154.

Bahailer ise Kur'an'ın ebediliğine inanmazlar, hükümlerini tanımazlar, âdâbına göre hareket etmezler. Bunu, -kendi zanlarınca- *Kur'an* devrinin, Firavunları Mirzâ Hüseyin'in gelmesiyle sona erdiğine, '*el-Akdes*' adını verdiği kitabıyla Kur'an'ı neshettiğine inandıkları için yaparlar. Bahâîler'in kitaplarını araştıran kimse onların esasen Kur'an-ı Kerim'e inanmadıkları, bunun Allah tarafından gönderildiğini kabul etmedikleri sonucuna varır.⁵⁷

Dürziler Kur'an-ı Kerim âyetlerini ve hadisleri, davalarını isbat için zahirle uyumuna bakmadan te'vîl ederek kullanmışlardır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i tahrif etmişlerdir.⁵⁸

Kur'an'daki *müteşabih ayetlerle* alakalı olarak Maturidiler müteşabih ayetlerin te'vilini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini ileri sürerlerken Eş'ariler ise ilimde rusûh sahibi kimselerin müteşabihatın te'vilini bilebileceğini ileri sürerler.⁵⁹

Müslümanlar arasında Kur'anla alakalı tartışılabilen meselelerden birisi de *Kur'an'ın mahluk olup olmayışı* meselesidir.

Hariciler, Murcie, Mutezile, Şii olan Zeydiyye'nin çoğunluğu, İmamiyye ve Cehmiyye Kur'an'ın mahluk olduğunu savunurlar.⁶⁰ Mu'tezile'ye göre Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı meselesi; iman ile küfür, hak ile batıl, tevhit ile şirk arasında alamet olarak görülür. Mu'tezileye göre inancın sağlam olması için Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini benimsemek gerekir.⁶¹ Mürcie'den bir grup bu konuda Mu'tezile gibi düşünürken bir grup da konuyla alakalı görüş belirtilemeyeceğini iddia etmiştir.⁶²

⁵⁷ Çatmakaş, "İmamiyye Şiasının Kur'an Hakkındaki Görüşleri", 29-30.

⁵⁸ Mustafa Öz, "Dürzilik", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/7-10 (1989): 518.

⁵⁹ Mustafa Özgen, "Eş'ari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992), 110-111; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'rik", 41-42.

⁶⁰ Yıldırım, "Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet", 20; Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi", 24; Güneş, "Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine", 188; Osman Aydın, "Mutezile Geleneğinin Kur'an-ı Kerim Tasavvuru", *İslami İlimler Dergisi* 1/1 (2006): 47; Musahanov, "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 74-76; Güney, "Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi", 68; Taş, "Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası", 60.

⁶¹ Ramazan Altıntaş, "Mevlana'nın Mu'tezile'ye Yönelttiği Tenkitler ", *Marife* 7/3 (2007): 150.

⁶² Mehmet Dalkılıç, "Eş'ariye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (2004): 116.

Eş'ariler ve Maturidiler ise Kur'an'ın mahluk olmadığını söylerler.⁶³

Kur'anla alakalı zıt görüşlere sahip olunulması, özellikle “Kur'an'ın mahluk olup olmayışı” noktasında mezheplerin birbirlerini tekfir derecesinde dışlamaları, ayrışma ve gruplaşmalara çanak tutmuştur. Ta ki mevcut tartışma tarihinde “Mihne Hadisesi”nin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.⁶⁴

3. Peygamber inancı

Selefi anlayış Hz. Peygambere *insan ötesi bir varlık* muamelesi yapıp onun birçok mitolojik özelliklerle bezendiğini ileri sürer.⁶⁵

Şia'da nübüvvet ile imamet arasında doğrudan bir ilişki kurularak imametın nübüvvetin devamı olmasının zemini hazırlanmıştır. Bu minvalde başkalarının sahip olamayacağı bir bilgi kaynağının imamlara tahsisi söz konusu olmuştur.⁶⁶

İmamiyye Şia'sının çoğunluğuna göre imamlar Hz. Peygamber haricinde bütün peygamberlerden üstündürler.⁶⁷

Mu'tezileye göre Allah'ın kullarına peygamber göndermesi vaciptir. Eş'ariler ise Allah'ın, kullarına peygamber göndermesinin zorunlu olmadığını ileri sürerler.⁶⁸

Mu'tezile bilginleri sünnetin bağlayıcılığı konusunda dini-dünyevi ayrımı yapmışlar, peygamberlerin dünyevi meselelerde hata yapabileceğini ama bu hataların peygamberlerin dini otoritesini zedelemeyeceğini öne sürmüşlerdir.⁶⁹

Maturidiler peygamberlerin erkeklerden olmasının şart olduğunu ileri sürerler. Eş'ariler'e göre ise peygamberlerin erkek olması şart değildir.⁷⁰

⁶³ Musahanov, “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 77-79; Güney “Eş'ariyye ve Mu'tezile'nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi”, 74-75.

⁶⁴ Ahmet Akbulut, “Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, *Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (2014): 123; Akoğlu, “Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi”, 127-141; Kubat, “Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnetin Mutezile Tanımlamaları”, 28.

⁶⁵ Sıddık Korkmaz, “Tarihte ve Günümüzde Selefilik”, *Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı* (2014): 462.

⁶⁶ Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 92.

⁶⁷ Etan Kohlberg, “Gaybet Öncesi Şia'da İmam ve Toplum”, çev. Mazlum Uyar, *Dini Araştırmalar* 3/7 (2000): 231.

⁶⁸ Mecmua, “Kaderiye Yahut Mutezile”, 20.

⁶⁹ Ayhan Tekineş, “İlk İslam Rasyonalistleri Mu'tezile ve Sünnet”, *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (1998): 88.

⁷⁰ Özgen, “Eş'ari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları”, 62; Mehmet Kalaycı, “Tarihsel Süreçte Eş'arilik Maturidilik İlişkisi” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 281-

Maturidilere göre peygamberlerden küçük günah sadır olabilir. Eş'arilere göre ise peygamberlikleri öncesinde peygamberlerden küçük günah da büyük günah da sadır olabilir. Fakat peygamberlikleri esnasında onlardan hiçbir günah sadır olmaz.⁷¹

Karmatiler Hz. Muhammed'in kendisinden sonra Hz. Ali'yi ve onun soyunu peygamber olarak atadığına inanırlar.⁷²

Bahailere göre peygamberlik Hz. Muhammedle son bulmaz. Ondan sonra da peygamber gelmeye devam edecektir.⁷³

4. Sünnet ve Hadis Konusundaki Fikri Ayrılıklar

Dini ikame noktasında hadis rivayetleri kritik bir öneme sahip iken İslam mezheplerinin, hadis rivayetleri ve sünnet anlayışı konusunda farklı usul ve metotlar güdüp ayrıştıkları gözlemlenmektedir.

Selefiyye hadisleri Kur'an-ı Kerim ayetleri gibi görür ve "ikisi arasında hiçbir fark yoktur. İkisi de vahiydir" der. Hadislerin ayetleri nesh edebileceğini dahi savunur.⁷⁴ Selefiyye hadisleri Kur'an-ı Kerim ayetleri gibi görür ve "ikisi arasında hiçbir fark yoktur. İkisi de vahiydir" der. Hadislerin ayetleri nesh edebileceğini dahi savunur.⁷⁵

Ehl-i Sünnet, sünnet derken, Hz. Peygamberin (s.a.v) kavli, fiili ve takririni kabul etmektedir. İmamiyye ekolu ise sünneti Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraber On iki İmam'ın (a.s) kavli, fiili ve takriri olarak kabul etmektedir. İmamiyye mezhebine göre, İmamlar masumdur (hata etmekten korunmuşlar) ve onların buyurdıkları bizzat dedeleri Hz. Peygamber (s.a.v)'in buyurdıklarıdır. Hatta onların (İmamların) buyurdıkları Hz. Peygamber'den (s.a.v) miras olarak birinci İmamdan on ikinci İmama kadar devredilmiştir. Bu yüzden İmamların buyurdıkları da hüccet olma

282; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'rik", 102-103; Taşpınar, "Maturidiyye İle Eşariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?", 234-242.

⁷¹ Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 281-282; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'rik", 94-97.

⁷² Yılıdırım, "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 207.

⁷³ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 250; Teymur, "Bahailikte İnanç ve İbadet", 48.

⁷⁴ Deniz, "Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği", 33.

⁷⁵ Deniz, "Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği", 33.

bakımından Hz. Peygamberin (s.a.v) buyurdıkları ile eşdeğerdir.⁷⁶ İmamiyye sadece Hz.Ali'ye sempati duyan üç beş sahabe ile Hz. Ali ve evladına nisbet edilen metinleri hadis diye kabul etmiş, buna karşılık ashab çoğunluğu tarafından rivayet edilen ve hadis otoritelerince sahih görülen hadislere itibar etmemiştir.⁷⁷

Şîa ancak kendi görüşlerini destekleyen ve Şîa'nın muteber saydığı hadislere uygun düşen rivâyetleri makbul saymıştır. Ehl-i Sünnet ise ashâbın günahlarında ısrar etmeyip tevbe ettiklerini, bilhassa “hadis rivâyeti hususunda” birbirlerine yalan söylemediklerini, Resûlullah’a (s.a.v.), bile bile söylemediği sözleri isnat etmediklerini esas almaktadır.⁷⁸

Şîa'dan İbn Şâzân'a gör re'ye başvurmamak bir harici yöntemidir. Bir şeyi helal veya haram kılma yetkisi de sadece Allah'a aittir. Sünniler ise Hz. Peygamber'in “Ashabımın ihtilafında rahmet vardır” sözünü re'y için bir delil kabul ederler. İbn Şâzân ise bu hadisin sahih olduğunu fakat bu rahmet durumunun peygamber hayatta iken mümkün olabileceğini ileri sürer.⁷⁹

Şîa'dan Şeyh Tûsî'ye göre Sünnilerden ve Zeydiyyeden gelen hadis rivayetleriyle amel edilmez.⁸⁰

Mu'tezile hadisleri kabul noktasında ravi, rivayet ve metinlerle alakalı bir takım şartlar öne sürer.⁸¹ Mu'tezile Allah'ın sıfatları, kader ve ru'yet ile alakalı hadislerin çoğunu reddeder. Mu'tezile'nin bahsi geçen konularla alakalı hadisleri reddinin temel sebebi kendi inanç akidesini ön planda tutması olup kuru kuruya hadis inkarcılığı yapmaz.⁸²

Görüldüğü üzere belirgin zıt görüşler, hadis rivayetleri ve sünnet anlayışı konusunda da kendini göstermekte, standart bir ölçünün olmayışı farklı usûl ve

⁷⁶ Rahil Alijanov, “İmamiyye Fıkında Sünnetin Delil Oluşu” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016), 127.

⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İmamiyyenin Usulüddine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları - Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (1993): 670.

⁷⁸ İbrahim Kutluay, “İmamiyye'ye Göre Sahabenin Adaleti Problemi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tartışmalı İlmi Toplantı* (2015): 86.

⁷⁹ Hanifi Şahin, “Şii-İmâmî Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı ve Yöneltilen Suçlamalar”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 48 (2017): 130.

⁸⁰ Tûsî, *el-İstîbâr*, (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1970), I, 477-479; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 167.

⁸¹ Tekineş, “İlk İslam Rasyonalistleri Mu'tezile ve Sünnet”, 90-95.

⁸² Özen, “Mutezile Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 409-410; Hansu, “Mutezile Mezhebinin Sünnet Anlayışı”, 156.

anlayışların türemesine sebep olmakta ve beraberinde de kendi rivayetlerinin doğruluğunu sorgulamayıp bu rivayetler üzerine bir dini anlayış inşa etme durumu sergilenmektedir.

5. Dört Halife ve Sahabiler

İslam mezhepleri, ilk dört halife ve sahabiler konusunda tekfir derecesine varan fikir ayrılıkları sergilemişlerdir.

Selefilerde “imam zalim olsa bile ona isyan edilmemesi gerekir” anlayışı hakimdir.⁸³

Hariciler ise Kitap ve Sünnete aykırı davranan idareciye karşı isyanın gerektiğine dair ittifak etmişlerdir.⁸⁴

Hariciler, tümüyle Ebu Bekir ve Ömer'in imametini kabul ederlerken Osman'ın imametini ise inkar ederler. Ali'nin imametini hakem tayin edişine kadar kabul ederler ve tahkime icabet ettiğinden dolayı onun imametini de inkâr ederler⁸⁵ ve onu, hakemi kabul etmesinden dolayı, tekfir etmekte birleşirler. Ancak, Ali'nin küfrünün şirk olup-olmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Osman, Talha ve Zübeyir'i de tekfir etmişlerdir.⁸⁶

Şia'nın Zeydiyye kolu ilk üç halifenin tekfir edilmesi noktasında diğer şii gruplardan farklı bir tutum sergilerler. Onlar sahabe ve üç halifeyi büyük günah ve küfürle itham etmemektedirler.⁸⁷ Zeydiyye Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in

⁸³ Demir, “Akıllı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi”.

⁸⁴ Ahmet Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1990): 339; Ethem Ruhi Fırlı, “Hâriciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 343; Yıldırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 152.

⁸⁵ Fırlı, “Hâriciler”, 170; Harun Yıldız, “Haricilerin Temel Görüşleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1997): 352.

⁸⁶ Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, 172.

⁸⁷ Yusuf Gökalp, “Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 77; İmî Gura, “Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları” (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 122-123; Hasan Yaşaroğlu, “Zeydiyye’nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013): 114-117; Mehmet Ümit, “Zeydilerin Sahabe Hakkındaki Görüşleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tartışmalı İlmî Toplantı* (2013): 386; Yusuf Gökalp, “İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye’nin İmamiyye’ye Yönelik Eleştirileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2014): 105-106.

imamlıklarını da kabul eder.⁸⁸ Zeydiler zalim devlet başkanına karşı ayaklanmayı da meşru sayar.⁸⁹

Temel inanç sistemini imamet nazariyesi üzerine kuran İmamiyye Şiasına göre ise Hz. Ali kesin bir biçimde nass ile imam tayin edilmiştir. Diğer üç halife Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ise onun bu hakkını gasbetmişlerdir. Bundan dolayı Şia kaynaklarına göre ilk üç halife gâsıp ve yalancıdır. İmamiyye Şiasına göre onlara halife denilse bile imam denilemez. Çünkü zalim olduklarından Allah'ın imamet ahdi onlara erişmez.⁹⁰

Şia kaynaklarına göre Ali dışındaki sahabe ve özellikle ilk üç halifenin faziletlerine dair tüm rivayetler tamamen bir kurgu olup -bilakis- ilk üç halife Ali'yi peygamberin makamından geri bırakmaları nedeniyle cehennemde ebedi olarak kalacaklardır.⁹¹

Şia'ya göre Sünni telakkide cennetle müjdelenen ashabı tanıtan hadisler uydurma olup reddedilmelidir.⁹²

Şîa, ashâbın büyük bir kısmının Resûlullah (s.a.v.) vefat ettikten sonra irtidat ettiğini iddia eder.⁹³

Mürcie mezhebi ise Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i savunup sevgi beslerlerken Hz. Osman ve Hz. Ali konusunda ümmetin ikiye ayrılması sebebiyle onların dünyada mü'min olduklarını, ahiretteki hallerinin ise Allah'a bırakılması gerektiğini savunmuştur.⁹⁴

Kerramiyye mezhebi Hz. Osman ve Hz. Muaviye'ye tasvipkar bir yaklaşımda bulunurken Hz. Ali'ye nispeten mesafeli bir duruş ortaya koyar.⁹⁵

Mu'tezile halifenin seçimle iktidara gelmesini savunur. Dini görevlerini aksatan, fasık ve zor kullanarak iktidara gelmiş kişilere itaat etmeyip onlara karşı

⁸⁸ Murat Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mutezililerin Hz. Ali Anlayışı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Araştırmaları* 8/2 (2010): 128-129.

⁸⁹ Hasan, Yaşaroğlu, "Taberistan Zeydileri" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998), 41.

⁹⁰ Mehmet Salih Arı, "İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 341-342.

⁹¹ Şahin, *Şiîlerin Gözüyle Sünnîler*, 239-243.

⁹² Şahin, *Şiîlerin Gözüyle Sünnîler*, 241.

⁹³ Kutluay, "İmamiyye'ye Göre Sahabenin Adaleti Problemi", 86.

⁹⁴ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 335.

⁹⁵ Çağfer Karadaş, "Kerramiye ve İtikadı", *Kelam Araştırmaları* 5/2 (2007): 61.

kılıçla mücadele etmek gerektiğini ileri sürer.⁹⁶ Mu'tezile mensupları tarafından kendi mezheplerini tanıtmak için yazılmış tabakat kitaplarında Hz. Osman'ın ismi zikredilmez.⁹⁷ Fakat mu'tezile dört büyük halifenin sıralamasını meşru görmüştür.⁹⁸

Ehl-i sünnet ashabın kendi arasında yaşadığı problemleri Allah'a havale ederek ashabı tekfir etmekten imtina eder.⁹⁹

Eş'ari ve Maturidiler'e göre imam zalim olsa bile ona isyan edilmez.¹⁰⁰

Vahhabiler zalim de olsa Ulü'l Emr'e itaat etmeyi farz olarak kabul ederler. Fakat ne gariptir ki Vahhabiler Osmanlı devletine itaat etmeyip isyan etmişlerdir.¹⁰¹

Dört halife ve sahabilerle alakalı görüşleri incelediğimizde Şia'nın ilk üç halifeyi; Haricilerin de hakem olayına katılması sebebiyle Ali'yi tekfir anlayışı ötekileştirme açısından en dikkat çeken noktalar olarak ortaya çıkmaktadır.

6. Cemel-Sıffin-Hakem Olayı

Mezheplerin dört halife ve sahabilerle alakalı tutumlarında Cemel, Sıffin ve Hakem olayı gibi tarihi hadiselerin büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Bahsi geçen tarihi hadiselerle alakalı mezhep görüşleri irdelendiğinde yine tekfire kadar varan bir dışlama anlayışıyla karşılaşmak mümkündür.

Tüm harici fırkalar, büyük günah işleyenin kafir olduğunda ittifak ettikleri gibi, Ali b. Ebi Talib'i, hakemi kabul etmesinden dolayı, tekfir etmekte birleşmişlerdir. Hariciler hakem olayını kabul edenleri de tekfir ederler.¹⁰²

Yine şii düşüncenin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olan İbn Şâzân'a göre Hz. Aişe'nin Cemel öncesi Hz. Osman'ı Hz. Peygamber'in sünnetini değiştirmekle suçladığı, hatta onun öldürülmesini istediği halde, kendisinin Cemel'e katılıp Hz. Ali'nin karşısında yer alması açık bir çelişkidir.¹⁰³

⁹⁶ Özen, "Mutezile Üzerine Bazı Mülâhazalar", 409-410.

⁹⁷ Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mutezililerin Hz. Ali Anlayışı", 116.

⁹⁸ Osman Aydın, "Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dini Araştırmalar* 3/7 (2000): 18.

⁹⁹ Kutluay, "İmamiyye'ye Göre Sahabenin Adaleti Problemi", 75.

¹⁰⁰ Demir, "Akli Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

¹⁰¹ Korkmaz, "Tarihte ve Günümüzde Selefilik", 477.

¹⁰² Akbulut "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", 339; Damla Taşdemir, "Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm" (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016), 9.

¹⁰³ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 64-65. İbn-i Şâzân, el-İzâh, s. 77-79, 264.

Hız Ali düşmanlığını “nâsibî” terimiyle ifade eden Şia, Cemel ve Sıffin’de Hız. Ali’nin karşısında yer alanları nâsibî olarak addeder. Talha b. Ubeydullah, Hız. Aişe, Ebu Hureyre, Enes b. Malik, Amr b. el-As, Zübeyr b. el-Avvam, Sad b. Ebi Vakkas, Muğire b. Şube bu doğrultuda nâsibî olarak görülür. Yine Emevilerin de tüm üyeleri, Muaviye b. Yezid ve Ömer b. Abdülaziz istisna tutulmak kaydıyla nasibi olarak görülür.¹⁰⁴

Mu’tezili alimler Cemel ve Sıffin gibi fitne savaşlarına katılan sahabilerin adaletinin ortadan kalktığını iddia edip onları tenkide tabi tutmuşlardır.¹⁰⁵

Cemel, Sıffin ve hakem olayı gibi hadiseler mezheplerin doğuşuna ve tarihi seyrine şekil verdiği gibi gruplaşma ve ötekileştirme noktasında modern İslami oluşumları da etkisi altına almıştır.

7. Büyük Günah Meselesi

Cemel, Sıffin gibi tarihi hadiselerde ashabin birbirleriyle savaşp kan dökmesi, arkadan gelen nesli sorgulamaya itmiş ve bu savaşlarda birbirlerini öldüren Müslümanların büyük günah işleyip işlemedikleri sorusuyla meşgul olunmuştur.

Tüm harici fırkaları, özellikle ilk Hariciler büyük günah işleyenin kâfir olduğunda ittifak etmişlerdir. Hâricîler’in anlayışına göre mürtekib-i kebîre tövbe etmediği takdirde dünyada da âhirette de kâfir olarak muamele görür. Hariciler büyük günah ile küfür kavramını eşit tutmuşlar, Müslümanlardan büyük günah işleyenlerin, kâfirlerin azabı gibi cezalandırılacaklarını ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁶

Aşırı Haricilere göre büyük günah işleyen toplumdan dışlanmalı ve lanetlenmeksizin öldürülmelidir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 215-216.

¹⁰⁵ Tekineş, “İlk İslam Rasyonalistleri Mu’tezile ve Sünnet”, 91.

¹⁰⁶ Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, 339-343; Yıldız, “Haricilerin Temel Görüşleri”, 352; Yıldırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 150-164; Adil Bebek, “Kebîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 164; Musahanov “Maturidi’nin Mu’tezile Eleştirisi”, 157.

¹⁰⁷ Süleyman Akkuş, “Mu’tezile’nin Siyasi Tutumları”, *Dini Araştırmalar* 9/27 (2007): 339.

Büyük günah konusunda Hariciler'den İbadiler ise diğer Harici gruplara göre daha esnek davranırlar. Onlara göre büyük günah işleyen muvahhidir. Bu da onun ne müşrik ne de mü'min olduğu anlamına gelir.¹⁰⁸

Zeydilere göre büyük günah sahibi ebedi cehennemdedir.¹⁰⁹ Ayrıca Mürtekib-i kebîre (büyük günah işleyen)'nin arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını söyleyen Zeydi alimler de vardır.¹¹⁰

İmamiyye, büyük günah işleyenlerin bağışlanacağı kanaatindedir.¹¹¹

Mürcie ise hiçbir günahın bu dünyada sahibine zarar vermeyeceğini, hesabının kıyamete kaldığını ileri sürer.¹¹² Mürcie'ye göre büyük günah işleyen fasık mü'mindir. Büyük günah sahibinin durumu Allah'a kalmıştır. Allah dilerse affeder dilerse cezalandırır. Fakat ebediyyen cehennemde kalmaz.¹¹³

Mu'tezile büyük günah işleyenleri fasık olarak adlandırdığı gibi bu kişilerin ebedi cehennemlik olduğunu düşünmektedir.¹¹⁴ Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi, imandan çıkmakla birlikte inanç esaslarını inkâr etmediğinden küfre girmeyip fisk statüsünde bulunur. Bu kişi, işlediği büyük günahı tövbe etmeden öldüğü takdirde küfür konumuna geçip ebediyyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirlerinkinden hafif olur. Diğer bir tabirle Mu'tezile büyük günah işleyen kişinin ne mü'min ne kafir olduğunu ikisi arasında bir statüye sahip olduğunu (el-menziletü beynel menzileteyn) ifade eder. Mu'tezile kelâmcılarının bu görüşü, mürtekib-i kebîreyi kâfir sayan Hâricîler'le onu mümin kabul eden Mürcie arasında farklı bir anlayışı temsil eder.¹¹⁵

¹⁰⁸ Yıldırım "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 161.

¹⁰⁹ İbrahim Bayram, "Kerramiyye Mezhebinin İman Anlayışı", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016): 117.

¹¹⁰ Said Nuri Akgündüz, "İktidâya İlişkin Üç Mesele", *Hikmet Yurdu* 8/15 (2015): 252-253.

¹¹¹ Güneş, "Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine", 196.

¹¹² Musahanov "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 157.

¹¹³ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000), 331-332; Bebek, "Kebîre", 164; Sönmez Kutlu, "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002): 180-188.

¹¹⁴ Güneş, "Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine", 196.

¹¹⁵ Mecmua, "Kaderiye Yahut Mutezile", 20; Yıldırım, "Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet", 22; Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi", 26; Bebek, "Kebîre", 164; İlyas Çelebi, "Menzile Beynel Menzileteyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 161-162; Akkuş,

Ehl-i sünnet iman ve küfrün arasındaki üçüncü bir durumu ifade eden el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn tabirini kabul etmez. Fasık bir kimsenin iman dairesinin dışında olamayacağı görüşünü savunur. Ehl-i sünnet'e göre bir kimsenin büyük günah işleyip dinden çıkması için ya yaptığı günahını helal görmesi yahut da hafife alması gerekir.¹¹⁶ Eş'ariler'e göre büyük günah işleyen tevbe etmeden ölürse durumu Allah'a kalmıştır.¹¹⁷

Vahhabiler tıpkı hariciler gibi büyük günah işleyenleri kafir sayarlar. Farz olan bir görevi yerine getirmeyen kafirdir derler.¹¹⁸ Büyük günah işleyen kişi kafirdir fakat büyük günahı onu dinden çıkarmaz, şeklinde görüş beyan ederler.¹¹⁹

Netice itibariyle mezhepler yine çok hassas bir konuda, İslam dairesinin dışına çıkaracak şekilde dışlayıcı bir tutum sergilemekten, cennetlik-cehennemlik şeklinde kesin hüküm vermekten geri durmamışlardır. Özellikle Hariciler büyük günah işleyenleri tekfir etmek suretiyle de bu konuda başı çekmişlerdir.

8. İman Tanımı ve İman-Amel İlişkisi

İlk bakışta mezhepler açısından problemler gibi durmayan iman tanımlamaları ve iman-amel ilişkisi, aslında mezheplerin görüşleri irdelendiğinde tekfiri çağrıştıran durumlara sebep olmaktadır.

Selefilere göre amel imandan bir cüzdür. Dolayısıyla iman artar eksilir.¹²⁰

“Mu'tezile'nin Siyasi Tutumları”, 339; Musahanov, “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 157; Mustafa Akkaya, “Büyük Günah Meselesinde Mutezili ve Eşari Delillerin Kelami ve Fıkhi Yönünün Tahlili” (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013), 32; Aytaç, “İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler”, 35-36; Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 99.

¹¹⁶ Bebek, “Kebîre”, 164; Musahanov, “Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”, 158; Aytaç, “İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler”, 36-37; Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 102.

¹¹⁷ Akkaya, “Büyük Günah Meselesinde Mutezili ve Eşari Delillerin Kelami ve Fıkhi Yönünün Tahlili”, 38-39.

¹¹⁸ Oğuz Şirin, “Dini Motifli Terör Bağlamında Selefi Cihat Anlayışı” (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013), 69.

¹¹⁹ Ayşe Çelik Sağır, “Türkiye’de Günümüz Dini Kökten Dinciliğinin İdeolojisi: Tevhit Dersleri ve Selefiye Siteleri Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 50.

¹²⁰ Korkmaz, “Tarihte ve Günümüzde Selefilik”, 455-456; Mesut Özgül, “Selefi İdeoloji ve Şiddetin Motivasyonları” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2016), 20; Taşdemir, “Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm”, 9; Demir, “Aklı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi”.

Hariciler, Mu'tezile ve Zeydiyye'ye göre iman kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amelden müteşekkildir.¹²¹

Hariciler, amelin îmandan bir cüz olduğunu,¹²² amel etmeyenlerin îmânının geçersiz olduğunu iddia ederler.¹²³ Haricilere göre ibadetlerin eksik olması ve günah işlemek imanin eksik olduğunu gösterir ve Müslüman olan kişinin ibadetlerinde eksiklik olması ya da ibadetlerini hiç yerine getirmemesi dinden çıkmasına, günah işlemesi ise kafir olmasına neden olur demişlerdir.¹²⁴

Şii kelamcılar da ameli imandan bir cüz kabul etmişlerdir.¹²⁵

Bir kısım Mürcie ve Kerramiye'ye göre iman sadece dilin ikrarıdır.¹²⁶ Mürcie'ye göre amel imandan bir cüz değildir ve dolayısıyla iman artmaz eksilmez.¹²⁷ Mürcie'ye göre imanla İslam aynı anlamdadır. Ameller ne İslama ne de imana dahildir.¹²⁸ Mürcie'ye göre iman; Allah'ı, peygamberleri ve onların Allah katından getirdikleri her şeyi 'bilmek' demektir. İmanla alakalı bu toleranslı tanım Mürcie'yi diğer mezheplerden farklı kılar.¹²⁹

Mu'tezile ameli imanin bir parçası olarak gördüğünden¹³⁰ amelin terkinin imana zarar veren büyük günah sayarlar ve böyle birinin ebedi olarak cehennemde kalacağını ileri sürerler.¹³¹

Cehmiyye ve bir kısım Rafizilere göre iman kalbin marifetidir. Tasdike ihtiyaç yoktur.¹³²

¹²¹ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 18.

¹²² Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 213.

¹²³ Mehmet Salih Geçit, "İslam Kelamında Siyaset ve İmamet Tartışmaları" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012), 108; Taşdemir, "Türkiyede Selefî Hareket ve Dini Radikalizm", 9.

¹²⁴ Taşdemir, "Türkiyede Selefî Hareket ve Dini Radikalizm", 10.

¹²⁵ Sinanoğlu, "İman", 213.

¹²⁶ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 18.

¹²⁷ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 18; Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 190-192; Dalkılıç, "Eşariye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları", 105-106; Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 331-333; İbrahim Hakkı İnal, "İbn-i Teymiyye ve Mürcie", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2 (2016): 11.

¹²⁸ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, 18.

¹²⁹ Dalkılıç, "Eşariye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları", 99.

¹³⁰ Sinanoğlu, "İman", 213.

¹³¹ Akkaya, "Büyük Günah Meselesinde Mutezili ve Eşari Delillerin Kelami ve Fıkhi Yönünün Tahlili", 33.

¹³² Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 18.

Maturidi ve Eşariler'e göre iman kalbin tasdikidir. Fakat Maturidiler dil ile ikrarı da asıl rükün kabul ederler.¹³³ Maturidiler mukallidin imanını sahih kabul ederlerken Eş'ariler mukallidin imanını yeterli bulmaz. Eş'arilere göre böyle kişinin durumu Allah'a kalmıştır.¹³⁴

Maturidiler'e göre Allah'a iman akıl ile vacipken Eş'ariler'e göre Allah'a iman nakil ile vaciptir.¹³⁵

Maturidiler'e göre yeis halinde kişinin tevbesi kabul edilebilir. Eş'ariler ise yeis halinde kişinin tevbesi kabul olunmaz derler.¹³⁶

Eşariler'e göre amel imandan bir cüz kabul edilmez¹³⁷ fakat bazı Eş'arî alimlere göre iman artar ve eksilir.¹³⁸ Maturidi'nin iman tarifinde de amel imandan bir cüz kabul edilmez¹³⁹ fakat Maturidiler'e göre iman artmaz ve eksilmez.¹⁴⁰

Maturidiler "inşallah Müslümanım" ifadesini doğru bulmazlarken, Eş'ariler tam aksine; bir Müslümanın "inşallah Müslümanım" demesi gerektiğini ifade ederler.¹⁴¹

Vahhabilere göre de iman amelden bir cüzdür. Dolayısıyla iman artar ve eksilir.¹⁴²

¹³³ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 19.

¹³⁴ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 33; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 288-289; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'kik", 53-55.

¹³⁵ Emrullah Yüksel, "Eşariler İle Maturidiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/9 (1990): 1-2; Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 18; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 279-280.

¹³⁶ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 53; Taşpınar, "Maturidiye İle Eşariye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?", 243.

¹³⁷ Demir, "Akıllı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

¹³⁸ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 23; Sinanoğlu, "İman", 213; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'kik", 61.

¹³⁹ İbrahim Hakkı İnal, "Mezhepler Tarihi Literatüründe Öteki Algısı: Mürcie Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/31 (2014): 226.

¹⁴⁰ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 22; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 284; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'kik", 59.

¹⁴¹ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 25-26; Sinanoğlu, "İman", 214; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 285; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'kik", 64.

¹⁴² Yusuf Ziya Yörükcan, "Vahhabilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (1953): 60; Çelik Sağır, "Türkiye'de Günümüz Dini Kökten Dinciliğinin İdeolojisi: Tevhit Dersleri ve Selefiye Siteleri Örneği", 50; Hasan Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması", *Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (2014): 543.

Görüldüğü üzere İslam akidesine doğrudan etki edecek bir meselede bile Müslümanlar bir birlikteliğe varamayıp birbirlerine muhalif görüşler ortaya koymuşlar, daha da vahimi din kardeşinin imanını boşa çıkaracak şekilde kesin/keskin hükümler vermişlerdir.

9. Kıyamet Günü/Ceza Mükafat

Bu konuda da mezhepler arasında fikir farklılıkları söz konusudur.

Selefiyye âlimleri kabir hayatını nitelemenin mümkün olmadığını söylerken bazı Selefi alimler kabir hayatının sadece bedenle, bazıları da sadece ruhla yaşanacağını ifade etmişlerdir.¹⁴³

Mu'tezili alimlerin bir çoğu kabir azabını inkar ederlerken, ehl-i sünnet alimler kabir azabını kabul ederler.¹⁴⁴ İmam Eş'arî'nin, Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr ettiğini "el-İbâne" adlı eserinde (S. 181) dile getirmesine karşılık, Mu'tezilî alim Kadî Abdülcebbâr, daha sonra Cebriyye'ye intisap eden Dırâr b. Amr dışında kabir azabını inkâr eden bir Mu'tezilî âlimin bulunmadığını ifade eder.¹⁴⁵

Ehl-i sünnet kabir azabının varlığın benimser ve Ehl-i sünnet çoğunluğuna göre kabirdeki sual, azap ve nimetin hem ruha hem bedene yönelik olduğu ifade edilir. Eş'arî ve Mâtürîdî âlimlerinin çoğunluğu da, ölünün cesedinde azabın acısını veya nimetin lezzetini hissedecek kadar bir hayatın yaratılacağını söylemiş, ruhun cesede aynen iade edileceğini ifade etmekten çekinmiş, kabirdeki ölünün hayatına dair kesin bir şey bilinemeyeceğini kaydetmiştir.¹⁴⁶

Nusayrilere göre ceza ve mükâfat, bu dünyadan başka bir yerde değil, bizzat bu dünyada verilecektir. Bu da ruhların tenâsühü suretiyle mümkündür.¹⁴⁷

Dürzi inancında ruhlar için ölüm yoktur. Yeniden diriliş ve kıyamet de yoktur. Dürziler bu kainattan başka hiçbir alem kabul etmediklerinden; kıyamet,

¹⁴³ Süleyman Toprak, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 38.

¹⁴⁴ Dönmez, "Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi", 16; Taş, "Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası", 96-97.

¹⁴⁵ Toprak, "Kabir", 37-38.

¹⁴⁶ Toprak, "Kabir", 38.

¹⁴⁷ Muhammet Raşit Batur, "Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları", *İnsan ve Toplum* 3/5 (2013): 68.

cennet-cehennem, arş ve kürsi, hesap ve ceza hep bu alemdedir derler. Dürzi inancına göre kıyamet günü Hakim zuhur edecektir.¹⁴⁸

Dürzilerde “bedenin yeniden dirilmesi olan; tekamus inancı” vardır. Tekamus inancına göre nefis, bir beşer cisminden başka bir beşer cismine intikal eder.¹⁴⁹

Özellikle Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in kabir azabının varlığı ya da yokluğuna dair fikirlerinin iki büyük ekolü karşı karşıya getirmesi dikkat çekicidir.

10. Cennet-Cehennem

Mezhepler cennet ve cehenneme dair kesin hükümler ortaya koyarak fikri çatışmalar içerisine girmişlerdir.

Şia'dan İmamiyye, Allah'ı hakkıyla tanıyan müminlerin cehennemden sonra cennete gireceklerini ifade ederken, Mu'tezile, azap için ateşe giren hiç kimsenin oradan çıkamayacağını ileri sürmektedir.¹⁵⁰

Mu'tezile kelamcılarının çoğuna göre cennet ve cehennem yaratılmamıştır. Kıyametin vukuundan sonra yaratılacaktır. Ehl-i sünnet kelamcılar ise bunun aksini iddia eder.¹⁵¹

Cehmiyye'ye göre de cennet-cehennem yaratılmamış olup kıyametin vukuundan sonra yaratılacaktır.¹⁵² Cehmiyye ayrıca cehennemin ebedi olmadığını da iddia eder.¹⁵³

Karmatiler cennet, cehennem ve öldükten sonra dirilmeyi reddederler.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Emrullah Yüksel, “Tarihi Cevdete Göre Dürzilerin Adetleri ve İnançları”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları – Sempozyum* (1997): 90; Şenzeybek, “Kur'an'da Hizip Kavramı”, 122; Çatmakaş, “İmamiyye Şiasının Kur'an Hakkındaki Görüşleri”, 34.

¹⁴⁹ Şenzeybek, “Kur'an'da Hizip Kavramı”, 126.

¹⁵⁰ Güneş, “Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine”, 197.

¹⁵¹ Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 228; Dönmez, “Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi”, 73-74; Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 92.

¹⁵² Topaloğlu, “Cehennem”, 228.

¹⁵³ Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 92-93.

¹⁵⁴ Yılıdırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 208.

11. İnsan Hürriyeti/Kader ve Ecel

İnsan hürriyeti konusunda da mezheplerin ayrı düştüğü ve taban tabana zıt fikirlere sahip oldukları görülür.

Cebriye mezhebine göre insan eylemlerinde hür değildir. Çünkü insan hiçbir kudret ve iradeye sahip değildir. Hatta bir robot gibidir.¹⁵⁵

Mu'tezile mezhebi ise bu görüşün tam aksine fiillerin yaratıcısının Allah olmadığını, fiillerin yaratıcısının bizzat insanın kendisi olduğunu iddia eder.¹⁵⁶ Kaderiyye fırkası da kulun kendi fiillerini kendisinin yarattığını iddia eder.¹⁵⁷

Ehl-i Sünnete göre ise kul, fiillerinin yaratıcısı değildir.¹⁵⁸

Eş'ariler cebirden kurtulmak için insana ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını, ancak insanın bu fiillerde kesbinin bulunduğunu ileri sürerler.¹⁵⁹ Eş'ariler'e göre fiilin halıkı da faili de Allah'tır.¹⁶⁰

Mâturidi insana ait olan bir iradenin var olduğunu söylemekle birlikte irade sonucu meydana gelen bütün fiilleri, yaratma anlamında Allah'ın yarattığını prensip olarak kabul etmektedir.¹⁶¹ Maturidilere göre iyiyi de kötüyü de yaratan

¹⁵⁵ Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Fiil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 60; Resul Öztürk, "Cebriyeye Reddiye", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 0/6 (2004): 184; Yıldırım, "Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet", 10; Musahanov, "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 108; Taş, "Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası", 69-82.

¹⁵⁶ Mecmua, "Kaderiye Yahut Mutezile", 20; Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 72; Yazıcıoğlu, "Fiil", 61; Musahanov, "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 91-140; Yıldırım, "Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet", 28; Aytaç, "İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler", 21-32.

¹⁵⁷ Öztürk "Cebriyeye Reddiye", 183; Necati Günaydın, "Kader Tartışmaları Bağlamında İhticac Hadisi" (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2016), 24-26.

¹⁵⁸ Aytaç, "İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler", 24-34; Taş, "Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası", 70-83.

¹⁵⁹ Yazıcıoğlu, "Fiil", 61; Musahanov "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 108-109.

¹⁶⁰ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 69; Yüksel, "Eşariler İle Maturidiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", 6-7; Yazıcıoğlu, "Fiil", 61; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 293; Taşpınar, "Maturidiyye İle Eşariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?", 231-245.

¹⁶¹ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 69; Musahanov, "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 111; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 295.

Allah'tır. Bunların işlenmesi ise, kulun kendi kudreti, iradesi ve kasdıyla meydana gelmektedir. Burada Allah'ın bir müdahalesi veya etkisi sözkonusu değildir.¹⁶²

Allah'ın, kullarına *gücünün üzerinde bir sorumluluk* yüklemesiyle alakalı meselede Selefilere göre Allah kula gücünün üzerinde bir sorumluluk yükleyebilir. Eş'ariler de aynı fikri savunurken, Maturidiler'e göre Allah kula gücünün üzerinde bir sorumluluk yüklemes.¹⁶³

Maturidiler'e göre akıl bazı şeylerin güzellik ve çirkinliklerini idrak edebilir. Eş'ariler ise bir şeyin güzelliğinin ve çirkinliğinin akılla bilinmeyeceğini savunurlar.¹⁶⁴

Kader konusu da mezhepler arasında tartışma konusu olmuştur. Özellikle Emevilerin kendi yönetimlerinin meşruiyetini sağlamak adına "kader öğretisini" ortaya atarak bütün olumsuzlukların faturasını Allah'a kesen bir anlayış oluşturmaya çalıştıkları ve bu yöntemle kader inancını iman esasları arasına dahil etmeyi başardıkları ileri sürülür.¹⁶⁵

Mezhepler arasında konuyla alakalı en dikkat çeken görüşlerden birisi de Mu'tezili alimlerin insanın birkaç *ecelinin* varlığından söz etmesidir. Ehl-i Sünnet ekolü ise insanın tek bir *ecelinin* olduğunu ve bu *ecel* zamanının değişmeyeceğini öne sürerler.¹⁶⁶

Mezheplerin insan hürriyeti ve kader konusunda bu şekilde ortaya koymuş olduğu birbirinden farklı görüşler, ilerleyen süreçte islam dünyasında kadere iman konusunda tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca *ecel* konusuyla ilgili Mu'tezile'nin ortaya koyduğu "insanın birkaç *ecelinin* olduğu"na dair görüş de cüz'i irade ve kader konusuna farklı bir boyut kazandırmış olup ciddi manada bir fikir zıtlaşmasına sebep olmuştur.

¹⁶² Yüksel, "Eşariler İle Maturidiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", 6-7; Yazıcıoğlu, "Fiil", 60; Musahanov "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 139; Taşpınar, "Maturidiye İle Eşariye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?", 231-246.

¹⁶³ Özgen "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 79; Demir, "Akli Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

¹⁶⁴ Özgen, "Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları", 82; Kalaycı, "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi", 274-276; Akkaya, "Büyük Günah Meselesinde Mutezili ve Eşari Delillerin Kelami ve Fıkhi Yönünün Tahlili", 39; Durmuş, "Maturidi Eş'ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te'kik", 15-17.

¹⁶⁵ Yazıcıoğlu, "Fiil", 60; Akbulut, "Selefilik'in Teolojik ve Düşünsel Temelleri", 121.

¹⁶⁶ Musahanov, "Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi", 150; Aytaç, "İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler", 40.

12. İmamet Konusundaki Fikri Ayrılıklar

İmamet konusunda özellikle Şia, diğer mezhepleri dışlayıp ötekileştirme yoluna gitmiştir.

Havaric ve Mu'tezile seçimle belirlenmesi gereken ve neseb şartı aranmayan bir imamet anlayışını savunurken Şia, nasla belirlenmiş ve bir soya has kılınmış olan bir imamet anlayışını savunmuştur.¹⁶⁷ Şii alimler imamın varlığının nassla belirlenmesi hususunu tıpkı peygamberin varlığının nassla belirlenmiş olması hususuna benzetip bir nevi kıyasta bulunurlar.¹⁶⁸ Yine imamet fikri paralelinde Şia, imamların masum olduğu inancını taşır. Fakat Şia'dan Zeydiyye kolu İmamların masumiyeti konusunda Şia'dan farklı düşünür. Onlar -genel olarak- imamların masumiyeti fikrini benimsemez.¹⁶⁹

Şiaya göre imamet konusu bir iman esasıdır.¹⁷⁰ Hatta imamiyye şiasına göre Hz. Ali ve soyunun imamlığını inkar Allah'ın ve peygamberin varlığını inkar anlamına gelir. Yine imamın varlığını kabul cehennemden kurtulup cennete girmeye sebeptir.¹⁷¹ Şia'dan Zeydiler yine diğer şii kollardan farklı düşünerek imametın nassla belirlendiği fikrini kabul etmez. Zeydiler, Şia geneline hakim olan gaip imam fikrini de benimsemez.¹⁷²

Ehl-i sünnetteki imam telakkisi ise farklıdır. Ehl-i Sünnete göre imamet konusu itikadi bir konu olarak görülmez.¹⁷³ Onlara göre imamın varlığı toplumu sevk ve idare edecek bir yöneticinin varlığı mukabilinden gereklidir. İmam ise icma

¹⁶⁷ Abdülhakim Nas, "İmamet Probleminin Sünni Literatüre Girişi ve Bakıllaniye Göre İmamet" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998), 100; Aydın, "Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 18.

¹⁶⁸ Aydın, "Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 18.

¹⁶⁹ İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* 17 (1993): 587; Fatih Yücel, "Zeydiyye-Caferiyye Arasında Kırılma Noktası", *Marife* 8/3 (2008): 32; Gökalp, "İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye'nin İmamiyye'ye Yönelik Eleştirileri", 107.

¹⁷⁰ Abdullah Ünal, "Ehl-i Sünnet ve Şianın İmamette Dayandığı Hadisler" (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 1998), 354; Mustafa Öz, Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 203.

¹⁷¹ Ahmet İshak Demir, "İmamiyye Şi'ası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 2/1 (2009): 44.

¹⁷² Yaşaroğlu, "Taberistan Zeydileri", 41; Aydın, "Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 18-19; Gökalp, "Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı", 76-77; Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", 116.

¹⁷³ Ünal, "Ehl-i Sünnet ve Şianın İmamette Dayandığı Hadisler", 354.

ile belirlenmelidir. Bu konuda Ehl-i sünnet ve Mu'tezile birbirlerine yakın bir görüş beyan ederler¹⁷⁴ denilebilir.

Tartışılan konulardan birisi de *imametın kureyşiliği* meselesidir. Haricelere ve Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre halifenin Kureyşten olması zorunlu değildir. Hatta Hariciler halifelerini Kureyş dışından seçerek bu fikirlerini uygulamışlardır. Şia ve Ehl-i Sünnet ise halifenin Kureyşten olmasını şart koşarlar.¹⁷⁵

İslam dünyasında önemli bir grubu temsil eden Şia, imamet konusunu itikadi bir mesele olarak görüp diğer islami grupları bir bakıma dışlamakla, kendinden kabul etmeyip tekfir etmekle ötekileştirme yoluna gitmiştir.

13. Mehdi-Mesih

Mehdi ve mesih konusu da, İslam dünyasında her dönemde tartışıla gelen konulardan birisi olmuştur. Bazı mezhep ve gruplar mehdi ve mesih iancını savunurken diğer bazı mezhep ve gruplar da mehdi ve mesih inancını reddetmişlerdir.

Selefiyye'ye göre mehdi, Hz. Hasan veya Hüseyin'in soyundan gelen bir ailenin çocuğu olarak Medine'de doğup, Mekke'de mehdiliğini ilân edecektir. Adı ise Muhammed b. Abdullah'tır. Dünyanın tamamına hâkim olan bir devlet kuracak ve yedi yıl süren bir iktidardan sonra Hz. İsa gökten inecek ve Deccal'i birlikte öldürecekler, sonra yönetimi Hz. İsa'ya devredip otuz beş veya kırk yaşlarında vefat edecektir.¹⁷⁶

Haricilerde de mehdilik fikri mevcuttur. Hariciler Ali b. Mehdî'yi kendi mehdîleri ilân etmişlerdir.¹⁷⁷

Şiilikte mehdilik, beş temel esastan biri olan imamet esasının bir devamı olarak ele alınmaktadır.¹⁷⁸ Şiiler on ikinci imam İmam Muhammed Mehdi'nin

¹⁷⁴ Aydın, "Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 19; Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mutezililerin Hz. Ali Anlayışı", 119.

¹⁷⁵ Aydın, "Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik", 19; Memiş, "İmamet Teorisi Bağlamında Mutezililerin Hz. Ali Anlayışı", 136-137.

¹⁷⁶ Muhammed Cihat Oruç, "Mehdilik Düşüncesinin İslam Mezheplerindeki Yansıması" (Yüksek Lisans Tezi, Şirnak Üniversitesi, 2016), 54.

¹⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 371-372.

¹⁷⁸ Oruç, "Mehdilik Düşüncesinin İslam Mezheplerindeki Yansıması", 61.

ölmediğine ve gaybet döneminden sonra, zamanı geldiğinde dünyaya zuhur edeceğine ve beklenen Mehdi'nin de kendisi olduğuna inanırlar.¹⁷⁹

İlk dönem Mutezilesinde Hz. İsa'nın dünyaya geri gelmeyeceği fikri mevcuttur. Yine mehdilik fikri ilk dönem Mutezilesinde bile Cübbâî ve Kâdî Abdülcebbâr gibi isimler tarafından reddedilmiştir.¹⁸⁰

Ehl-i Sünnet'e göre mehdi inancı Allah'a, peygambere, kadere iman gibi dinin temel inanç esasları arasında yer almamaktadır. Dolayısıyla Mehdiye inanmayan bir kimse dinî dairenin dışına çıkmış olmamaktadır. Fakat ahir zamanda kıyamet kopmadan önce genellikle Hz. İsa ile özdeşleştirilen bir kimsenin çıkıp yeryüzünde adil bir düzen ve yönetim kuracağına da Sünnî çoğunluk tarafından inanılmaktadır.¹⁸¹

Karmatiler Muhammed b. İsmail'i mehdi olarak kabul ederler.¹⁸²

Dürziler Hamza b. Ali'nin mesih olduğuna inanırlar.¹⁸³

Bahailer mehdi olarak Bahau'llah'ın geleceğine inanırlar.¹⁸⁴

Kadiyaniler ise Gulam'ın vadedilen mesih olduğuna inanırlar.¹⁸⁵

Mehdi-mesih anlayışı ile ilgili görüşlere bakıldığında özellikle Şia'da mehdi inancı tevhid esası kabul edilebilecek kadar katı bir şekilde savunulabilirken buna mukabil Mu'tezile mezhebi mehdi ve mesih inancını reddetmektedir. Ehl-i sünnet diye tabir edilen Eş'arilik ve Maturidilikte de Şia'ya yakın görüşler mevcuttur. İki gruptan sadece birinin isabet ettiği muhakkaktır. Farklı fikir adı altında taban taban zıt görüşlerin varlığı ise zihinlerde ister-istemez soru işareti bırakmaktadır.

14. Şefa'at

Ayrışma ve gruplaşma noktasında güncelliğini koruyan meselelerden birisi de şefa'at meselesidir.

¹⁷⁹ Oruç, "Mehdilik Düşüncesinin İslam Mezheplerindeki Yansıması", 51.

¹⁸⁰ Özkan Şimşek, "Mehdilik ve Nüzûl-i İsa Tartışmalarında Mutezilî Yaklaşım", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2018): 309.

¹⁸¹ Oruç, "Mehdilik Düşüncesinin İslam Mezheplerindeki Yansıması", 41.

¹⁸² Yıldıırım, "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 207.

¹⁸³ Mustafa Öz, "Dürzilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 42.

¹⁸⁴ Teymur, "Bahailikte İnanç ve İbadet", 47.

¹⁸⁵ Fırlı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 308.

Selefilere şefaati müşriklerin adeti olarak görürler ve Allah'ın izni dışında şefaatin mümkün olmayacağını ileri sürerler. Dolayısıyla şefaati yalnız Allah'a has kılarlar.¹⁸⁶

Hariciler peygamberlerin şefaati konusunda Ehl-i Sünnetten farklı düşünür.¹⁸⁷ Hariciler; “büyük günah işleyenlerin şefaati sayesinde affedileceğini söylemek müslümanları günah işlemeye teşvik eder” anlayışını güdererek, ahirette şefaatin değil, iman ve iyi davranışların kişiyi kurtaracağını iddia ederler.¹⁸⁸

Şia'dan İmamiyye, cehennemlik bazı Müslümanlara peygamberlerin ve imamların şefaatinin hak olduğunu ileri sürer.¹⁸⁹

Yine Şia'ya göre imamlar, Şiilerden günahkar olanlara şefaati edeceklerdir.¹⁹⁰

Mutezile şefaatin ancak itaatkar Müslümanlar için gerçekleşeceğini ileri sürmektedir.¹⁹¹ Mu'tezileye bağlı alimerin büyük bir çoğunluğu da tıpkı Hariciler gibi “büyük günah işleyenlerin şefaati sayesinde affedileceğini söylemek müslümanları günah işlemeye teşvik eder” şeklindeki anlayışı güderler.¹⁹² “Öte yandan Mu'tezile'nin şefaati *şirk* olarak gördüğüne dair kaynaklarda bilgiler de mevcuttur.¹⁹³

Ehl-i Sünnet alimler ise ahirette şefaatin gerçekleşeceğini ve bunun büyük günah işleyen kulları da kapsadığını ileri sürerler.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Korkmaz, “Tarihte ve Günümüzde Selefilik”, 463.

¹⁸⁷ Yasin, Ulutaş, “İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları” (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018), 90.

¹⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaati”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 413-414.

¹⁸⁹ Mehmet Taşdelen, “Mu'tezile'de Şefaati Anlayışı”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2015): 88.

¹⁹⁰ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 172.

¹⁹¹ Mecmua, “Kaderiye Yahut Mutezile”, 20; Güneş, “Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine”, 199; Mehmet Kubat, “Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnetin Mutezile Tanımlamaları”, *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005): 48; Dönmez, “Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi”, 50; Aytaç, “İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler”, 38; Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 94.

¹⁹² Yavuz, “Şefaati”, 413-414.

¹⁹³ Taşdelen, “Mu'tezile'de Şefaati Anlayışı”, 88.

¹⁹⁴ Mecmua, “Kaderiye Yahut Mutezile”, 20; Dönmez, “Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi”, 16; Aytaç, “İmam Maturidi'nin Te'vilatül Kur'an Adlı Eserinde Mu'tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler”, 38; Taş, “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”, 94-95.

Vahhabiler peygamber dahil hiç kimseden şefaât dilenmemesi gerektiğine inanırlar.¹⁹⁵

Görüşlere bakıldığında ciddi farklılıkların bulunduğu görülmektedir.

15. Mucize/Keramet

Mezhepler arasında; peygamberlerin mucize gösterip gösteremeyeceği, peygamberler dışında imamlar ve veliler için de mucize göstermenin mümkün olup olmayacağı gibi konular tartışma konusu olmuştur.

Hariciler, Mürcîler, Eş'ariler ve Maturidiler mucizeleri imkân dâhilinde görüp, Hz. Peygamberin diğer peygamberlerde olduğu gibi birçok hissi mucizeye sahip olduğunu ifade ederler.¹⁹⁶

İmamiyye, Peygamberler dışında imamlar ve veliler için de mucize göstermenin caiz olduğunu ileri sürerler.¹⁹⁷

Mu'tezile akli mucizeleri kabul edip hissi mucizeleri kabul etmez.¹⁹⁸

Keramet konusuna gelince, Mutezile kerameti kabul etmemektedir.¹⁹⁹ Mu'tezile'nin kerameti kabul etmemesinin ana sebebi, kerametın mucizeye zarar vereceği düşüncesidir.²⁰⁰ Ehl-i Sünnet kelamcılarına göre ise keramet hem akli olarak hem de nakli olarak mümkündür.²⁰¹

16. Muhtelif Kelâmi Fikir Ayrılıkları

Mu'tezile'ye göre mukallidin imanı caiz değildir.²⁰² Ayrıca ister büyük olsun ister küçük olsun akli olan herkes iman ile mükelleftir. İmansız ölürse azap

¹⁹⁵ Yörükân, "Vahhabilik", 60; Şirin, "Dini Motifli Terör Bağlamında Selefi Cihat Anlayışı", 69.

¹⁹⁶ Ulutaş, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları", 90-91.

¹⁹⁷ Güneş, "Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine", 199; Ulutaş, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları", 93.

¹⁹⁸ Ulutaş, "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları", 108.

¹⁹⁹ Güneş, "Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine", 199.

²⁰⁰ Salih Sabri Yavuz, "Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet", *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005): 95.

²⁰¹ Yavuz, "Ehl-i Sünnet ve Mutezile Bağlamında Doğruluk Ölçüsü Olarak Keramet", 96.

²⁰² Altıntaş, "Mevlana'nın Mu'tezile'ye Yöneltiltiği Tenkitler ", 150.

görür. Eş'ari ve Maturidiler'e göre ise buluğdan önce çocuk üzerine hiçbir şey vacip değildir.²⁰³

Mu'tezile ve Maturidiler kulun güç yetiremeyeceği şeyle sorumlu tutulmasını caiz görmezler. Eş'ariler ise kulun güç yetiremeyeceği şeyle sorumlu tutulabileceğini ileri sürerler.²⁰⁴

Mu'tezile meleklerin peygamberler dahil tüm insanlardan üstün varlıklar olduğunu ileri sürerlerken Eş'ariler peygamberlerin meleklerden üstün varlıklar olduğunu savunurlar. Maturidiler ise Müslümanların meleklerden daha üstün olduğunu savunurlar.²⁰⁵

B. Ayrışma ve Gruplaşmada Fıkıh Boyutu

İslam'da siyasi/itikadi mezheplere nazaran ameli/fikhi mezhepler çoğulcudur.²⁰⁶ “Çoğulculuk” kavramının anlamlarından birisi de “farklı toplum kesimlerinin düşünce, inanç, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü savunan görüş” şeklindedir.²⁰⁷

1. Usulî Ayrılıklar

Usul konusunda karşıdakinin yöntemini reddetme durumuyla karşılaşmaktadır. İmamiyye fikhî ile Ehl-i Sünnet fikhî arasındaki uyumsuzluklar bu durumun bariz örnekleri arasındadır.

Sünni mezheplerde sünnet: “Hz. Peygamber (s.a.s.)’den nakledilen söz, fiil ve takrirlerdir.” İmamiyye’de ise “Hz. Peygamber’in ve masum imamların (on iki imam) söz, fiil ve tasvipleridir.” Ayrıca İmamiyye sadece ehl-i beyt’in rivayet ettiği hadisleri kabul eder. Sünni mezhepler kıyasla içtihadı kabul ederken İmamiyye,

²⁰³ Yüksel, “Eşariler İle Maturidiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları”, 1-2.

²⁰⁴ Özgen, “Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları”, 79; Kaya, “Fahreddin Râzî’nin Mâturidilerle Olan Tartışmaları ve Eleştirisi”, 55; Kalaycı, “Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi”, 291-293; Durmuş, “Maturidi Eş’ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te’kik”, 79-80; Taşpınar, “Maturidiyye İle Eşariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?”, 238-239.

²⁰⁵ Durmuş, “Maturidi Eş’ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te’kik”, 90-91.

²⁰⁶ Deniz, “Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği”, 28.

²⁰⁷ <https://sozluk.gov.tr/> “Çoğulculuk” Erişim 12.09.2019

kıyasla içtihadı kabul etmemiş ve bunu, çamurla ateşi kıyas eden iblisin amelinden saymışlardır. İşte bunun neticesinde söz konusu farklılıklar doğmuştur.²⁰⁸

İmamiyye mezhebinde asli delillerden (kitap, sünnet icma ve akıl) sonra fer'i delillere başvurulur. İmamiyyedeki fer'i deliller, Ehl-i Sünnetin kabul ettiği fer'i delillerden farklıdır. Ehl-i Sünnet mektebinin kullandığı fer'i delillerin (istihsan, maslahat, örf, sahabi kavli v.s.) İmamiyye tarafından reddedildiğini söylemek yerinde olacaktır. İmamiyyenin kullandığı fer'i deliller, Siret, İstishab, Beraet ve İhtiyattır.²⁰⁹

2. Taharet

Hariciler mest üzerine meshi reddetmişlerdir.²¹⁰

Haricilere göre taharetin tamam olabilmesi için lisanın da yalandan ve bâtil sözlerden arınması gerekir. Söz taşımak, çirkin söz, kin ve düşmanlık da -diğer maddî hususlar gibi- abdesti bozar.²¹¹

İmamiyye fıkında imami olmayanlara karşı sergilenen dışlayıcı bakış açısı imami fıkıh metinlerine de yansımıştır. İmami fıkıh metinlerine göre İmamiyye şiası, yıkanmak için kullanılan veya birisinin içtiği sudan kalan artık su için 'köpek, domuz, ehl-i kitap ya da Nasıba²¹² olmadıkça temizdir' der. Bu şekilde necis olan artık su, taharette kullanılamaz. Yine eğer bir Nasibi elini bu suya sokmuşsa, hamamdaki suyu taharet amacıyla kullanmak da haramdır, der.²¹³

Şia'dan Şeyh Tûsî "Hz. Peygamberin Hz. Ali abdest alırken ona ayak parmak aralarını hilallemesini işaret ettiği"ne dair hadis rivayetini Sünni düşünceye uygun bir rivayet olarak değerlendirdiğinden, bu hadisi takiyye durumunda rivayet

²⁰⁸ Adnan Algül, "Ehl-i Sünnet Mezhepleri İle İmamiyye'nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhi Farklılıkları" (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012), 103.

²⁰⁹ Alijanov, "İmamiyye Fıkında Sünnetin Delil Oluşu", 129.

²¹⁰ Yıldırım, "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 120.

²¹¹ Karaman, "İslam Hukuk Tarihi". <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0223.htm>

²¹² "Ali'nin, Ebu Bekir ve Ömer'e üstün olduğu anlayışını reddedenler"; "Ali'nin peygamberden sonra halife olma hakkını inkâr edenler"; "Ali'den veya tüm ehl-i beyt'ten ya da tüm İmâmiyye Şia'sından nefret edenler..." Hanifi Şahin, "İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/2 (2014): 199.

²¹³ Şahin, "İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar", 201.

edilmiş bir hadis olarak kabul eder. İlaveten ayakların yıkanmayıp mesh edilmesi gerektiğini mezhep görüşü olarak hatırlatır.²¹⁴

İmâmî fakihleri ölmüş bir Nasibi'nin cesedinin bir İmamî tarafından yıkanamayacağı üzerinde ittifak etmişlerdir.²¹⁵

Zeydiler'e göre mest üzerine mesh câiz değildir.²¹⁶

Şiilerden İsmaililere göre gusül abdesti ahdi yenilemektir.²¹⁷

Hanefilere göre abdestte niyet sünnet iken, Şafi ve Malikilerde rükün, Hanbelilerde ise şarttır.²¹⁸

Yine Hanefilerde kadına dokunmak abdesti bozmaz iken Şafilerde, Hanbelilerde ve Malikilerde kadına dokunmak abdesti bozar.²¹⁹ Vücudun herhangi bir yerinden kan, irin gibi şeylerin çıkarak akması ve yaranın etrafına yayılması Hanefi, Hanbeli ve Maliki mezheplerine göre abdesti bozarken; Şâfiî ve Ca'ferîler'e göre bu durumda abdest bozulmaz.²²⁰

Hanefilere göre boy abdestinde de niyet sünnet iken, Şafi ve Malikilerde rükün, Hanbelilerde ise şarttır.²²¹

Mezheplere göre abdestin farzlarının fazlalığı bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Basit gibi görünen bu durumlarda aslında bir mezhebe göre diğerinin abdesti “yok” hükmünde olabilmektedir. Başka bir tabirle, bir mezhebe göre abdestin farzlarının sayıca fazla olması diğer mezheplerin abdestlerini eksik ya da yok görmek anlamı da taşıyabilmektedir. Bu durumda farz hükmünün konulma kriterleri sorgulanabilmekte ya da bir meseleye dair “farz” hükmünün verilmesinde -doğurabileceği sonuçlar açısından- *daha dikkatli olunması gerektiği* ortaya

²¹⁴ Tûsî, el-İstibsâr, 66; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 166-167.

²¹⁵ Şahin, “İmâmîyye Fıkhdında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 201.

²¹⁶ Yusuf Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007): 77. Karaman, “İslâm Hukuk Tarihi” <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0224.htm>.

²¹⁷ Ayşe Atıcı, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batıni Hareketi” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 181.

²¹⁸ Abdurrahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993), 1/74.

²¹⁹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 110-112.

²²⁰ Abdülkadir Şener, “Abdest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 68-70.

²²¹ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, 149.

çıkılmaktadır. Aynı durum mest üzerine meshin caiz olup olmaması için de düşünülebilir.

3. Namaz

Selefilere göre fasıkın/bid'atçının ardından namaz kılınmaz.²²²

Hariciler namazı sabah bir, akşam bir rekattan ibaret saymışlardır.²²³

Şiilere göre namazın kazası yoktur.²²⁴

Şiilerden İsmaililere göre namaz; imama tabi olmak, imamı övmektir.²²⁵

Şiadan Zeydilere göre;

Cenaze namazı beş tekbirle kılınır.

Bayram namazı cemaatle de tek başına da kılınabilir.

Teravîh namazını cemaatle kılmak bidattir.

Vitr namazı üç rek'attır ve sünnettir.

Fâcir imamın peşinde namaz kılınmaz ve mest üzerine mesh yapmak caiz değildir.²²⁶

İsnaaşeriyye dışında bir Şîî mezhebine mensup olan bir Şîî'nin arkasında namaz kılmak İmamiyye Şiasına göre haramdır. Ancak tehlike durumunda Nasibi birinin imam olduğu cemaatle birlikte namaz kılmak caizdir.²²⁷

Karmatiler, namazı farz olarak değil nafil olarak kabul ederler.²²⁸

Eş'ari ve Maturidiler'e göre fasık/bid'atçı birinin ardından namaz kılınabilir.²²⁹ Yine Eş'ari ve Maturidiler'e göre namaz kılmayan kişi tekfir edilemez.²³⁰

Dürzilerde namaz, "doğru sözlü olmak"la ifade edilir.²³¹

²²² Demir, "Akıllı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

²²³ Yıldırım, "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 120.

²²⁴ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 193.

²²⁵ Atıcı, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batını Hareketi" 181.

²²⁶ Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", 123.

²²⁷ Tûsî, *el-İstibîsâr*, 430; Şahin, "İmâmiyye Fıkhiında İmâmî Olmayan Müslümanlar", 201.

²²⁸ Yıldırım, "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 208.

²²⁹ Demir, "Akıllı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

²³⁰ Demir, "Akıllı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

²³¹ Yüksel, "Tarihi Cevdete Göre Dürzilerin Adetleri ve İnançları", 91; Şenzeybek, "Kur'an'da Hizip Kavramı", 101.

Vahhabilere göre beş vakit namazın cemaatle kılınması farzdır.²³² Namazı cemaatle değilde münferiden kılan kişi Ehl-i Sünnet dışındaki Şiiler'e benzetilerek şiddetle kötülenerek suçlanır.²³³

Bahailerde abdest el ve yüzü yıkamaktan ibarettir. Bahailikte cemaatle sadece cenaze namazı kılınır. Namazlar günlük dokuz rekattır ve bu namazlar için bir çağrıya ve cemaate gerek yoktur.²³⁴

Hanefilere göre namazda fatihayı okumak vacip iken, Şafî, Maliki ve Hanbelilerde ise farzdır. Şafiler, Malikiler ve Hanbeliler'e göre bir kişi namazda kasıtlı olarak fatihayı terkederse namaz kılmış olmaz. Selam vermek de aynı şekilde Hanefilerde vacip, diğer üç mezhepte farzdır.²³⁵

Şafiler'e göre imama uyan kişinin, Fatihayı okuması farz iken, Hanefiler'e göre imama uyan kişinin fatihayı okuması -velev ki bu namaz imamın sessizce kıraatte bulunduğu bir namaz olsa bile- tahrimen mekruhtur. Malikilere'e göre sessizce kıraatte bulunulan namazlarda imama uyanların fatihayı okuması mendup, sesli kıraatin olduğu namazlarda okuması ise mekruhtur. Hanbeliler de sessizce kıraatte bulunulan namazlarda imama uyanların fatihayı okumasını müstehap, sesli kıraatin olduğu namazlarda okumasını ise mekruh saymışlardır.²³⁶

Bahsi geçen fıkıh mezheplerinde namazı bozan durumlar da farklılık arzirmektedir.²³⁷

İbadetlerin rükün kabul edilen kısımlarına yönelik, çoğulcu mantık anlayışıyla hareket bazı soruları beraberinde getirmektedir. Namaz ibadeti ile alakalı bile mezheplerin namazın geçerliliğine zarar verecek derecede fikir ayrılığı sergilemesi normal bir görüntü ortaya koymamaktadır. Din kardeşinin mezhebine göre bir Müslümanın namazının olmayışı İslami anlayışa ters düşmektedir. İbadetlerdeki bu tarz keskin ayrılık ve ithamlar “ortak bir anlayış geliştirilemez mi” sorusunu beraberinde de getirmiyor değildir. Çünkü ibadetler dinin fer'i yorumlamaları olmayıp, duruma ve yöreye, ya da zamana göre hükmü

²³² Yörükân, “Vahhabilik”, 60; Yıldırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 243.

²³³ Yıldırım “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 243.

²³⁴ Teymur, “Bahailikte İnanç ve İbadet”, 79-80.

²³⁵ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 281-283.

²³⁶ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 310.

²³⁷ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, 391-399.

değişebilecek mevzular değildir. Bu tarz mevzularda, geneli bağlayan kapsayıcı bir fetva anlayışının geliştirilmesi, usulcülerin üzerinde çalışması gereken meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Oruç

Oruç ibadetinin mahiyeti, farz olan orucun gün sayısı, orucu bozan durumlar gibi konularda mezhepler yine ihtilafa düşmüşler, savundukları zıt fikirleri de geniş kitlelere kabul ettirebilmişlerdir?

Karmatiler, oruç ibadetini farz olark değil nafîle olarak kabul ederler.²³⁸

Şiilerden İsmaililere göre oruç, imamın sırrını saklamaktır.²³⁹

Dürzilerde oruç, önceki ibadetler ve batıl inançların tamamını terk olarak ifade edilir.²⁴⁰ Aynı zamanda oruç, susmak demektir. Oruç tutan insan hiçbir kimseyle konuşmaz.²⁴¹

Bahailerde farz olan oruç 19 gündür.²⁴²

Hanefî, Şafî ve Hanbelî mezheplerine göre unutarak yiyip içmek hiçbir orucu bozmazken Maliki mezhebine göre unutarak yiyip içmek Ramazan orucunu bozar. Yine Şafî, Hanbelî ve Zahirîlere göre oruç ibadetinde cinsel ilişki dışında kefaret gerekmeyeceği ifade edilirken; Hanefî ve Malikîlere göre oruç esnasında bilerek yiyip içme durumunda da kefaret gerekir.²⁴³

Mezheplerin konuyla alakalı görüşleri irdelendiğinde; yine farz olan bir ibadetin mahiyetinin farklılığı, gün sayısının çeşitliliği, orucu bozan durumların mezheplere göre çeşitlilik arzemesi, farz olan bir ibadette -otomatikmen- çelişkili durumlar ortaya koymaktadır. Bu durumda, mezheplerin kendi doğrularına göre, din kardeşinin ibadeti -mahiyeti icabı- ya zail olmakta, ya eksik kalmakta ya da farz ibadeti belli şartlarda geçerliliğini yitirip bozulmaktadır.

²³⁸ Yılıdırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 208.

²³⁹ Atıcı, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batını Hareketi” 181.

²⁴⁰ Şenzeybek, “Kur’an’da Hizip Kavramı”, 101.

²⁴¹ Yüksel, “Tarihi Cevdete Göre Dürzilerin Adetleri ve İnançları”, 91.

²⁴² Teymur, “Bahailikte İnanç ve İbadet”, 87-88.

²⁴³ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 416-425.

5. Zekat-Hacc

Zekat ve hac konusunda da bazı mezhepler taassupçu yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Haricilerden; kimin gerçek mü'min olduğunun bilinmediği gerekçesiyle kimseye zekat verilmemesinin daha doğru olacağı ve yine her ay hac ibadetinin yapılabileceği gibi fikirler zuhur etmiştir.²⁴⁴ Şii'lerden İsmaililere göre zekat, nefsi temizlemek, daveti kabul edenlere bilgi ulaştırmak; hac ise imamı ziyarete gitmektir.²⁴⁵

İmamiyye'ye göre zekat ve fitır sadaklarının sadece İmâmiyye'ye mensup kişilere verilmesi gerekir. İmâmî olmayanlara verilmesi halinde geçerliliği yoktur.²⁴⁶

Şia'ya göre ne İmâmî biri Nasıba'dan biri adına ne de bir Nasibi, İmâmîyye'den biri adına hac yapabilir.²⁴⁷ Şia kaynaklarına göre Nasıbî iken hac yapan bir kişi Şii olunca hakkını iade etmelidir.²⁴⁸

Karmatiler ise hac ve zekat ibadetini farz olark değil nafîle olarak kabul ederler.²⁴⁹

Dürzilerde zekat, “din kardeşini korumak”; hac ise “iblis ve azgınlardan uzaklaşmak” şeklinde ifade edilir.²⁵⁰ Bahailikte hac Bahau'llah'ın evini ziyaretten ibarettir.²⁵¹

Çeşitli sebeplerle de olsa bir konu etrafında ortak bir anlayışa sahip olamama durumu, birlik-beraberliğe zıt bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hac ifa şekillerinin fazilet bakımından sıralanışı *fıkıh mezheplerince* farklılık arz etmiştir. Hanefîler'e göre bu fazilet sırası; kırân, temettu', ifrad; Mâlikîler'e göre ifrad, kırân, temettu'; Şâfiîler'e göre -aynı yıl hakkın arkasından umre yapmak şartıyla- ifrad, temettu', kırân; Hanbelîler'e göre ise temettu', ifrad, kırân şeklindedir. Bu görüş ayrılığının kaynağı, Hz. Peygamber'in yaptığı hakkın

²⁴⁴ Yıldırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 123.

²⁴⁵ Atıcı, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batınî Hareketi” 181.

²⁴⁶ Şahin, “İmâmiyye Fıkıhında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 202.

²⁴⁷ Şahin, “İmâmiyye Fıkıhında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 202.

²⁴⁸ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 231.

²⁴⁹ Yıldırım “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 208.

²⁵⁰ Şenzeybek, “Kur'an'da Hizip Kavramı”, 101.

²⁵¹ Teymur, “Bahailikte İnanç ve İbadet”, 89.

eda şekli konusundaki rivayetlerin farklılığıdır.²⁵² Konu farziyet arzemesi bile rivayetlerdeki farklılıklardan kaynaklanan uyuşmazlık çok düşündürücüdür. Çünkü dört fıkıh mezhebi de, konuyla alakalı tamamen birbirinden farklı birer sıralamadan bahsetmektedir. Rivayetlerden kaynaklı fikir uyumsuzluğunun dinin asli konularında da kendini göstermesi ise işin daha düşündürücü tarafıdır.

Fıkıh mezheplerinde zekat ibadeti ile ilgili de ciddi fikir ayrılıkları mevcuttur.²⁵³

6. Evlilik ve Aile Hukuku

Hariciler süttanne ve kız kardeşten başka süt hısımları ile evlenmenin yasak olmadığına inanırlar.²⁵⁴

İmâmî erkekler, Nasıbi (ehl-i beyte düşmanlığı açıkça ifade eden kişiler) olan kadınlarla evlenemezler. Ancak İmâmiyye'ye mensup erkekler, Nasiba olmayan Sünni kadınlarla evlenebilirler. İmâmiyye'ye mensup kadınlar ise sadece İmâmî erkeklerle evlenebilirler.²⁵⁵

Şia'ya göre Şii erkekler Mürcî kadınlarla evlenebilir ama Şii kadınların Mürcî erkeklerle evlenmesine izin yoktur.²⁵⁶

İmamiyye Şiası'na göre boşamada iki âdil şahit şarttır.²⁵⁷ Yine İmamiyye Şiasına göre İmâmî olmayan bir Müslümanın şahitliği de geçersizdir.²⁵⁸

Zeydiler'e göre ehl-i kitâb kadınlar ile evlenmek câiz değildir.²⁵⁹

Nusayriler başka bir toplumdan kız alınca cemaate yeni bir insan kazandırıldığı için kız almaya daha sıcak baksalar da, bu durum yine de hoş karşılanmamaktadır. Nusayrilerde başka toplumdan biriyle evlenen kızın *dinden çıktığı* inancı da dışarı kız verilmesini engellemiştir.²⁶⁰

²⁵² Salim Ögüt, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 389.

²⁵³ Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 197-207.

²⁵⁴ Karaman, “İslam Hukuk Tarihi”. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0223.htm>

²⁵⁵ Şahin, “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 203.

²⁵⁶ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 223.

²⁵⁷ Karaman, “İslam Hukuk Tarihi”. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0226.htm>

²⁵⁸ Şahin, “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 203.

²⁵⁹ Karaman, “İslâm Hukuk Tarihi” <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0224.htm>

²⁶⁰ Gökben Över, “Nusayrilerde Kadın” (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2011), 22.

Dürzilerde birden fazla evlilik haramdır. Dürziler çok eşle evliliğin toplumun ahlâki yapısını bozacağına inanırlar. Erkeğin boşama hakkı olduğu gibi kadının da boşama hakkı vardır. Boşanma neticesinde malların taksimi eşit şekilde yapılır.²⁶¹

İmamiyye Fıkhi ile Sünni Fıkıh arasında aile hukukundaki farklılıklardan bazıları şunlardır:

1-Sünni mezheplere göre ciddiyet arz etmeden evlenme lafızlarının kullanılması halinde evlilik meydana gelir. İmamiyye'ye göre gayri ciddi olarak söylenen evlilik lafızlarıyla nikâh gerçekleşmez.²⁶²

2- Sünni mezheplere göre kadın, halası veya teyzesi ile bir nikah altında bulunamazken; İmamiyye Şiasında kadın; halası, teyzesi veya yeğeniyle aynı nikah altında bulunabilir.²⁶³

3-Sünni mezhepler, kitabî olan kadınlarla evliliğin mübah olduğu hakkında icma etmişlerdir. İmamiyye'ye göre Müslüman bir erkeğin gayri müslim bir kadınla evlenmesi caiz değildir. Müslüman'ın evleneceği eşinin ehl-i kitap veya putpereset olması halinde nikâh hükümsüzdür.²⁶⁴

4- Sünni mezheplere göre mut'a nikâhı haramdır ve batıldır. İmamiyye'ye göre Müslüman veya ehl-i kitap kadınla yapılacak mut'a nikâhı caizdir.²⁶⁵ Hatta ilk dönem şii kaynaklarda mut'ayı kabul etmeyen mümin kabul edilmez.²⁶⁶

Netice olarak mezhepler fıkıh konularıyla alakalı olarak; tekfir etmek, beri olmak, ötekinin nikah akdini yok saymak suretiyle birbirlerini ötekileştirme yoluna gitmişlerdir.

²⁶¹ Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Dürzilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 5/2 (2012): 77.

²⁶² Algül, "Ehl-i Sünnet Mezhepleri ile İmamiyye'nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhi Farklılıkları", 103.

²⁶³ Algül, "Ehl-i Sünnet Mezhepleri ile İmamiyye'nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhi Farklılıkları", 103.

²⁶⁴ Algül, "Ehl-i Sünnet Mezhepleri ile İmamiyye'nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhi Farklılıkları", 106.

²⁶⁵ Algül, "Ehl-i Sünnet Mezhepleri ile İmamiyye'nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhi Farklılıkları", 106; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 195.

²⁶⁶ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 241.

III. ÖTEKİ KAVRAMI

A. “Öteki” ve “Ötekileştirme” Kavramlarının Sosyolojik Tanımı

“Öteki” kavramının Türkçedeki karşılığı “sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan”, “öbür, diğer”, “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan” şeklinde verilmektedir.²⁶⁷ Tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere öteki kavramına yüklenen anlam olumsuzdur.

Aslında “öteki”, insanların ve toplulukların kendilerini tanımlayabilmek için kendinden olmayana yükledikleri olumsuz bir sıfattır. Öyleki, kendini tanımlama çabası “öteki”nin kötü özellikleri üzerinde yoğunlaşmaya hatta yoksa bile kötü özellikler yükleyerek onu dışarıda tutma eğilimine kadar gidebilmektedir.²⁶⁸

“Ötekileştirme”de ise diğeriyle mesafeyi büyütme uğraşısı vardır. Olaylar benmerkezci ve ön yargılı olarak kurgulanır. Taraflar ötekileştirdikleriyle aralarına ördükleri duvarın üstünde yükselirler ve bu sayede büyüdüklerini düşünürler. Bir noktadan sonra da “diğeri yok hükmünde görme” eğilimi başlar. Mezheplerin, tarikatların taraftar mantığıyla birbirlerini dışladıkları görülür. Hakikati kendi tekellerinde görmek suretiyle kendi doğruluğunu ortaya koymaya çalışırlar.²⁶⁹ Buradan hareketle ötekileştirme kavramı; kendi özdeğerliliğini, başkasının farklılığını kötüleyerek ve kendini överek artırma çabası, ayrımcılık suçunun işlenmesi şeklinde de tanımlanabilir.

Öteki ile ötekileştirmeyi ayıran; farklılıkları özellikleriyle beraber hoş görebilme; hiç değilse farklılıklarına tahammül edebilme gücüdür.²⁷⁰

Ötekileştirme; ait olmadığımız kişi veya gruplara yönelik tutum, kanaat, inanç, anlam ve kalıp yargılar gibi farklı bilişsel öğelere işaret etmektedir. Belli bir grubun üyelerini başka bir gruba ait olmalarından dolayı “farklı” ya da “olumsuz”

²⁶⁷ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=%C3%B6teki> Erişim 5.8.2019

²⁶⁸ Soner Akpınar ve Büşra Şahin, “Orhan Pamuk Romanlarında ‘Öteki’”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 5/11 (2017): 331.

²⁶⁹ Kamil Sarıtaş, “Felsefenin Dini Ötekileştirmesi Sorununun Temel Dayanaklarının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası İslami İlimlerin Teşekkülü ve İslami İlimler Arası İlişkiler Sempozyumu* 1/1 (2014): 148.

²⁷⁰ Kurtbaş, “Etnosantrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler - Ardahan İli Örneğinde Oy Verme Davranışının Sosyolojik Analizi”, 370.

olarak algılama durumu ötekileştirmenin ilk basamağı olarak değerlendirilebilir. Ötekileştirme, gruplar arası etnik, kültürel ve sosyal çatışmaların temeli olarak görülmektedir.²⁷¹

Aslında ötekileştirmenin bir mantığı da *öteki'ni dışlamak değil, kendine benzetebildiği ölçüde onu inkâr ederek içine almaktır.*²⁷²

B. İslami Literatürde “Öteki”ni Çağrıştıran Bazı Kavram ve İfadeler

1. 73 Fırka Hadisi

73 fırka hadisi diye şöhret kazanan; “Sizden önce Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Onlardan biri kurtuldu; diğerleri ateştedir. Hristiyanlar da yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Onlardan da biri kurtulup yetmiş biri ateşe girdi. Benim ümmetimin ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunlardan birisi kurtuluşa eren fırka (fırka-i nâciye) olacak; diğerleri ise, ateşe girecek.” “Onlar kim ya rasulüllah?” diye sorulunca, “Benim ve ashabımın üzerine olduğu hal üzerine olanlardır.” şeklindeki hadis-i şerif²⁷³ mezhepler ve İslami uleması tarafından farklı yorumlamalara tabi tutulmuştur. Öyle ki, her İslami grup ve oluşum kendisinin fırka-i naciye olduğunu iddia edip, diğer grup ve oluşumları ise bid’at ehli olmakla itham edip dışlama yoluna gitmiştir. Mesela, hem Şîî müelliflerden Ebû Hâtim er-Râzi, hem de Ehl-i Sünnet’ten el-Bağdâdî, kendi fırkalarının Rasulullah’ın belirttiği “Sünnet ve cemaat ehli” fırka olduğunu, diğerlerinin ise bid’at ehli fırkalar olduklarını iddia etmişlerdir.²⁷⁴ Özellikle Ehl-i Sünnet’in, “el-cemâa” lafzı altında, kurtuluşa eren fırka olduğu iddia edilirken, başta Şia olmak üzere diğer kesimler *Ehl-i Bid’at* veya *fırak-i dâlle* şeklinde nitelenir olmuştur.²⁷⁵

²⁷¹ Filiz Çömez Polat ve Eda Kaya, “Bir Ötekileştirme Pratiği: Türkiye’de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar”, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi* 1/1 (2017): 41.

²⁷² Kurtbaş, “Etnosantrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler - Ardahan İli Örneğinde Oy Verme Davranışının Sosyolojik Analizi”, 32.

²⁷³ Tirmizî, “İman”, 18; İbn Mace, “Fiten”, 17; Ebu Davud, “Sünen”, 1.

²⁷⁴ Ümüt Toru, “Ebû Muhammed el-Yemenî’nin ‘Akâidü’s-Selâse Ve’s-Sebîn Fırka’ Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 49.

²⁷⁵ Muhammet Emin Eren, “Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014), 289.

“Her Müslüman için fırka-i naciye dışında kalanları terk etmek, onlara selam vermemek, onarla birlikte namaz kılmamak ve onlarla evlenmemek müstehaptır” şeklinde alimler nezdinde zikredilen görüşler mevcuttur.²⁷⁶

73 fırka hadisi, geleceğe dair bir bilgiyi haber vermesi yönüyle kritiğe tabi tutulmuştur. Bu paralelde “gayb”e dair bilginin Nebîler veya başkalarınca bilinip bilinemeyeceği meselesi tartışma konusu olmuştur.²⁷⁷

Öte yandan Acluni (1141/1730), el-Mizan’a atfettiği rivayette 73 fırka hadisini tamamen farklı bir boyutla aktarır. Bahsi geçen rivayet “ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunların tamamı cennette, yalnız birisi ateşte olacaktır ki, onlar zenâdıkadır” şeklindedir.²⁷⁸ Fakat bu rivayet Hanbelî alim İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) başta olmak üzere bazı hadis alimlerince uydurma olarak değerlendirilir.²⁷⁹

Netice itibariyle 73 Fırka hadisinin mezhepler ve dini oluşumlar nezdinde bir çalkantı oluşturduğu, dışlama ve ötekileştirmeye mahal verdiği bir gerçektir.

2. Eseriyye/Haşviyye/Müşebbihe

Selefi ekolün mensupları kendilerini “ehlü’s-sünne, ehlü’l-hadîs ve’s-sünne, ehlü’l-hak” gibi terkiplerle anarken muhalifleri onları Eseriyye, Haşviyye, bazan da Müşebbihe diye nitelendirmişlerdir.²⁸⁰

Mu’tezile, Ehl-i Sünneti küçümsemek adına Haşviyye ifadesini kullanır.²⁸¹

²⁷⁶ Toru, “Ebû Muhammed el-Yemenî’nin ‘Akâidü’s-Selâse Ve’s-Sebîn Fırka’ Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi”, 69.

²⁷⁷ Davut Gazi Benli, “Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2010), 19.

²⁷⁸ Benli, “Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi”, 49.

²⁷⁹ Benli, “Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi”, 66-67.

²⁸⁰ M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 399.

²⁸¹ Aydın, “Kur’an’ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı”, 223.

3. Harici

Harici kelimesinin çoğulu “Havâric” olup bu ise; hak olan imama itaat etmeyen anlamına gelmektedir.²⁸² Şehristânî’ye göre de hâricî, ümmetin ittifak ettiği meşrû bir halifeye başkaldıran herhangi bir kimsedir.²⁸³

Hariciler için bu isim, isyan ettikleri yöneticiler ve muhalifleri tarafından kendilerine yönelik kullanılmış olup, daha ziyade meşru halife Hz. Ali’ye isyan etmeleri sebebiyle *haktan ve dinden ayrılanlar veya İslam cemaatini terk ederek uzaklaşanlar* anlamında değerlendirilmiştir. Yoksa Harici ya da Hariciler ifadesi kendilerinin benimsediği bir ifade değildir.²⁸⁴

4. Mârîka

Mârîka ifadesi de *muhaliflerince* Hariciler için kullanılmış bir isimdir. Hz. Peygamberin Hayber Gazvesi sonrasında ganimet taksimi esnasında kendisine itiraz eden ve hakem vak’asında Hz. Ali’ye ilk muhalefet edenlerden olan Hurkus b. Züheyr için söylediği, onun düşüncesini taşıyanların okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacağı şeklinde rivayet edilen haberlerden hareketle, “*dinden çıkmış*” anlamında kullanılan bir isimdir.²⁸⁵

Bu iki kavramın muhalifleri tarafından Hariciler için kullanılış sebebine bakıldığında Haricilere karşı bir ötekileştirmenin varlığından söz edilebilir. Çünkü Hariciler bu iki ismi de benimsememiştir. Haricilerin kendileri için kullandıkları yaygın isim Allah yolunda savaşıp, O’nun yolunda canlarını ve mallarını feda eden ve bu özelliklerine karşılık Allah’ın da kendilerinden canlarını ve mallarını satın aldığı kimseler anlamında *Şürât* ismidir.²⁸⁶

5. Tevella-Teberra

Terim olarak tevellî “İmâmiyye Şîası’nın, devlet başkanlığı, dolayısıyla siyasî hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünen kişi ve zümrelerle dostluk içinde bulunması; teberrî (berâet) ise “bu konuda kendileri gibi düşünmeyen kişi ve

²⁸² Yıldırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 206.

²⁸³ Fırlı, “Hâriciler”, 169.

²⁸⁴ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 69-70.

²⁸⁵ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 70.

²⁸⁶ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 70.

zümrelerle ilişkisini kesmesi” demektir. Tevella ve Teberra kavramlarını İslam Tarihi’nde ilk kullananlar ilk siyasi mezhep olan Hariciler olmuştur. Hariciler Hz. Ali başta olmak üzere bütün düşmanlarından ilgilerini kestiklerini beyan ederek teberri anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmıştır.²⁸⁷

İmâmiyye Şîası, tevellî ve teberri konusundaki düşüncelerini Hz. Peygamber’in Gadîr-i Hum’da Ali için söylediği nakledilen hadislere dayandırır. İmâmiyye Şîasınca Resûlullah kimin mevlâsı ise Ali’nin de onun mevlâsı olduğu, Allah’ın Ali’yi seveni sevdiği, ona karşı çıkanı cezalandırdığı; Allah için sevmenin, Allah için buğzetmenin, Allah’ın velîlerini sevip ve O’nun düşmanlarından uzaklaşmanın kâmil imandan kabul edildiği; Ali’yi sevmeyen, Ali’nin düşmanlarıyla ilgiyi kesip onlara düşman olmayan kimsenin imanının kabul edilmeyeceği iddia edilir. Tevellî ve teberri anlayışı zaman içinde Hz. Ali’nin aile fertleri ve neslinden gelen imamlar için de uygulanmaya başlanmıştır. İmâmiyye Şîası’na göre ilk üç halife ile Hz. Âişe başta olmak üzere Cemel Vak‘ası’nda Ali’ye karşı çıkanlar, Sıffin Savaşı’nda Muâviye’nin yanında yer alanlar, hakem olayı (tahkîm) münasebetiyle Amr b. Âs ve Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, ayrıca Nehrevan Savaşı’nda Hz. Ali’ye karşı mücadele eden Hâricîler ve onları destekleyenler teberri edilmesi gerekenlerdir. Sonrasında ise Ali neslinden gelen imamlarla Ehl-i beyt’e karşı çıkan, onlara düşmanlık besleyen ve genellikle “tâgût” (put) diye adlandırılan kimselerden teberri edilmesi dinî bir vecîbe sayılmıştır. Fiilen teberrinin mümkün olmadığı durumlarda gönülden buğzetmekle birlikte takıyye ile hareket etmek de mezhebin benimsediği bir husus olmuştur.²⁸⁸

Özellikle Cemel, Sıffin ve Kerbela hadiseleri, tevellâ ve teberri anlayışının Şia tarafından bir inanç ilkesi haline getirilmesine sebep olmuştur.²⁸⁹

6. Râfıza

Râfıza terim olarak; Zeyd b. Ali’nin Emevîler’e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer’i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini

²⁸⁷ Mustafa Öz, “Teberri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 214-215.

²⁸⁸ Öz, “Teberri”, 214-215.

²⁸⁹ Feyzullah Dündar, “Anadolu Aleviliğinde Tevellâ ve Teberri İnancı” (Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2017), 48-51.

terkeden ilk İmâmîler'i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîî grupları, daha sonra da Şîî unsurları taşıyan bazı bâtinî grupları ifade eder.²⁹⁰

Zeyd b. Ali 122 (740) yılında Emevîler'e karşı ayaklanmış ve başlangıçta Kûfeliler'den destek almıştı. Fakat daha sonra Kûfeliler, Zeyd'in meşrû halife olarak kabul ettiği Ebû Bekir ve Ömer'le ilgili düşüncelerinden vazgeçmesini, onların Hz. Peygamber'den sonra hilâfeti gasbettiklerini açıkça ilân etmesini, bu takdirde kendisiyle birlikte mücadele edeceklerini söylemiş, Zeyd bu şartları kabul etmeyince de onu terketmiştir. Bunun üzerine Zeyd onlara "rafaztümûnî" (Düşman karşısında beni yalnız bıraktınız) diye sitemde bulunmuş, böylece söz konusu grup Râfıza şeklinde anılmıştır. Sonrasında Ca'fer es-Sâdık'a bağlanıp İmâmiyye adıyla anılan bu zümre, Zeyd taraftarlarınca "Zeyd'i terkedenler" anlamında ve küçültücü bir niteleme olarak Râfıza diye adlandırılmıştır.²⁹¹

İmâmiyye Şîası'nda ilk üç halifenin hilâfetlerinin reddedilmesi sebebiyle Ehl-i sünnet âlimleri tarih boyunca İmâmiyye Şîası'nı bu isimle anmış, onların inanç ve düşüncelerine karşı "er-red ale'r-Râfıza" adıyla çok sayıda eser kaleme almıştır.²⁹²

Revâfız teriminin küçültücü bir isim şeklinde yaygınlaşması ilk dönemlerden itibaren İmâmiyye mensuplarını harekete geçirmiş, bu ismin İmâmiyye mensuplarınca "kötülükleri terkedenler, kötülükten uzaklaşanlar" anlamında bir şeref unvanı olarak savunulmasına ve bu çerçevede bazı rivayetlerin ortaya atılmasına yol açmıştır.²⁹³

Rafıza ismi Şîiler için muhalifleri tarafından zem ve ayıplama ifadesi olarak da kullanılır.²⁹⁴

İbn Teymiyye Şîileri İlhanlı (Moğol devleti) yönetimine yardımcı olmakla suçlayıp, Şîa ve Râfızî kavramlarını eş anlamlı kabul edip, bazen de Râfızî kavramını hakaret bağlamında kullanmıştır. İbn Teymiyye'ye göre Râfızîliğin aslı nifak, zındıklık ve ilhat olup, Hariciler bile onlardan daha iyidir.²⁹⁵

²⁹⁰ Mustafa Öz, "Râfızîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 396-397.

²⁹¹ Öz, "Râfızîler", 396-397.

²⁹² Öz, "Râfızîler", 396-397.

²⁹³ Öz, "Râfızîler", 396-397.

²⁹⁴ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 93.

²⁹⁵ Hanifi Şahin, "İlhanlılar Dönemi Şîilik" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008), 82.

7. Nâsıbe

Nasıbe kavramı üzerinden Şii ve Sünnilerin karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaları söz konusudur.

Nâsıbe; İmâmiyye Şîası literatüründe Hz. Ali'ye, evlâtlarına ve taraftarlarına karşı olan zümrelere verilen bir isim²⁹⁶, “Ali'nin, Ebu Bekir ve Ömer'e üstün olduğu anlayışını reddedenler”; “Ali'nin peygamberden sonra halife olma hakkını inkâr edenler”; “Ali'den veya tüm *ehl-i beyt*'ten ya da tüm İmâmiyye Şia'sından nefret edenler” anlamında Şia taraftarlarınca ifade edilen bir isimdir.²⁹⁷ Bir başka tanımla “Ali'ye buğz eden, muhalefet eden ve bunu bir ifade tarzı olarak görenlere verilen özel bir isim”dir.²⁹⁸

Şia, “nasb/navâsıb kavramını, Sünni düşüncede Şiiler için kullanılan “rafd/ravâfiz ya da “guluv/gulât” kavramlarının karşılığı olarak kullanır. Ehl-i Sünnet Şia'ya hakaret olarak Ravâfiz derken; Şiiler de Ehl-i Sünnete Navâsıb demektedir.²⁹⁹

Sünni telakkide nâsıbî; söz ve eylemleriyle Ehl-i Beyt'e eziyet eden kişilerdir. Sünni telakkide Ali'ye sövme nâsıbîlik olarak görülür ve bu kişiden hadis alınmaz. Yine sünnî telakkide nâsıbî olanlar Râfîzîlerdir.³⁰⁰

8. Tevvâbûn Hareketi

Şii-Sünni çatışmasına temel teşkil etmesi açısından Tevvâbûn hareketi kritik bir önem arz etmektedir.

Hiz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinden sonra fiilen ortaya çıkıp onun intikamını almak üzere toplanan ve onun yardımına gelmedikleri için dövünerek tövbe edenlerin oluşturduğu “*Tevvâbûn*” (tövbe edenler) hareketi, Şia'nın İslam içinde siyasi bir kitleleşme hareketi olarak ortaya çıkışına sebep olmuştur. Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* adlı eserinde Tevvâbûn hareketini

²⁹⁶ Mustafa Öz, “Nâsıbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 393.

²⁹⁷ Şahin, “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 199.

²⁹⁸ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 209.

²⁹⁹ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 216.

³⁰⁰ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 216-217.

yorumlarken, bu harekete kadar Müslümanların ne Sünni ne de Şii olduklarını, yalnızca Müslüman olduklarını ifade eder.³⁰¹

9. Takiyye

Takiyye terim olarak; kişinin can ve malına yönelik bir tehlike ve zarardan korunması için kendi inancını gizlemesi veya inandığının aksini söylemesidir.³⁰²

İmamiyye şiası takıyyeyi, kendi mezhepleri dışında kalan diğer mü'minlere karşı ve her konuda uygulamaktadır.³⁰³ Bu durum islam mezhepleri arasındaki ötekileştirmenin en somut örneklerindendir.

Şia'dan Şeyh Tûsî'ye göre Ali'nin velayetini kabul etmeyen, hakka muhalif olmuş olur ve onun cenaze namazı kılınmaz. Eğer böyle bir kişinin cenaze namazını kılmak durumunda kalırsa takıyyeye başvurulmalıdır. Cenaze namazı boyunca da kişiye beddua edilmelidir.³⁰⁴ Bu husus, Şia'nın takıyye fikrinin somut örneklerinden birisidir.

Fakat şianın Zeydiyye kolu takıyye fikrini benimsemez.³⁰⁵

Takıyyenin Şia tarafından özel içerikli bir ilke haline getirilmesi diğer İslâm mezheplerince bir kusur kabul edilip eleştirilmiş ve aynı zamanda dürüstlüğü ortadan kaldıran bir unsur diye nitelendirilmiştir.³⁰⁶

10. Şia-Ehl-i Sünnet

Şia terim olarak; taraftar, yardımcı, partizan, destekleyici, bir işi gerçekleştirmek için bir kimsenin etrafında toplanmış grup ve zümre demektir. Şia terimi zamanla, imamet konusunda Ali'ye bağlı ve taraftar olanları ifade etmeye başlamıştır. Son gelinen noktada ise imamet konusunda kendine özgü düşünceleri olan bir fırkanın özel ismi pozisyonunu almıştır.³⁰⁷

³⁰¹ Ethem Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 136.

³⁰² Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 186.

³⁰³ Yavuz, "İmamiyyenin Usulüddine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", 682.

³⁰⁴ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 111.

³⁰⁵ Gura, "Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları", 122-123; Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", 116.

³⁰⁶ Mustafa Öz, "Takıyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 453-454.

³⁰⁷ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 91-92.

Şia terimi başlı başına bir ötekileştirmeyi ifade etmese de Şiilik, İslamda ana bünyeden yani cemaatten ayrılarak yine İslam içinde vücut bulan bir zümreleşme hareketi kabul edilmektedir.³⁰⁸

Ehl-i Sünnet kavramının tarih içerisindeki seyrine ve kullanımına bakıldığında Mâtürîdiyye ile Eş‘ariyye’nin temsil ettiği Sünnî akîdeyi benimseyenlere, Selefîyye’nin alternatifi olarak “Ehl-i sünnet-i âmme” denildiği olmuştur. Kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarında ise Ehl-i sünnet genellikle Selefîyye, Eş‘ariyye ve Mâtürîdiyye’yi kapsayan bir tabir olarak kullanılırken Şîa en büyük azınlık konumundadır. Sünnî kelâm ekolünün tarihi seyir içerisinde büyük çoğunluğun tasvibini kazanıp bir bakıma resmî mezhep halini alması Mu‘tezile, Mürcie, Müşebbihe, Felâsife gibi grupların zayıflayıp zamanla fiilen ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur. Ehl-i sünnet’in kurumsallaşmasına paralel olarak Şîa da yeniden şekillenip azınlığı temsil eden muhalif grubu teşkil etmiştir.³⁰⁹ Dolayısıyla tarihi seyir içerisinde ehl-i sünnet kavramı zamanla -özellikle Emeviler döneminde- *Şia karşıtlığı* pozisyonunu almıştır.

Bu şekilde tohumlarının atıldığı bir ayrışma tarih boyunca bu iki zümrenin birbirlerini dışlamasına, ötekileştirmesine sebep olmuştur.

11. Gâliye-Guluv-Gulat

Gâliye sözlükte “haddi aşmak” mânasına gelen guluv kökünden türemiş çoğul bir isim olup “itidal çizgisini aşanlar” demektir. Bu kökten türeyen gulât ile ehlü’l-guluv, ashâbü’l-guluv şeklindeki isimler de aynı mânada kullanılır.³¹⁰

Bu isimlendirmeler belirli bir fırkanın özel ismi olmayıp, kendilerini İslamla özdeşleştiren fakat İslam’la uzlaşmayan aşırı düşünceler taşıyan gruplar ve daha çok Şia bünyesindeki aşırı gruplar için kullanılır. Sünnî ve Şîî müellifleri, gâliyye terimini genellikle imâmet konusunda aşırı görüşler benimseyen ve Şîa’ya bağlılık

³⁰⁸ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 135.

³⁰⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 527-528.

³¹⁰ Mustafa Öz, “Gâliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 333.

iddia eden gruplar için kullanmışlardır.³¹¹ Genellikle de Sünnî ve mutedil Şîi âlimleri onların İslâm'a mensubiyet iddia eden, fakat müslüman olmayan gruplar olduğu noktasında ittifak halindedirler.³¹²

12. Ehl-i bid'at

Ehl-i bid'at, "aklı esas alıp nasları te'vil etmek suretiyle Hz. Peygamber'den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenler" şeklinde tarif edilebilir.³¹³

Ehl-i Bid'at tabiri mezheplerin birbirlerini dışlamak için kullandıkları bir kavram olmuştur.

Ehl-i bid'at tabiri hicrî I. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Ehl-i bid'at terimi III-IV. (IX-X.) yüzyıllara ait eserlerde fazlaca yer almaya başlamış ve bunların tesiriyle Ehl-i sünnet âlimlerince *Cehmiyye*, *Havâric*, *Mürctie*, *Şîa*, *Kaderiyye*, *Mu'tezile* gibi fırkalar ehl-i bid'at olarak kabul edilmiştir. Şîa'nın da zamanla temel konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemesiyle ehl-i bid'at kavramı Ehl-i Sünnet nezdinde daha belirgin bir hale gelmiştir.³¹⁴

Hem ilk hem de müteahhir Selef âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça yer almayan, Resûlullah ve ashap topluluğu tarafından dile getirilmeyen her düşünceyi geniş anlamıyla sünnet dışı saydıklarından Sünnî kelâmcılar dahil olmak üzere Havâric, Şîa, Cehmiyye, Mürctie, Mu'tezile, Cebriyye, Müşebbihe ve Mücessime dahil bütün grupları ehl-i bid'at olarak kabul etmişlerdir.³¹⁵

Mu'tezile âlimleri kendi kanaatlerinin Kur'an ve Sünnet'e uygun olduğunu, mezheplerine muhalif düşüncelerin ise sonradan ortaya çıktığını ve dolayısıyla bid'at oluşturduğunu iddia etmişlerdir. Mu'tezile âlimlerine göre de kendileri dışında kalan Havâric, Şîa, Mürctie, Mücbire, Müşebbihe (Selefiyye) ve Nâbite (Ehl-i sünnet kelâmcıları) sonradan ortaya çıkan ehl-i bid'at fırkalarını oluşturur.

³¹¹ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 195.

³¹² Öz, "Gâliyye", 337.

³¹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 501.

³¹⁴ Yavuz, "Ehl-i Bid'at", 501.

³¹⁵ Yavuz, "Ehl-i Bid'at", 502.

Şia ise ilk halife olarak Hz. Ebubekir'in hilafetini tasvip eden her grup ve oluşumu ehl-i bid'at olarak görür.³¹⁶

13. Vehhâbî

Vehhâbî ismi Vahhabilere, kurucusu Muhammed b. Abdilvehhab zamanında muhalifleri tarafından verilmiş bir isimdir. Aslında Vahhâbîler kendilerine “Muvahhidûn” derler ve Vehhâbî ismini kabul etmezler.³¹⁷ Hatta bu ismi benimsenmek bir tarafa fırka mensuplarınca bu isim bir hakaret isimlendirmesi olarak düşünülmüştür. Mensupları Vahhabilik hareketini; “Da’vet, Da’vetü’t-tevhîd, ed-Da’vetü’s-selefiyye olarak, mensuplarını da -daha önce bahsi geçtiği üzere- “Muvahhidûn” şeklinde adlandırırlar. Fakat Vehhâbî veya Vehhâbiyye isminin nadiren de olsa hem kendi taraftarlarınca hem de tarafsız müelliflerce, hakaret kastı olmaksızın kullanıldığı da olmuştur.³¹⁸

IV. ÖTEKİLEŞME FENOMENİ

Bu bölümde, dini gruplarda ayrışma ve ötekileşmenin uygulama boyutu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Halife seçimi, Hz. Osman dönemi olayları, Cemel, Sıffin ve hakem olayı yanında Kerbela Vakası gibi hadiseler ayrışmanın başladığı tarihi arka planı oluşturur. Bahsi geçen olaylar mezhepleşmeye, beraberinde de gruplaşmaya ve ötekileştirmeye zemin hazırlayan olaylardır. Çalışma çok geniş bir konu yelpazesine sahip olduğundan çalışmada tarihi arka plana da çok girilmeden uç özellikler yansıtılmaya çalışılmıştır. Toplumun önemli bir kesimine nüfuz etmiş, taassupçuluk içeren, fanatizm boyutuna ulaşmış, aşırı tutuculuk barındıran uç söylem ve eylemler “Ötekileşme Fenomeni” başlığı altında yansıtılmaya çalışılacaktır.

Ötekileştirmede kritik bir yer teşkil eden taassup kavramına ve ötekileştirmeye sebep olup olmaması açısından “günah” ve “günahkar” kavramlarına ayrı birer başlık açılmıştır.

³¹⁶ Yavuz, “Ehl-i Bid’at”, 503.

³¹⁷ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 105.

³¹⁸ Öz, *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*, 391-392.

Ötekileştirme ve ötekileşmenin mezhepsel oluşumlarda aldığı boyut daha teferruatlı bir şekilde irdelenmeye çalışılırken, ötekileştirmenin tasavvufta, İslam filozoflarında, cemaatlerde ve güncel dini gruplarda aldığı şekil ise konu konu başlıklandırmaya gidilmeden daha yüzeysel olarak yansıtılmaya çalışılmıştır.

A. Taassup Kavramı ve Ötekileştirmedeki Kritik Konumu

Ötekileştirme kavramı, taassup kavramını da beraberinde getirdiğinden veya çağrıştırdığından çalışmada taassup kavramı ayrı bir başlık altında incelemeye alınmıştır.

Taassup, herhangi bir delile dayanmadan, bir fikre körü körüne bağlanmaktır. Taassup, genelde asabiyetle eş anlamlı kullanılır. Taassup kelimesi Türkçede “bağnazlık” kelimesiyle ifade edilir. Batı dillerinde fanatizm (fanatisme) Türkçe’de bağnazlık kelimesiyle karşılanan taassup terim olarak; din, düşünce, siyaset, milliyet gibi birçok alanda koyu bir muhafazakârlığı, değişik anlayışları aşağılayıp yok etme eğilimini, farklılıklara karşı katı bir hoşgörüsüzlüğü ifade eder. Tehânevî’nin “herhangi bir tarafa bağlılıktan dolayı delili apaçık ortaya konduğunda bile gerçeği kabul etmeme” şeklindeki tanımı da taassup kavramındaki bağnazlık anlayışını ortaya koyar.³¹⁹

Bir kimsenin kendisi gibi düşünmeyenlere karşı cephe almadan, onlara fasık, kafir, sapık demeden kendi kanaat, mezhep ve meşrebinde sebat etmesi zararlı değildir. Kötü ve zararlı olan, ictihadi ve zanni hükümlerde taassuptur; Bu tarz hükümlerde kendisi gibi düşünmeyenlere cephe almaktır.³²⁰

Taassupçuluk; mezheplerde, tarikatlarda, cemaatlerde, dini gruplarda vs. bir şekilde kendine yer bulabilmektedir.

B. Günah / Fısk Kavramının Ötekileştirmedeki Yeri

İslami gruplarda ötekine yüklenen anlamla günahkara yüklenen anlam arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. İslami gruplarda genel kabul gören görüş

³¹⁹ Mustafa Çağrı, “Taassup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 285-286.

³²⁰ Hayrettin Karaman, “İslâm Hukuk Tarihi/İslâm Tarihinde Mezhep Kavgaaları”, Erişim 15.02.2019 (<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>)

ve uygulama, gunahkarlığın geçici bir durum olduğu, günahkarı ötekileştirmemek gerektiği şeklindedir.

Günahkârda, “öteki”den ziyade beriki olma, berikinin prensip ve uygulamalarını yerine getirememesi durumu vardır. Diğer bir deyişle, günahkârı ötekinden ayıran durum, fikri olarak berikinin savunuculuğunu yapmasıdır.

Mesela Selefîyye’ye göre bid’at, gûnahtan daha tehlikelidir. Çünkü bid’at sapkınlıktır. Günah ise hatadır ve hata eden kimseye dinde sapkınlık içindedir denemez. İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre de: günah işleyenin zararı kendisinedir, bid’atçının zararı ise bütün müslümanlardır. Yine Selefîyye’ye göre şeytan, gûnahtan çok bid’attan hoşlanır. Çünkü günahkâr tövbe edebilir ancak bid’atçı nadiren tövbe eder ve yaptığı şeyin dinin gereklerinden olduğunu zanneder. Bid’atçıların hepsi aynı zamanda günahkârdırlar fakat bütün günahkârlar bid’atçıdır denilemez.³²¹

C. Mezheplerde Ötekileştirme Fenomeni

Müslümanlar arası dini gruplaşma ve ötekileştirmede fikrîsel boyut her ne kadar eylemsel boyutun alt yapısını oluştursa da, ötekileştirmenin uygulama boyutunun savaş ve şiddet uygulamalarına varan yönü fikrî boyutu gölgede bırakmaktadır. Çünkü Müslümanlar gruplaşma ve ötekileştirmeyi fiiliyata dökererek kan döküp birbirlerini öldürmüşlerdir.

1. Toplumsal Ayrılık

a. İbadet Mekanı Ayrılığı

Birbirlerinin mekanına gitmeme ya da kendi mekanına başkalarını dahil etmeme durumu da İslami gruplarda karşılaşılan bir durumdur.

Mesela Dürziler şehir merkezlerinden uzak yüksek tepeler üzerinde halvethaneler inşa etmişlerdir. İbadet mekanlarında ise belli saatlerde kadınlı-erkekli toplantılar gerçekleştirirler.³²²

³²¹ Mazhar Tunç, “Çağdaş Selefîye ve Hadis (Suûdi Arabistan Örneği)” (Doktora Tezi, Bayburt Üniversitesi, 2015), 118.

³²² Tan, “Geçmişten Günümüze Dürzilik”, 78.

Alevi aydınları ve çoğu kanaat önderi kendilerini tanımlarlarken ve kendilerine keşfedilmeye başlanmış kimlik arayışına girerlerken “Sünnilik ve Sünnileri” ötekileştirip tarihteki yaşanmış kırılganlıkları da bu gruba dahil ederek bir “ötekileştirme” yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucu olarak da “ötekine” ait ne varsa bunun zıddı üretilmeye çalışılmıştır. Tarihi süreçte cemevlerinin en temel fonksiyonunun Ayin’i Cem’lerde ortaya çıktığı görülmektedir. Zamanla cemevlerinin -Alevilik-Bektaşiliğin hüküm sürdüğü anadoluda- bilhassa 80’li yıllardan sonra ihtilalin etkisi ve yükselen islamcı akımların talep ve hareketliliğiyle birlikte iyice arttığı ve o yıllardan sonra hızlı bir şekilde ortaya çıktıkları görülmektedir. Cemevleri bu süreçle birlikte Aleviliğin hızlı bir şekilde ortaya çıkışının en önemli sembolü olmuştur.³²³

Ötekileştirme eyleminin tek taraflı olduğunu söylemek eksiklik olur. Sünni kesimin de Alevileri ötekileştirdiğine tarih şahitlik etmiştir.³²⁴

İbadet mekanlarının farklılığının yanında ezanla alakalı da bir takım farklılıklar söz konusudur. Şiilerde özellikle Zeydilerde, ezana “Hayye ale’l-felâh”tan sonra “Hayye alâ hayri’l-amel”(Amelin hayırlısına geliniz.) ibaresi ilâve edilerek iki defa tekrarlanır. Şii çevrelerde ayrıca ikinci şehâdet cümlesinden sonra iki defa okunan, “Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah” (Ali’nin Allah’ın dostu olduğuna şehâdet ederim) veya, “Eşhedü enne Aliyyen emîrû’l-mü’minîne hakkân” (Meşru devlet başkanının Ali olduğuna şehâdet ederim) şeklindeki ifadeler Şii uygulamalarda yer bulmuştur. Şîa’nın meşhur ve sahih rivayetlerinde yer almayıp ezanın sözlerinden sayılmamasına rağmen Şii alimler bu cümleleri fiili olarak tasvip etmişler ve yaygınlaştırmışlardır.³²⁵ Bahsi geçen uygulama bir bakıma ilk halifenin meşruiyeti ile ilgili tartışmalara da işaret etmektedir.

³²³ Özcan Güngör, “Cemevi Konusuna Sosyolojik Bakış Denemesi”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/7 (2010): 124-126

³²⁴ Haydar Gölbaşı-Ahmet Mazlum, “Çatışma Odağında Alevi-Sünni İlişkileri ve “Öteki” Algısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/2 (2010): 343-344.

³²⁵ Şahin, “İlhanlılar Dönemi Şiilik”, 153-154; Erhan Kocakanat, “Dini Müsiki Açısından Geçmişten Günümüze Ezan Ve Müezzinlik” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017), 14; Karaman, “İslam Hukuk Tarihi”.
<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0224.htm>.

b. Tokalaşma

Bir zımni ile tokalaştıktan sonra İmâmiyye'ye mensup kişinin elini toprak veya duvara sürtmek suretiyle ovalaması el temizliği için yeterlidir; ancak o, bir Nasibi ile tokalaşınca, bir adım daha ileri giderek, elini yıkamak zorundadır.³²⁶

Bahailik kökenleri Şiiliğe dayanan bir mezhep olmasına rağmen en çok eleştiriyi Şiilikten almıştır. Bir Şii Bahailiğe mensup birisini müşrik sayar ve onunla tokalaşmaz.³²⁷

2. İthamlar

Töhmets kavramı “bir kimse hakkında zanna dayalı olarak hüküm verme, suç *isnadında bulunma* anlamında fıkıh terimi” şeklinde tanımlanabilmektedir.³²⁸ İslami grupların, gerek fikirsel gerekse eylemsel olarak uzlaşamadıkları meselelerde dışlayıcı, ötekileştirici bir tavır sergileyip, birbirlerine karşı ithamlarda, isnadlarda bulunduklarına dair örnekler mevcuttur.

a. Tekfir

Selefiler kendileri gibi düşünmeyenleri tekfirle, dinden çıkmakla, kafir olmakla itham ederler. Hatta kendileri gibi düşünmeyenleri öldürme yoluna da giderler.³²⁹ Namaz kılmayan, oruç tutmayan ve diğer İslami ibadet ve emirleri yerine getirmeyenler Selefi-Vehhabi ideoloji açısından “kafir” ilan edilir ve bunların canlarını ve mallarını gaspetmek de helaldir.³³⁰ Selefiler gelenekte olmayan her şeyin kötü olduğunu ileri sürerler ve dinde akli kullanmanın ve akla uygun hüküm vermenin batıl olduğunu iddia ederler. Selefi algıya göre akli olanın dini olmaz.³³¹ Selefiler'e göre muska veya nazarlık taşımak Allah'a şirk koşmak anlamı taşır. Kabirlerin üzerine mescit inşa etmek ve kabirlerin yanında namaz

³²⁶ Şahin, “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”, 205.

³²⁷ Metin Bozkuş, “Bahailiğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002): 154.

³²⁸ Fahrettin Atar, “Töhmets”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 274.

³²⁹ Demir, “Akli Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi”; Akbulut, “Selefilik Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, 131; Deniz, “Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği”, 32.

³³⁰ Taşdemir, “Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm”, 28.

³³¹ Akbulut, “Selefilik Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, 115-125.

kılmak da şirk olarak görülür.³³² Hatta kabirleri ziyaret bile şirktir. Ölülerin arkasından okunan dua, rabıta ve tevessül gibi durumların hepsi şirktir. *Eş'ari ve Maturidiler* ise bahsi geçen konularda Selefiyye ile taban tabana zıt görüş beyan ederler.³³³

Hariciler de kendi fikrinde olmayan Müslümanları kafir ilan ederek onların can ve mallarını helal sayarlar.³³⁴ Hariciler sert ve uyumsuz mizaçlarının etkisiyle kendi aralarında bile birlik sağlayamayıp birbirlerini tekfir etmişlerdir. Onlara göre tek doğru kendilerinin kabul ettikleridir. İmandıklarına körü körüne bağlanan Hariciler, düşmanlarının ve muhaliflerinin hiçbir deliline inanmaz, onların hiçbir görüşünü benimsemezler. Haricilere göre eksik bir iman kişiyi cennete götürmez ve kâfir eder.³³⁵

Haricilerden olan Ezrakiler kendilerinden olmayan bütün Müslümanları müşrik olarak görürler ve onların kadınlarının da çocuklarının da öldürülmesi gerektiğini savunurlar.³³⁶

Şiiler Bahailiğe mensup olanları müşrik addeder.³³⁷

İlk dönem Şia kaynaklarında İmameti kabul etmeyenler kâfir olarak addedilir.³³⁸ Şia'dan Küleynî'ye göre de imamları tanıyan mü'min, inkar eden kafirdir.³³⁹

Mu'tezile'nin sebep olduğu *mihne olayı* mu'tezile mezhebinin ağır eleştirilere tabi tutulmasına, dışlanmasına hatta makul fikirlerinin bile sünni çevrelerce yanlış, eksik, kusurlu anlama ve anlatılmasına sebep olmuştur. Hatta Mu'tezile sapıklık, küfür ve dinden çıkmakla itham edilmiştir. Tabi bu ithamlarda sünni ekolün mezhep taassupçuluğunun rolü yok değildir.³⁴⁰ Hata günümüzde bile

³³² Korkmaz, "Tarihte ve Günümüzde Selefilik", 455-472.

³³³ Demir, "Aklı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi".

³³⁴ Şirin, "Dini Motifli Terör Bağlamında Selefi Cihat Anlayışı", 71-72; Taşdemir, "Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm", 9.

³³⁵ Taşdemir, "Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm", 10.

³³⁶ Taşdemir, "Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm", 11.

³³⁷ Bozkuş, "Bahailiğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)", 154.

³³⁸ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 98.

³³⁹ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 103.

³⁴⁰ Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi", 199-204; Özen, "Mutezile Üzerine Bazı Mülâhazalar", 409-410; Mehmet Kubat, "Ötekini Tanımlama Bağlamında Mutezile'nin Sünni Okunuşu", *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004): 55-56; Kubat, "Teolojik

Mu'tezile mezhebine tabi olmak tarihî süreç içinde yaşanan birçok olay ve gelişme sebebiyle Sünnî çevrelerde günah ve suç (bid'at, dalâlet) sayılmaktadır.³⁴¹

İbn-i Teymiyye de Mu'tezileye karşı, ehl-i sünnetin takındığı tavra benzer bir tavır takınmıştır.³⁴² Hatta İbn-i Teymiyye Mu'tezileyi 'Kur'an mahluktur' ve 'Allah ahirette görülemeyecektir' şeklindeki fikirlerinden ötürü Cehmîi olmakla itham etmiştir. Bu noktada Mu'tezileyi cehmî olmakla suçlayan bir çok sünnî alim de mevcuttur. İbn-i Teymiyye 'Kur'an mahluktur' fikrinde olanları küfürle itham eder ve bu fikirden tevbe etmeyenlerin öldürülmesi gerektiğine kadar gider.³⁴³

Hanbelî fakih Ebubekir el-Hallal³⁴⁴ Rafizilerin Müslüman olmayan kirli ve ahmak kimseler olduklarını, Rafizilerle konuşulmaması gerektiğini, onlara selam verilmeyeceğini ve selamlarının alınmayacağını, onlar hakkında gıybet etmekte herhangi bir beis olmadığını, hatta onların cenaze namazlarının bile kılınmayacağını, kişinin elleriyle onlara dokunmaması gerektiğini belirtir.³⁴⁵

Eş'ariler'den aşırı bir kesim, Hanbelî'yi müşebbiheden sayarak tekfir ederken, Hanbelîlerden aşırı bir grup da istivâ hususunda Eş'arîleri, Resulullah (sav)'ı yalanlamakla itham ederek tekfir etmişlerdir. Yine Mu'tezileden aşırı bir kesim, Eş'arîleri sıfatları kabul ederek, tevhid yolundan saptıran taaddüdî kudema (birden çok kadim varlığın bulunması) anlayışına sahip olduklarından dolayı küfürle itham ederken, Eş'arîlerden aşırı bir kesim de Mu'tezîleyi Allah'ın görülebileceğini, ilim ve kudret gibi subûî sıfatları (Sıfat-ı Maanî) inkâr ederek küfre düşmekle itham etmişlerdir.³⁴⁶

Haricilikle Selefilik'in karakterini birleştirerek daha radikal bir mezhep haline gelen *Vahhabilik*, Vahhabi olmayan Müslümanları bile kâfir ilan ederek onlara cihat ilan eden, radikal bir mezheptir.³⁴⁷ Diğer mezheplere ve kendilerinden

Bağlamda Ehl-i Sünnetin Mutezile Tanımlamaları", 29-30; Aydın, "Mutezile Geleneğinin Kur'an-ı Kerim Tasavvuru", 53.

³⁴¹ Özen, "Mutezile Üzerine Bazı Mülâhazalar", 409-410.

³⁴² Kubat, "Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnetin Mutezile Tanımlamaları", 33.

³⁴³ Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi", 211-212.

³⁴⁴ Şükrü Özen, "Hallâl, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 382-383.

³⁴⁵ Mehmet Zeki İçcan, "Selefilik'in Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013): 157.

³⁴⁶ Aydın, "Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı", 223.

³⁴⁷ Deniz, "Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği", 45.

olmayanlara karşı agresif bir tutum sergilerler. Vahhabiler'e göre kesin delil Kur'andır. Vahhabiler Şia'yı, tasavvufu ve kelam ilmini uydurma olarak görürler. Vahhabiler, mezhepleri yani dört fıkıh okulunu, tasavvufu, örf ve adet hukukunu, dine sonradan eklenen her şeyi reddederler.³⁴⁸ Vahhabiler namaz, oruç, hac, zekat gibi farizaları terk edenleri kafir ilan ederler.³⁴⁹

b. Tevella-Teberra

“İslami Literatürde “Öteki”ni Çağrıştıran Bazı Kavram ve İfadeler” başlığı altında “tevella/teberra” kavramları ile alakalı bilgi verilmeye çalışılırken bu kavramları ilk kullananların Hariciler olduğu zikredilmişti. Fakat “tevella/teberra” kavramlarının kullanım sahası Şia'da daha genişçe yer bulmuştur.

Şia kaynaklarına göre özellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e itaat etmek küfür sebebidir. Hatta şii kaynaklara göre bu ikisinden uzak durmak mümin olmanın yedi şartından biri olarak gösterilir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Fatımayı peygamberin mirasından men ederek Allah'ın kitabına muhalefet etmiştir.³⁵⁰

Şia kaynaklarında Hz. Ali'ye düşmanlık besleyenler “nâsibî” olarak isimlendirilir. Özellikle Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman bu tanıma sokulur. Bu üçünün de Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın hakkını gasbettiği ileri sürülür.³⁵¹

Hariciler, Hz Osman'dan ilk 6 yılından sonrası için, Hz. Ali'den de tahkime müracaat ettiği dönem sonrası için teberri ederler.³⁵²

İlk dönem Şia kaynaklarına göre imameti kabul etmeyenler Müslüman sayılır fakat Şii olamaz.³⁵³

Yine ilk dönem Şia kaynaklarında Şii olmayanlar ötekileştirilerek zina mahsulü nesiller oldukları ileri sürülür. Onların insanlıktan çıkarılıp maymun, köpek ve domuz şeklinde haşrolunacağı şeklindeki rivayet Cafer es-Sadık'a

³⁴⁸ Şirin, “Dini Motifli Terör Bağlamında Selefi Cihat Anlayışı”, 69.

³⁴⁹ Yıldıırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 234-243; Öz, “*Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*”, 408.

³⁵⁰ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 239-243.

³⁵¹ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 215.

³⁵² Aydın, “Mutezile'nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik”, 18; Öz - İlhan, “İmâmet”, 202; Memiş, “İmamet Teorisi Bağlamında Mutezililerin Hz. Ali Anlayışı”, 128.

³⁵³ Muhammed Cevad el-Muğniye, *eş-Şia fil Mizan*, (Kahire: Darü's-Şuruk, 1979), 118, 269; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 98.

atfedilir. Bu sebepten ötürü olsa gerek ki Şiiler, Sünniler olarak gördükleri “nâsibe”nin kanının dökülmesini helal sayarlar.³⁵⁴

Şia’dan Şeyh Saduk Şii olmayan diğer Müslümanları ehl-i kible olarak tanımlarken; “Müslümanlar” ifadesiyle de sadece Şiileri kasteder.³⁵⁵

Yine Saduk’a göre Cuma günü hutbeyi namazın önüne çeken ilk kişi Hz. Osman’dır. Saduk’a göre insanlar onun vaazını dinlemek istemediklerinden namazdan sonra hutbeyi beklemeden dağılıyorlardı.³⁵⁶ Bu rivayet Şia’nın Hz. Osman’a olan teberri bakış açısını ortaya koymaktadır.

Hz Ali düşmanlığını “nâsibî” terimiyle ifade eden Şia, Ebu Hanife, İmam Şafi, İmam Buhari, İbn-i Hazm, İbn-i Teymiyye, Zehebî ve İbn-i Kesir gibi alimleri nâsibî olarak görür.³⁵⁷

İlk dönem İmamiyye kaynaklarında nasibe olarak tanımlanan kişilere karşı sert söylemler mevcuttur. Nasıbi ister namaz kılsın ister zina etsin hiçbir önemi yoktur. Çünkü o, esas unsur olan imamı tanımayı ihmal etmiştir. Nasıbi içki içenden daha kötüdür. Nasıbiye hiçbir şey şefaet edemez. Nasıbiye tebessüm dahi gösterilmez. Açlıktan ölmek üzere olsalar dahi onlara su ve yemek verilmez, boğulmak üzere olsalar dahi kurtarılmaz. Böyle yapan kişinin kabri ateşle dolar.³⁵⁸

Bir Şii nâsıbi birisinden alış-veriş yapamaz. Nasıbi azat edilecek köle dahi olamaz. Öldürülmesi halinde -bir mü’mine denk olmadığı için- kısas dahi uygulanmaz. Nasıbi necis olduğundan onunla tokalaşan mutlaka ellerini yıkamalıdır. Allah köpekten daha kötü bir şey yaratmamıştır, fakat Nasıbi Allah indinde köpekten daha değersizdir şeklinde Şia kaynaklarında ifadeler mevcuttur.³⁵⁹

Şia kaynaklarına göre nasibinin cenazesi de yıkanmaz ve namazı da kılınmaz.³⁶⁰

³⁵⁴ Seyyid Nimetullah el-Cezâirî, *el-Envarü’n-Nu’maniyye*, (Beyrut-Lübnan: 2008), II, 211; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 167.

³⁵⁵ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 196.

³⁵⁶ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 201.

³⁵⁷ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 215-216.

³⁵⁸ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 218-219.

³⁵⁹ Seyid Muhammed er-Rûhânî, *Minhâcu’s-Salihin*, (Kuveyt: 1994), I, 26; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 219-222.

³⁶⁰ Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Humeyni Musevi Humeyni, *er-Resâil*, (Kum: 1378), I, 198; Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 229-230.

Görüldüğü üzere Hz Ali düşmanlığını “nâsibî” terimiyle ifade eden Şia, nâsibî olarak gördüğü şahıs ve gruplardan teberri yolunu yeğlemektedir.

Şia’dan İbn Şâzân’a göre Mürcie, kendilerine muhalif diğer fırkaları kabul etmekte fakat Şiileri, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e ta’n etmeleri sebebiyle dışlayıp ötekileştirmektedir.³⁶¹

Ahmed b. Hanbel’e göre Mürcî’ler aşırı sapık bir grubu teşkil etmektedirler. Buna mukabil yine Ahmet b. Hanbel Mürcie’yi ehl-i kiblede sayıp onların tekfir edilemeyeceğini, cenaze namazlarının kılınabileceğini ve onlar hakkındaki kararın Allah’a bırakılması gerektiğini belirtir.³⁶²

c. Nefret ve Lanet Söylemleri

Lanet kavramı “Allah’ın bağış ve merhametinden uzak olma” anlamında bir terimdir.³⁶³ Mezhepler; alay etme, küçümseme, lanet etme, sövme, itham ve suçlamada bulunma, hakaret edip kötü lakap takma şeklinde birbirlerine karşı nefret söylemleri geliştirmişlerdir.

Şii müfessirler eserlerinde ilk üç halifeyi put, kafir, münafık gibi tahkir edici sıfatlarla anmışlardır.³⁶⁴

Şii kaynaklarda ayrıca, Ali’yi hilafette diğer halifelerin gerisinde bırakmasından ötürü Mürcie’ye de lanet edilir. Yine Şii kaynaklarda Mürcie ile kastın ehl-i sünnet olduğuna dair rivayetlere de rastlanır.³⁶⁵

Yine Şia kaynaklarına göre farz namazlardan sonra Muhammed el-Bakır, Muaviye’nin ismini zikrederek ona açıkça lanet okumuştur.³⁶⁶

Şii kesimin ilk üç halifeye açıkça sövmeleri, Şii Safevi devleti döneminde teşvik edilmiştir.³⁶⁷

³⁶¹ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 73.

³⁶² İnal, “İbn-i Teymiyye ve Mürcie”, 15-16.

³⁶³ Kamil Yaşaroğlu, “Lanet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 101.

³⁶⁴ Mehmet Salih Arı, “İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 341-342.

³⁶⁵ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 225.

³⁶⁶ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler*, 241-242.

³⁶⁷ Arı, “İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife”, 347.

Şîî düşüncenin oluşmasında önemli bir etkiye sahip olan Saffar (ö. 290/903) ‘ın görüşlerinde Muaviye’ye ve Muğire b. Şube’ye lanet söz konusudur. Saffar, Sünnileri peygamberin emanetlerini değiştirmekle de itham eder. Bu emanetler ona göre, Kur’an ve Ehl-i Beyt’tir. Dolayısıyla Sünniler Allah’ın kitabını tahrif edip Kâbe’yi yıkmakla itham edilir. Saffar, Sünnileri, Ehl-i Beyt’i öldürme ve bütün emanetleri darmadağın etmekle de suçlar. Yine ona göre “ashab”tan kasıt ehl-i beyt’tir.³⁶⁸

Şia’dan Şeyh Saduk, *Emeviler’in Cuma* namazından sonra Ali’ye üç kez lanet okuduğunu, Ömer b. Abdulaziz’in, halife olunca bu uygulamayı kaldırdığını ve lanet okuma yerine kelime-i tevhid ve tekbir okutmaya başlattığını ifade eder.³⁶⁹

İmamiye Şiiliğini kabul eden bir çok yerde olduğu gibi Anadolu’da dahi zaman zaman Hz Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın adlarının anılması yasaklanmıştır.³⁷⁰

Ehl-i Sünnet Şia’ya hakaret olarak “Ravâfız” kavramını kullanırken, Şiiler de Ehl-i Sünnet’e karşı hakaret olarak “Navâsıb” kavramını kullanırlar.³⁷¹

Cehmiye, Ehl-i Sünneti “Allah’ı yaratılmışların niteliği ile nitelendiren teşbihçiler” olarak görür. Mu’tezile ise Haşviye adıyla küçümser.³⁷²

3. Şiddet

Şiddet kavramı; “karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, kaba güç, duygu veya davranışta aşırılık” gibi anlamlara gelmektedir.³⁷³ Şiddet, İslami grupların birbirlerini dışlayıp ötekileştirmeleri neticesinde başvurdukları bir nefret yöntemi olmuştur.

³⁶⁸ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 63-64.

³⁶⁹ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 201-202.

³⁷⁰ Arı, “İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife”, 347.

³⁷¹ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 216.

³⁷² Aydın, “Kur’an’ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı”, 223.

³⁷³ <https://sozluk.gov.tr/?kelime=Şiddet> Erişim 8.12.2018

a. Hariciler

İslam fırkaları içerisinde mezhebini en çok savunan *Haricilerin* “itikadî ve amelî konulardaki görüş ve uygulamaları incelendiğinde *taassup* dereceleri ve başkalarına karşı müsamahasız davranışları açık bir şekilde ortaya çıkar.

Hariciler, “küfre karşı savaşıyoruz” mantığıyla muhakemece kendilerinden çok daha iyi olan Müslümanları bile öldürmüşlerdir. Mesela, Sıffin sonrasında Haricilerin ayrılmalarının ardından kendileriyle konuşan Hz. Ali, onların görüşlerini çürüttüğü halde yine de düşüncelerinden vazgeçmemişler, İbn Abbas’ın telkinleriyle sadece 2000 kadar Harici fırkadan ayrılmıştır. Haricilerin ashtan Abdullah b. Habbab b. Eret’i ve hamile karısını öldürmeleri görüşlerine katılmayanlara hayat hakkı tanımadıklarını gösterir. Hariciler ona, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında ne düşündüğünü sormuş, o da onları hayırla andığını söyleyince karısıyla birlikte katledilmiştir. Hariciler bu olayla bir bakıma Osman ve Ali’yi tekfir etmeyenin kâfir olduğunu ve bu sebeple öldürülmesi gerektiğini” ilan etmişlerdir.³⁷⁴

Hariciler diğer dinlerin mensuplarından esirgemedikleri hoşgörüyü, müslümanlara çok görmüşlerdir. Onlarda müslüman düşmanlığı o kadar ileri gitmişti ki, müslümanların çocuklarının kanlarını dahi helal görmüşlerdir.³⁷⁵ Hariciler, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi mürted olarak gördükleri için katletmişlerdir.³⁷⁶

b. Şia

Şii Büveyhi devleti kurucusu Büveyh (Bûye) b. Fennâ (Penâh) Hüsrev’in oğullarından Ahmed, 19 Aralık 945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdat’a girmiş ve Abbâsî Halifesi Müstekfî-Billâh kendisini emîrû’l-ümerâ tayin ederek ona Muizzüddeve lakabını vermişti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Muizzüddeve Ahmed, Halife Müstekfî’nin gözlerine mil çektirerek yerine Mutî -

³⁷⁴ M. Ali Yıldız, “Dinsel Şiddetin Kültürel Kökenleri -Haricilik Örneği-” (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010), 138-139.

³⁷⁵ Akbulut “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, 344.

³⁷⁶ Taşdemir, “Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm”, 10.

Lillâh'ı halife ilân etmiştir. Abbâsî hilâfeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girmiş ve halifelik otoritesi zayıflamaya başlamıştır.³⁷⁷

Abbasiler döneminde Bağdat düştüğünde -Moğollarca- Sünnî hatipler, imamlar, hafızlar öldürülmüş; mescitler yağmalanmış ve aylarca kapalı kalmıştır. Dönemin kaynaklarına göre tüm bunların arkasında bizzat Şii vezir Alkamî'nin eli vardır. Şîilere her türlü destek verilirken, Sünnîlerin medreseleri kapatılmış, Şîilerin büyük medreseler inşa etmelerine müsaade edilmiştir.³⁷⁸

c. Mu'tezile

Abbasi halifeleri Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde Mu'tezile mezhebi, Kur'anın mahluk olup olmayışı ile ilgili tartışmaları şiddet ve işkence boyutuna taşımıştır. Kendi dini anlayışını özellikle de Sünni muhaliflere zorla kabul ettirmeye çalışan Mu'tezile, Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini kabul ettirme noktasında Sünni düşünce önderlerine ağır yaptırımlar uygulamıştır.³⁷⁹ Bu ağır yaptırımlardan biri de Hanbeli mezhebinin kurucusu İmam Ahmed b. Hanbel'in yargılanıp, hapsedilip kırbaçlanmasıdır. Hatta bu işkencelerin Ahmed b. Hanbel'in ölüm sebebi olduğu bile tarihçiler tarafından dile getirilir.³⁸⁰ Kur'an'ın mahluk olmadığı fikrini savunduğu için hapse atılıp kırbaçlanan Ahmed b. Hanbel'in cenaze merasiminde halk, Mu'tezile'yi yermiş ve lanetlemiştir.³⁸¹

Aynı meseleye dair Halife Harun Reşit'in de kendi döneminde Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini savunan bir şahsı kılıcıyla öldürdüğü rivayet edilir.³⁸²

d. Ehl-i Sünnet

Objektiflik ilkesini yerine getirebilmek adına şu gerçeği ifade etmekte fayda vardır. Her mezhep ve oluşum kendisinin hak yol üzere olduğunu, peygamberinin

³⁷⁷ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 6: 496-497.

³⁷⁸ Şahin, "İlhanlılar Dönemi Şiilik", 40.

³⁷⁹ Akbulut, "Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri", 123; Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi", 127-141; Kubat, "Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnetin Mutezile Tanımlamaları", 28.

³⁸⁰ Kubat, "Ötekini Tanımlama Bağlamında Mutezile'nin Sünni Okunuşu", 54-55; Altıntaş, "Mevlana'nın Mu'tezile'ye Yönelttiği Tenkitler", 150-151.

³⁸¹ Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi", 156-157.

³⁸² Akoğlu, "Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi", 78.

yolundan gittiğini iddia etmektedir. Ehl-i Sünnet tabiri, çağrıştırdığı anlam olarak diğer mezhep ve oluşumları peygamberinin yolundan ayrılanlar, batıl yol üzere olanlar pozisyonunda bırakabilmektedir. Bu minvalde ehl-i sünnet kavramı tarihi seyir itibariyle bir isimlendirme olarak ele alınabilir.

“Ehl-i sünnet akidesini benimseyenler” anlamında “*sünni*”³⁸³ Emevilerin güttükleri siyaset, Harici ayaklanmalarını tetiklemiştir. Emevi valilerinin “Kureyş üstünlüğünü” yansıtan kibirli ve büsbütün olumsuz tutumları, kabile alışkanlıklarını sürdüren Hariciler üzerinde kışkırtıcı bir etkiye sebep olmuştur. Haricilerin el ve ayaklarının kesilerek sokağa bırakılmaları, camide ibadet ederlerken topluca kılıçtan geçirilmeleri de Emevilerin tepki çeken uygulamaları arasında sayılabilir.³⁸⁴

Emevilerin bulup geliştirdikleri kadercı algıya karşı çıkanlar söz konusu yönetimce idamla cezalandırılmıştır.³⁸⁵

Abbasi halifesi Harun Reşit, Mu'tezili alim Bişr el-Mu'temir'i Rafizi görüşlerinden ötürü hapse attırması³⁸⁶ da Müslümanlar arası şiddete örnek olarak gösterilebilir.

702 yılında cuma günü Bağdat Camii'nde bir Şii, “Sünnî imamın arkasında kıldığım namaz makbul değildir” diyerek öğle namazını kaza ettiği için öldürölüp yakılmış, bu durum, başta Şiiler arasında olmak üzere toplumda infiale neden olmuştur.³⁸⁷

e. Karmatiler

İsmailiyye/Batıniyye'den neşet etmiş bir fırka olan Karmatiler Ebu Tahir Süleyman b. Hasan önderliğinde Mekke'ye giden hacıları korku ve dehşet içinde bırakmışlar, pek çoğunu feci şekilde öldürmüşler, Kâbe'yi tavaf etmekte olan insanları öldürüp zemzem kuyusuna atmışlardır. Müslüman askerlere de işkence yapmaktan çekinmemişlerdir. Kâbe örtüsüne el koymuşlar, Haceru'l-Esved'i

³⁸³ Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, 525.

³⁸⁴ Yıldız, “Dinsel Şiddetin Kültürel Kökenleri -Haricilik Örneği-”, 118-119.

³⁸⁵ Akbulut, “Selefilik'in Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, 122.

³⁸⁶ Akkuş, “Mu'tezile'nin Siyasi Tutumları”, 332.

³⁸⁷ Şahin, “İlhanlılar Dönemi Şiilik”, 75.

yerinden söktürüp Ahsa'ya götürmüşlerdir. Hatta daha da ileri giderek iade için ricaya gelen Mekke Emiri ve ileri gelenlerini de öldürmüşlerdir.³⁸⁸

f. Vahhabilik

Vahhabiler Haremi Şerifte Hanefi olan bazı Müslümanların vitir namazını üç rekat olarak ve ramazan ayında da aynı namazı cemaatle kıldıklarını gördüklerinde üzerlerine yürümüşler ve onları müşrik olmakla suçlamışlardır. Mezar, türbe gibi anlayışları ve bunların ziyaretlerini şirk boyutunda bid'at uygulaması olarak gören Vahhabiler Hz. Ömer'in oğlu Zeyd'in mezarını, Hz. Hatice'nin türbesini, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ebubekir'in doğduğu evlerin kubbelerini yıkmışlardır.³⁸⁹

Vahhabiler 1802'de Kerbela'da üç bin Şia mensubunu katletmiştir. Orta Arabistandaki bedevi kabilelerin desteğiyle güçlenen Muhammed bin Abdülvahhab (ö. 1206/1792) önderliğindeki güçler, 1773'te Riyad'ı ele geçirdikten sonra, Abdülaziz bin Muhammed bin Suud (ö. 1218/1803) idaresinde 1802'de ciddi bir Şii katliamı gerçekleştirerek Kerbela'ya hâkim olmuştur.³⁹⁰

4. Çatışma/Savaş

Çatışma, sosyolojik bir tanım olarak “toplumdaki birey ve grupların bilinçli olarak birbirlerinin amaçlarını engellemeye, çıkarlarının gerçekleşmesini önlemeye yönelik çalışmaları” şeklinde ifade edilir.³⁹¹

Şiddet ve savaş kavramları; “silahlı büyük kavga, arbede; uğraşma, kavga, mücadele” gibi anlamlara gelmektedir.³⁹² İslami gruplarda dışlama ve ötekileştirmenin zirve noktası -belki de bir cihad anlayışı güdülerek gerçekleştirilen- çatışma ve savaş durumudur. Gerekli şartlar oluştuğunda küffara

³⁸⁸ Yılıdırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 202-204.

³⁸⁹ Yılıdırım, “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”, 234-238.

³⁹⁰ Onat, “İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması”, 543; Deniz, “Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği”, 46-71; Mehmet Akif Koç, “Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, *İran Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2019): 103.

³⁹¹ Gölbaşı, Mazlum, “Çatışma Odağında Alevi-Sünni İlişkileri ve “Öteki” Algısı”, 323.

³⁹² <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> “Savaş” Erişim 9.7.2019

karşı sergilenmesi gereken tutum ve anlayışın kendi din kardeşine karşı sergilenmesi içler acısıdır.

a. Hariciler

Hariciler, kendi görüşlerini benimsemeyen diğer Müslümanları kâfir olarak görmeye başlamışlar, hatta onları Mecusilerden, Yahudilerden ve Hristiyanlardan da aşağı görmek suretiyle onlara karşı savaşmışlar ve bu iç düşmanlarıyla mücadeleyi en büyük farz kabul etmişlerdir.³⁹³

Daha ziyade Emevilere karşı isyan ve çatışma şeklinde hareketli bir hayat sergileyen Hâricîler, şehid olmayı cana minnet bilip düşmanlarına karşı tereddüt etmeden savaşa girişmişlerdir. Emevîler sevkettikleri kat kat üstün güçlere rağmen onlarla başa çıkmaya muvaffak olamamışlar, muhalifleri bile onların cesaret ve yiğitliklerini takdir etmek zorunda kalmışlardır.³⁹⁴

Hâricî kadınları da erkekleri gibi cesaret sahibi olup onlarla birlikte savaşa katılıp seve seve ölüme koşarlardı. Haricî kadınlardan takvâsı ve cesaretiyle tanınan Belcâ, Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendisinden intikam alacağını öğrenince kaçmasını tavsiye edenlere, öldürülmekten korkmadığını ifade etmiş, daha sonra yakalanınca da elleri ve ayakları kesilerek çıplak bir şekilde idam edilmiştir.³⁹⁵

b. Şiiler ve Sünniler

Şiilerin sahabeye dil uzatmalarının hem Şiaya hem İslam ümmetinin birliğine büyük zararları dokunmuştur. İlk üç halifeye şiiler tarafından sövülmesi Sünni dünyada zaman zaman infiale sebep olmuştur. Bundan dolayı Sünniler ve Şiiler arasında bazı çatışmalar vuku bulmuş ve çok sayıda insan ölmüştür.³⁹⁶ İsmaililiğin savunucusu Fatımiler ve Sünniliğin savunucusu Selçuklular arasında büyük çatışmalar yaşanmıştır.³⁹⁷ Batıniler (İsmaililer) için adam öldürmenin sadece

³⁹³ Yıldırım, "Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri", 179.

³⁹⁴ Azmî M. S. al-Salîhî-Mustafa Öz, "Hâricîler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 175.

³⁹⁵ al-Salîhî-Öz, "Hâricîler", 175.

³⁹⁶ Arı, "İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife", 347.

³⁹⁷ Atıcı, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batıni Hareketi", 31.

dindarlık ve siyasi davranış değil aynı zamanda kutsal bir ayın değeri vardır. Batıniler kendi camilerinde onlara karşı çıkan ve onlar aleyhinde konuşan sünni din alimlerine saldırmışlardır. Batıniler ayrıca İsfahan'da 50'den fazla Müslümanı katletmiştir. Batınilerin lideri Hasan Sabbah sünni devlet erkanından da ilk olarak Nizamu'l-Mülk'ü öldürmüştür.³⁹⁸

Abbasiler döneminde Bağdat'ta Kerh mahallesinde Sünniler ile Şiiler arasında çatışma çıkmış, Sünniler Şii mahallelere saldırmışlardır. Çatışma, Şii vezir Alkamî'nin ve ona bağlı olarak da Şiilerin Moğollara meyletmesine sebep olmuştur.³⁹⁹

Bağdat'ta 653 yılında Hanbeliler'e karşı Hanefi-Şii ittifakın gerçekleştiği ciddi çatışmalar meydana gelmiş ve Hanbeliler muhasara altına alınarak temel ihtiyaçlarının karşılanmasına dahi müsaade edilmemiştir.⁴⁰⁰

İlhanlılar döneminde Rey şehrinde meydana gelen çatışmalarda Şiiler'e karşı Hanefi-Şafi ittifakı gerçekleşmiş ve Şiiler mağlubiyete uğramış, sonrasında da Hanefiler ve Şafiler kendi aralarında birbirlerine düşmüşler ve Şafiler galip gelmişlerdir?⁴⁰¹ Bu son örnek meşhur mezhep gruplarının bile taassubî anlayış sergilediklerinin göstergesi mahiyetinde trajikomik bir durumdur.

Ötekileştirmeye dair tüm bu uygulama örneklerine bakıldığında hatırı sayılır grupların bile kendi fikir ve emelleri doğrultusunda acımasızca nasıl hareket ettiğini göstermektedir.

c. Fıkhî Mezhep Çatışmaları

Fıkhi mezheplerin müslümanlar için kolaylık sağladığı, İslâm hukukunun inkişafına yardım ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Fakat mezheplere tabi olanların *taassup* anlayışları Müslümanların birliğine zarar vermiştir. Tarih, fıkhi mezhep çatışmalarına da şahitlik etmiştir. Aşağıda aktarılacak hadiseler bu çatışmalara örnektir.

Ebû-Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) , *İhtilâfu'l-fukahâ* isimli eserine -fakih değil, hadisçidir diye- Ahmed b. Hanbel'i

³⁹⁸ Atıcı, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batını Hareketi", 120-123.

³⁹⁹ Şahin, "İlhanlılar Dönemi Şiilik", 40.

⁴⁰⁰ Şahin, "İlhanlılar Dönemi Şiilik", 73.

⁴⁰¹ Şahin, "İlhanlılar Dönemi Şiilik", 75.

almadığı için Hanbeliler, aleyhine ayaklanmışlar ve Bağdat'ta vefat ettiği zaman gece evine defnedilmek mecburiyetinde bırakmışlardır.⁴⁰² Din kardeşinin ölüsüne bile tahammül gösterememek mezheplerdeki taassupçu bakış açısını bir nevi ortaya koymaktadır.

Tuğrul Bey'in veziri Amîdu'l-Mülk Kundürî'nin etkisiyle câmilerde, minberlerde Eş'arîler lânetlenmiş, Hanefiler ile Şâfiîler arasında kavgalar zuhur etmiş, kargaşa ve fitne Horasan, Şam Hicaz ve Irak'a kadar yayılmış, Kuşeyrî, İmâmû'l-Harameyn, İbn Muvaffak gibi zatlar hapsedilerek eziyet görmüş, itibarsızlaştırılmış, bulundukları diyarı terketmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Eş'arîlerin lânetlenmesi âdeti Sultan Alparslan ve vezir Nizâmü'l-Mülk zamanına kadar devam etmiştir. Ancak onların zamanında bu hadiselerin önüne geçilmiş ve ülkelerini terkeden ulemânın geri dönüşü sağlanmıştır.⁴⁰³

Ebû'l-Kâsım Kuşeyrî'nin oğlu Ebû Nasrr 469/1077 tarihinde hac dönüşü Bağdat/Nizâmiye'de vermiş olduğu vaazlarında Hanbelîleri mücessime olmakla itham ettiği için taraflar arasında olaylar zuhur etmiş, Hanbelîler Eş'arîlere saldırıp adam öldürmüşlerdir. Bağdat'ta bulunan Ebû İshâk Şirâzî ile Nizâmü'l-Mülk arasında yazışmalar neticesinde alınan tedbirlerle fitne yatıştırılmış vaazlarda mezheplerden bahsetmek de yasaklanmıştır.⁴⁰⁴

Hicrî 317 tarihinde, Halîfe Muktedir zamanında Bağdat'ta, "Makam-ı Mahmud"un tefsîri sebebiyle mezhepler arasındaki ihtilâf büyümüş, Hanbelîler ile diğer mezhep takipçileri arasında kavgalar baş göstermiş, çarpışmalar meydana gelmiş, birçok müslüman hayatını kaybetmiştir.⁴⁰⁵

Mezhep itibarıyla da Şâfiî ve Eş'arî olan Ebu'l-Kâsım el-Bekrî, 475/1082'de Mağrip'(Fas)ten geldiğinde Nizâmü'l-Mülk tarafından kendisine maaş bağlanarak Bağdat'a gönderilmiş, burada başlamış olduğu vaazlarında da Ahmed b. Hanbel'i övüp, Hanbelîleri yermiştir. Bu durum Hanbelîleri kıskırtmış ve kadı Abdullah Damganî'nin evi bir ilmî münakaşa esnasında basılmış ve kitapları yağma edilmiştir. Bu durum neticesinde Selçuklu sultanı Melikşah'tan yardım istenmiş,

⁴⁰² Karaman, "İslâm Hukuk Tarihi". <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

⁴⁰³ Karaman, "İslâm Hukuk Tarihi". <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

⁴⁰⁴ Karaman, "İslâm Hukuk Tarihi". <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

⁴⁰⁵ Karaman, "İslâm Hukuk Tarihi". <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

neticede hâdisenin önlenmesi için medresenin kapılarına Türk muhafızları konmuştur.⁴⁰⁶

Ebu'l-Muzaffer İbnu's-Sem'ânî (H. 426-489) hac dönüşü gördüğü rüyâlar üzere Hanefîliği terkedip Şâfiî mezhebine geçince (H. 468) iki mezhebin mensupları arasında münakaşalar çıkmış, fitne halini almış, bu durum Horasan'dan Irak'a kadar yayılmıştır. Bu sırada Merv'de büyük câmi kapanmış ve Şâfiîler bir müddet cuma namazı kılamamışlardır.⁴⁰⁷

Abbasiler zamanında Şafiîlerin namazda besmele'yi açıktan okumaları ve ezan okurken teganni etmeleri de Hanbelîlerin hiddetine sebep olmuş ve camilere giderek besmeleyi açıktan okuyan Şafiî imamları engellemeye çalışmışlardır. Hanefilere göre de vitir namazında okunması gereken kunut duasını, Şafiîlerin sabah namazında okumaları da ayrıca bir tartışma konusu oluşturmıştır.⁴⁰⁸

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür; asırlar öncesinde bile olsa meydana gelmiş bu acı, üzücü, İslâm'ın ruhuyla taban tabana zıt hâdiseleri okumak ve aynı hatalara düşmek müslüman vicdanını hüzne boğmaktadır.⁴⁰⁹

D. Tasavvufta Ötekileştirme Fenomeni

Tasavvufta dolayısıyla tarikatlarda ötekileştirme boyutu daha çok tarikatların ve tarikat mensubu olmayan Müslümanların karşılıklı olarak birbirlerini eleştirip dışladıkları noktalara temas şeklinde aktarılmaya çalışılacaktır. Tarikatlarla alakalı ayrıca kapsayıcı bir çalışma yapılabileceği muhakkaktır.

Selefiler tasavvuf ve tarikatları insanların sapmalarına sebep olan oluşumlar olarak görürler. “İnsanların bir şeyhe bağlanmadan hakikate erişemeyeceği inancı ve iddiası küfürdür” derler.⁴¹⁰

Tarikatlara süluk ve mürşide bağlanmak Vahhabilere göre de küfürdür.⁴¹¹

Şiiler ve mutasavvuflar; bir şeyhe bağlanmayı, muska veya nazarlık taşımayı, kabirlerin üzerine mescit inşa etmeyi ve kabirlerin yanında namaz kılmayı

⁴⁰⁶ Karaman, “İslâm Hukuk Tarihi”. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

⁴⁰⁷ Karaman, “İslâm Hukuk Tarihi”. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

⁴⁰⁸ Muhammed Şerafüddin, “Selçuklular Devrinde Mezhepler”, sđl. Ali Duman, *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/4 (2009): 190.

⁴⁰⁹ Karaman, “İslâm Hukuk Tarihi”. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

⁴¹⁰ Korkmaz, “Tarihte ve Günümüzde Selefilik”, 455-472.

⁴¹¹ Yörükan, “Vahhabilik”, 60.

caiz görürler ve bahsi geçen hususlarla alakalı Selefilikle taban tabana zıt görüş beyan ederler.⁴¹²

Tarikatlardaki şeyh-mürîd ilişkisi tarikat mensubu tebanın diğer Müslümanlara karşı; buna mukabil tarikat mensubu olmayan müslümanların da tarikat mensubu Müslümanlara karşı olumsuz bir bakış açısının oluşmasına sebep olmuştur.

Tarikatlarda genel kabul gören görüşe göre bir tarikata müntesip olmak dini bakımdan zorunlu bir vecibedir. Şah-ı Nakşibend'in konuyla ilgili sözleri referans gösterilerek bu tarikatın Allah'a en yakın yol olduğu ve Nakşibendi tarikatından yüz çeviren kimsenin, dini hayatının tehlike altında bulunduğu ısrarla dile getirilir.⁴¹³

Tarikatlarda genel kabul haline gelen görüşlerden birisi de, Şeyh Ebu Yezid Bistamî'ye (ö. 234/848-261/875), kimilerince de Cüneyd-ı Bağdâdî'ye (298/911) nisbet edilen “şeyhi olmayan kimsenin şeyhi şeytandır” anlayışıdır. Bu doğrultuda kişinin kendiliğinden şeyh aramak zorunda olduğu ve şeyh aramanın Allah'ı aramakla aynı anlama geldiği iddia edilir. Tarikatlar bu görüşlerini desteklemek adına “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve O'na yönelik vesile arayın” şeklindeki Maide suresinin 35. ayetini delil getirip ayette geçen “vesile”den maksadın şeyh olduğunu iddia ederler. Bu duruma muhalif olarak; “ayetteki “vesile” ifadesinin hiçbir tefsirde şeyh veya mürşid şeklinde yorumlanmadığı; aksine “ibadetle Allah'a yakınlaşma” şeklinde yorumlandığının kaynaklarca sabit olduğu gerçeği dile getirilmektedir.⁴¹⁴

Tarikatlardaki şeyh-mürîd ilişkisi, elştirîye tabi tutulmuştur. Şeyhin hiçbir davranışını yadırgamamak gerektiği, aksi takdirde kurtuluşa erilemeyeceği inancı; şeyhe hizmetin, nafîle ibadetlerle Allah'a yaklaşmaktan daha önce geldiğine olan inanç; şeyhin sevdiğini sevmek sevmediğini sevmemek, şeyhin arzuları dışındaki her şeyden yüz çevirmek; şeyhinin gözü önünde abdest almamak, huzurunda nafîle namaz kılmamak, hatta İmam Rabbani'ye göre, şeyhinin izni olmadan Allah'ı zikretmemek; şeyhinin huzurunda su içmemek, yemek yememek ve kimseyle

⁴¹² Korkmaz, “Tarihte ve Günümüzde Selefilik”, 475.

⁴¹³ Kemal Ataman - İsmail Güler - Vejdi Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 186.

⁴¹⁴ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 186-187.

konuşmamak; şeyhin yaptığı her şeyin doğru olduğuna inanmak (“pek çok hadis kaynağında ‘Her Ademoğlu hata işler, hata işleyenlerin en hayırlıları ise tövbe edenlerdir’⁴¹⁵ ifadesi yer almaktadır” denilerek bu husus eleştirilmiştir); sahip olduğu her nimeti şeyhten bilmek; görünürde haram bile olsa şeyhinin yaptığına itirazda bulunmamak; şeyhe görüş önermemek (bu durum “Al-i İmran suresi 159. ayette Allah Hz. Peygambere mü’minlere danışmasını emretmiştir” ifadesiyle eleştirilmiştir)... şeklindeki ifadeler körü körüne bir teslimiyet ruhunu hakim kıldığı⁴¹⁶ gerekçesiyle kimi Müslümanlarca eleştiri konusu yapılmıştır.

Genelde alevi meşrep tarikatlarda silsilenin ikinci halkasını Hz. Ali oluştururken Nakşibendiliğin silsilesinde ise ikinci zat Hz. Ebubekir’dir.⁴¹⁷ Tarikatlarda bu şekilde varolagelen bir ayrım, çok eskiye dayanan bir gruplaşma mukabilinden eleştirilere tabi tutulmuştur. Tasavvuf dünyasında bu durum normal kabul edilebilirken diğer müslümanlar bu durumu şii-sünni çatışması paralelinde algılamışlardır.

Tarikatların kendi içlerinde belli kurallar dahilinde işlev görerek diğer müslümanları -özellikle bir şeyhe tabi olunmaması sebebiyle- eleştirmesine şahit olduğu gibi buna mukabil herhangi bir tarikata mensup olmayan Müslümanların, özellikle şeyh-mürid ilişkisinden yola çıkarak tarikat mensubu Müslümanları tekfir etmek, şirke bulaştıklarını iddia etmek suretiyle ötekileştirdiği de şahit olunan bir durumdur.

E. İslam Filozofları

Bir mezhep, tarikat, cemaat veya İslami grubu temsil etmeseler bile toplumun aydınları olarak İslam filozoflarının bazı konular paralelinde birbirlerini tekfir etmeleri özellikle kesin yargıya varmaları açısından dikkat çekicidir. Çalışmamızın konusu olan dışlama ve ötekileştirmeye örnek teşkil etmesi sebebiyle yüzeysel de olsa İslam filozoflarının bu tutumuna değinilme gereği duyulmuştur.

⁴¹⁵ Tirmizî, “Kıyâme”, 49; *İbn Mâce*, “Zühd”, 30.

⁴¹⁶ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 189-192.

⁴¹⁷ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 221-222.

Meselenin teferruatına girecek olursak; İmam Gazzali “el-Munkızu min edalâ” adlı eserinde İbn-i Sina ve Farabi’yi tekfir etmektedir.⁴¹⁸ Gazzali’ye göre islam filozoflarından olan Farabi ve İbn-i Sina; ahirette ceza ve mükâfatın cesetlere uygulanmayıp ruhlara uygulanacağını söylemekle,⁴¹⁹ Allah Teala’nın külliyyatı bilip cüz’iyyatı bilemeyeceğini söylemekle,⁴²⁰ âlemin kadim ve ezeli olduğuna inanmakla küfre düşmüşlerdir.⁴²¹

İslam filozoflarından İbn-i Rüşd, Gazali’nin bu tutumunu “Faslu’l-Makal” adlı eserinde eleştiri konusu yapıp Gazali’nin te’vil meselelerini halka yaymakla şeriatı ihlal ettiğini ve hikmete hâlel getirdiğini, te’villeri ehli olmayanlara açıklayanların ise, halkı küfre davet ettikleri gerekçesiyle kâfir olarak addedileceğini ifade eder. Dolayısıyla İbn-i Rüşd’de açıkça Gazali ve benzerlerini küfürle itham ederek Gazali’nin düştüğü yanlışla düşmüştür.⁴²²

İbn Rüşd’e göre Haşviyye, Eş’âriyye, Bâtıniye (Sûfiyye), Mutezile, Dehriyye, Zâhiriyye ve Kerramiyye gibi mezhepler, kendilerine muhalif olanları bidatçı, kanı ve malı mubah birer kâfir olarak görmekle hakikatten uzaklaşmışlardır. Hatta İbn-i Rüşd Eş’ârîler’den bir fırkayı, Allah’ın varlığını kendi kitaplarında ortaya koydukları prensiplere göre benimsemeyenleri tekfir ettikleri gerekçesiyle tekfir eder.⁴²³

Görüldüğü üzere ötekileştirmenin izlerine İslam filozoflarında da rastlanıldığı gibi filozoflarımız kesin ifadeler kullanarak adeta bir tekfir yarışının içerisine girmişlerdir.

F. Cemaatler ve Güncel Gruplarda Gruplaşma ve Ötekileştirme

Fenomeni

Cemaatler ve güncel dini gruplar mezhep ve tarikatlarla bağlantısı olan oluşumlardır. Mezhep ve tarikat görüşlerinin yansıması şeklinde cereyan eden bu

⁴¹⁸ Hasan Şahin, “Gazali’nin ‘el-Munkız’ında Felsefe İle İlgili Görüşleri”, *Erciyes Üniversitesi Cevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü* 7 (1988): 130, 136.

⁴¹⁹ Hayrani Altıntaş, “Munkızın Bilgileri Işığında Gazzali ve Felsefe”, *Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1996): 104.

⁴²⁰ Altıntaş, “Munkızın Bilgileri Işığında Gazzali ve Felsefe”, 108.

⁴²¹ Altıntaş, “Munkızın Bilgileri Işığında Gazzali ve Felsefe”, 109.

⁴²² Ömer Bozkurt, “Gazali ve İbn Rüşd’de Dışlayıcı Bakış ve Temelleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2013): 205, 212.

⁴²³ Bozkurt, “Gazali ve İbn Rüşd’de Dışlayıcı Bakış ve Temelleri”, 208-209, 212.

oluşumlar değişen dünya şartlarıyla beraber yeni stratejiler geliştirip fikir ve eylemlerine yön vermektedirler.

Dini cemaatlerin ayrıştırıcı yönü hayatın hemen hemen her yanında kendini hissettirmektedir. Komşuluk, arkadaşlık vb. sosyal ilişkilerde insanların mensup oldukları dini cemaat belirleyici olabilmekte, ötekine karşı bir cephe oluşturulabilmektedir.⁴²⁴

Cemaatlerin veya güncel dini grupların dışlayıcı ve itham edici yönleri baz alınarak bir çalışma yapıldığında ötekileştirme adına çarpıcı sonuçlarla karşılaşılacaktır.

Gruplaşma ve ötekileştirmenin, sadece fikri boyutla kalmayıp eylem boyutunda çatışma ve şiddet derecesine kadar varan olaylarla kendini göstermesi ötekileştirmenin şiddetini ortaya koyduğu gibi bahsi geçen olumsuzluğun güncelliğini koruması daha vahim olan taraftır.

Cemaatler ve güncel dini gruplarla alakalı derleme yapmaya çalıştığımız bu kısımda, konusal sınıflamalara girilmeden bazı meşhur cemaat ve güncel gruplar üzerinden hem fikirsel hem de eylemsel boyut bir nebze olsun yansıtılmaya çalışılmıştır.

1. Güncel Şiilik

Güncel durumu ifade amacıyla yapılan taramalarla Şii dünyasında hemen hemen her konuda Sünnilere karşı bir muhalifliğin devam ettiği gözlemlenmektedir. Mesela Sünniler yemeğe sirke ile başlayıp tuz ile bitirirlerken; Şiilere tuz ile başlayıp sirke ile bitirmeleri tavsiye edilir. Sünnilerin eylemlerinin Yahudi ve Hristiyanlarla aynı kategoride değerlendirildiği de olur. Sünniler dine muhalif kesim kabul edilip Cafer es-Sadık'tan “Yahudi, Hristiyan, Mecusi ve dine muhalif olanların kestiklerinin yenmemesi, ancak dine muhalif olanların Allah'ın ismini anmaları durumunda, kestikleri hayvanların etinin yenmesi” rivayet olunur.⁴²⁵

Şiilerde ‘Sünnilere muhalefet’ esas unsur olduğu için ölenlerin karnına bıçak konulmaması istenir.⁴²⁶

⁴²⁴ Selim Eren, “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”, *Dini Araştırmalar* 3/7 (2000): 105-106.

⁴²⁵ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 163.

⁴²⁶ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünniler*, 165.

2. Nusayrî Esed Ailesi

Nusayri/Alevi mezhebine mensup Esed ailesinin Suriye’de iktidarı ele geçirmesinden sonra, 1982’de Esed ailesi ihvan isyanını Hama *katliamını* gerçekleştirerek bastırmış, 10 ila 20 bin arası Müslüman bu katliamda hayatını kaybetmiştir. İran İslam Cumhuriyeti’nin müttefiki olduğu Suriye rejimine destek vermesi başta ihvan olmak üzere Sünni İslamcı hareketlerin bundan sonra İran rejimine mesafeli durmasına yol açmıştır.⁴²⁷

3. Vahhabilik

Kimi gelenekçi ve modernist dinî gruplar, siyasal İslâm, radikalizm, dinî aşırılık veya terörle ilişkilendirilen çeşitli grup ve hareketler için Vehhâbîlik’le doğrudan ilgileri olmadığı halde ortak bazı görüşleri ve tutumları sebebiyle Vehhâbî isimlendirmesi yapılmıştır.⁴²⁸

Vahhabiler şefaati, *şirke sebep olduğu gerekçesiyle* kabul etmemişler, Allah’a dua ederken peygamberi ve velileri aracı kılma manasındaki tevessül inancını da cahiliyye araplarının putları aracı kılmasına benzeterek reddetmişlerdir. Kabir başında namaz kılmak ve dua etmek de şirk olarak addedilmiştir.⁴²⁹

Siyasi, itikadi mezhepler, tarikatlar, kelam ve felsefeyle meşguliyet Vahhabilikte bid’at olarak telakki edilmiştir. Ve yine; türbelerin inşası, mescitlere kubbeler ve yüksek minareler yapmak, içlerini süslemek, mevlit ve kandil kutlamaları, Kur’an’da ve hadislerde geçmeyen dua ve zikirleri tekrarlamak, Kur’an’ı makam ve teğanni ile okumak, tesbih kullanmak da bid’at kapsamında değerlendirilmiştir.⁴³⁰

Rabıta anlayışı, tasavvufun bilgi edinme yollarından olan mûkaşefe, bir mürşide bağlanarak dini yaşamaya çalışmak Vahhabilerce eleştirilmiştir.⁴³¹

⁴²⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 172.

⁴²⁸ Mehmet Ali Büyükkara, “Vehhâbîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 611.

⁴²⁹ Büyükkara, “Vehhâbîlik”, 611-612.

⁴³⁰ Büyükkara, “Vehhâbîlik”, 611-612.

⁴³¹ Büyükkara, “Vehhâbîlik”, 611-612.

Vahhabiler, Ehl-i Beyt ve türbelerine aşırı hürmet, bazı sahabileri tekfir ve tel'in ve sahih sünneti inkarlarından ötürü Şiileri irtidat ve küfre düşmekle itham ederler.⁴³²

Vahhabiler, şirk ve bid'adata düşdükleri gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne, Hicaz hükümetine, Şiilere ve diğer rakiplerine karşı silahlı mücadele yürütmüşlerdir. Kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara *şiddet ve baskı* uygulamaları, Müslümanları *tekfir* ederek canlarını ve mallarını helal kılmaları, fıkıh medreselerini kapatmaları, tarikat faaliyetlerini yasaklamaları, kütüphanelerdeki fıkıh ve tasavvuf eserlerini yakmaları nedeniyle Vahhabiler genel olarak Müslüman kamuoyunun öfkesine sebep olmuşlardır.⁴³³

4. Metinselci Modernist Anlayış

Metinselci modernist anlayışa göre Kur'an, başka bir kaynağa ihtiyaç duymayacak şekilde açık, anlaşılır, yeterli ve herkesin anlayacağı şekilde anlaşılırdır. Aklın ve tabiatın prensiplerine uymadığı iddia edilen hadisler reddedilir.⁴³⁴

Metinselci modernistlerden Seyyid Ahmed Han, miracı "rüya" olarak yorumlamış, Kur'an'da geçen cinleri dağ adamları olarak tanımlamış, Kızıldeniz'in Musa peygamber için yarılışını basit bir med-cezir hadisesi olarak açıklamıştır. Yine Seyyid Ahmed Han Peygamberlerin meleklerle ihtiyaç duymadığını, meleklerin bir anlatım sembolleri olduğunu, faizin ancak fakirden alınınca günah olacağını, hırsıza el kesme cezasının ancak geri kalmış ülkelerde uygulanabileceğini, cihadın ise ancak savunma amaçlı yapılabileceğini ileri sürmüştür.⁴³⁵ Ahmed Han nebevi mucizeleri de inkâr ederek tabiat kanunlarının zorunluluğunu savunur.⁴³⁶

⁴³² Büyükkara, "Vehhâbilik", 611-612.

⁴³³ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 63.

⁴³⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 216.

⁴³⁵ Özgür Kavak, "Modernizmin Dönüştürücü Etkisi: Seyyid Ahmed Han ve Ahkâmın Dünyevileşmesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14 (2003): 156-161.

⁴³⁶ Mehmet Aydın, "Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi", *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990): 275-276.

Tahrik-i Tulu-i İslam (İslam'ın Doğuş Hareketi)'in en önemli ismi kabul edilen Gulâm Ahmed Pervîz'e göre Hz. Muhammed'in görevi sadece Kur'an'ı tebliğ etmektir. O'nun Kur'an dışında hüküm koyma yetkisi de yoktur.⁴³⁷

Kur'an'ın tek kaynak olduğu konusunda birleşen Hint Kur'ancıları birçok konuda iç ihtilaf yaşamıştır. Bazıları günde beş vakit namazdan söz ederken kimisi de (Amritsarî) namazın iki vakit farz olduğunu ileri sürmüştür. Cenaze ve bayram namazlarının dinde olmadığını, orucun hangi ayda ve kaç gün tutulacağını Kur'an merkezli açıklamaya çalışmaları, İslami bir devletin yokluğunda zekat vecibesinin düşeceğini ileri sürmeleri gibi fikirler Hint Kur'ancılığının tipik karakterini ortaya koyan emarelerdir.⁴³⁸

Mısır Kur'ancılığının en meşhur isimlerinden Muhammed Tevfik Sıdkî islamın sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu, Hz. Peygamberin söz ve fiillerinin sadece onun yaşadığı asrı bağladığını, farz olan namazların Kur'an'da iki rekat olarak geçtiğini, zekatta nisabın hadislere bakılarak değil, günümüz şartlarına göre belirlenmesi gerektiğini ifade eder.⁴³⁹

Mısır Kur'ancılığının diğer bir ismi Ahmed Subhi Mansur da hadislere bir değer atfetmemektedir. Ahmed Subhi şehadet kelimesinin "La ilahe illallah"tan ibaret olduğunu ileri sürer. Yine tüm peygamberlerin eşit olduğunu ifade edip Hz. Peygamberin elçiliğine dair cümlelerin ezanda olmaması gerektiğini iddia etmekte, Mescid-i Nebevi'deki kabrinin de ziyaret edilemeyeceğini söylemektedir. Müslüman kadınların iyi ve barışçıl insanlar olmaları şartıyla gayr-i Müslimlerle evlenebileceklerini de öne süren Ahmed Subhi, peygambere övgü içerdiği için tahiyyat duasının da namazda okunmaması gerektiğini ifade eder.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 218.

⁴³⁸ Abdülhamit Birişik, "Kur'aniyyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 428-429. M. Nur Pakdemirli, "Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", *EKEV Akademi Dergisi* 62 (2015): 439-441.

⁴³⁹ Mustafa Öztürk, *Dini Hükümlerin Kaynağını Kur'an ile Sınırlandırma Eğiliminin Kaynakları ve Tutarlılığı* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 37-41; M. Suat Mertoğlu, "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı: Kur'an'a Dönüşten Kur'an İslamı'na", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2010): 77-78.

⁴⁴⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 220.

Kur'ancılığın (mealcilik) Türkiye'deki temsilcilerinden Hüseyin Atay sebep-i nüzül rivayetlerine ve nebevî tefsire bir kaynak değeri atfetmeyip insanın yapısı müsait olunca, Kur'an'ın insana kendisini açtığını ileri sürer.⁴⁴¹

Ünlü Kur'ancılardan birisi olan Edip Yüksel Kur'an'ın insan kapasitesinin üstünde matematiksel bir kompozisyona sahip olduğunu ifade edip 19 sayısına dayandırdığı matematiksel kodlarla Kur'an'ı açıklamaya çalışır. 19 mucizesine uymadığı gerekçesiyle de Tevbe süresinin son iki ayetinin Kur'an'dan olmadığını iddia eder. Edip Yüksel, hadis inkarcılığı ve tevbe süresinin son iki ayetini Kur'an'dan çıkarması sebebiyle babası tanınmış bir islam alimi olan Sadrettin Yüksel tarafından mürted ilan edilmiştir.⁴⁴²

İslam modernistleri Kur'an kaynaklı olmasına rağmen kadının miras hakkı ve şahitlikteki eşitsizlik hükümlerini kabul etmemektedir.⁴⁴³

Kur'an'ın manası ilahi ama lafzı Hz. Peygamber'e ait beşeri bir kaynak olduğu şeklindeki kanaatinden dolayı bazı gelenekçi çevreler Fazlurrahman'ın başına ödül koyarak katlini istemiştir.⁴⁴⁴

Tarihselci İslam modernizminin fikir babası Fazlurrahman'a göre hırsızın elinin kesilmesine hükmeden ayet tarihsel kalmaktadır ve bu hükümler o çağın şartlarında, o çağın maslahatlarına binaen nazil olmuştur, dolayısıyla sonraki dönemlere hitap etmez; çağımızda gerçekleştirilecek başka bir ceza ayetteki hükmi cezanın yerine geçebilir. Metinselci modernistler ise kelimenin semantiğinden hareketle el kesmenin eli yaralayıp çizmek suretiyle hırsız işaretleme manasına geldiğini ifade ederler.⁴⁴⁵

Türkiye'de 'mealciler' olarak şöhret bulan Ehl-i Kur'an Radikalizm'i bazı geleneksel gruplarca bile tasvip edilirken, buna mukabil mealci tayfadan olan bazı gruplar keskin eleştirilerin hedefi olmuşlardır. Hadis külliyatını ya da mezhebi, fıkhi, tasavvufi geleneği reddedişlerinden ziyade şahısların kişilikleri ve dindarlıkları üzerine yoğunlaşmaları eleştirilmiştir. Yine bînamaz olmaları, kadın-

⁴⁴¹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 223.

⁴⁴² Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 223.

⁴⁴³ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 234.

⁴⁴⁴ Alparslan Açıkgöç, "İslami Uyanış ve Yenilikçi Düşünürü: Fazlurrahman'ın Hayatı ve Eserleri", *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990): 235-248; Alparslan Açıkgöç, "Fazlurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 22: 285-286.

⁴⁴⁵ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 226-227.

erkek münasebetlerinde alışılmışın dışında serbest davranmaları, ukala ve üstten bakan bir tutumlarının oluşu eleştirilere mevzu-bahis olmuştur. Elllerinde sigara, Türkçesinden Kur'an okumaları ve ahkâm kesmeleri bir bakıma yüce kitaba saygısızca davranmaları anlamına geldiği gerekçesiyle yine eleştiri konusu olmuştur.⁴⁴⁶

5. Said Nursi Hareketi

Said Nursî tarafından kaleme alınan “Risale-i Nur”lar bazı hususlarda tenkit edilmiştir. “Kalbime doğdu ki, bana ihtar edildi ki, kuvvetli bir gaybî işaret gördüm ki” gibi ifadeler Nursî’nin bu eserleri ilahi bir yardımla yazdığının iması olup eleştirilmiştir. Ebced hesabından yola çıkarak kendisi ve risalelerle ilgili Kur’an’da işaretler bulunduğunu ifade etmesi de bu mukabildendir. Yine nur talebelerinin iman ile bu dünyadan ayrılarak cennete gireceklerinin kutsi bir müjde ile kendisine bildirildiğini ifade etmesi Said Nursi ve hareketinin eleştirilmesine sebep olmuştur.⁴⁴⁷

Risale-i Nurları okuyanlar kendilerine has “dershane” denilen hususi mekânlar oluşturmuşlardır. Kendilerini de “Nur talebesi, Nur şakirtleri” olarak adlandırmışlardır.⁴⁴⁸

Nurcuların tarikatlerdeki zikir yerine, sadece Risale-i Nurları okumaları, tarikatlerin mekânları olan tekke yerine cemaat evleri/dershaneleri kullanmaları ehl-i sünnet’in geleneksel uygulamalarını ve mekânlarını dönüşüme uğrattıklarını göstermektedir. Nurculukta, tarikatlarda varola gelen ‘şeyh etrafında toplanma anlayışı’ yerini risaleler etrafında toplanmaya bırakmıştır.⁴⁴⁹

Nurculukta Saidi Nursi’nin rol model alınması sebebiyle sakallar kesilip bıyık bırakılmaktadır. Bıyısız olmak ise Müslüman imajıyla bağdaştırılmamaktadır. Sakalların traş edilmesinde modern bir anlayışın ortaya konmak istenmesi, bu zamanda sakallı olmanın olumsuz bir bakış açısı

⁴⁴⁶ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 304-305.

⁴⁴⁷ Bediüzzaman Said Nursi, *Sikke-i Tasdik-i Gaybi* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1999), 50, 72, 97, 100.

⁴⁴⁸ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 143.

⁴⁴⁹ Caner Taslaman, *Türkiye’de İslam ve Küreselleşme* (İstanbul: Destek Yayınları, 2016), 256-257.

uyandırabileceği düşüncesi, İslamı yaymada “öteki” ile arada bir engel teşkil edebileceği düşüncesi de etkili olmuştur. Yine cemaat mensuplarının cübbe giymemesinin nedeni de kamusal alanda kendilerini daha iyi ifade edebilme düşüncesiyle ifade edilebilir.⁴⁵⁰

Sakalların traş edilmesi şeklindeki benzer tutumu Süleymancılık’ta da görmek mümkündür. Bu durumun Türkiye’nin yönetim yapısıyla ilişkili olduğu kuvvetle ihtimaldir. Özellikle günümüz Türkiyesinde cemaat mensubu gençlerde sakal modası altında sakal bırakma furyası başlamış olup, bu durumda sakalın sünnet oluşundaki anlayıştan ziyade moda etkili olmuştur. Sakalla alakalı bu gözlemler modern düşüncede bazı cemaatlerin sünnete bakışını da az çok yansıttı olarak ortaya koymaktadır.⁴⁵¹

Kur'an'da Mâide Sûresinin 51. ayetinde geçen “Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyiniz” ifadesini bazı kimseler Yahudi ve Hristiyan olanlarla her türlü ilişkinin kesilmesi olarak yorumlarken, Saidi Nursi ise bu ayetin belirli şartlara bağlı olduğunu ve günümüze uygun farklı bir yorumun getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Nursi’ye göre Kur'an, ilk dönem bakış açısına göre gayr-i müslimlerle dostluğun kurulmasını yasaklamıştır. Nursi, Müslümanların gayr-i müslimlerle ilişki kurmaya, diyalog içerisine girmeye dair yorumunu; İslam şeriatının Müslüman bir erkeğin Ehl-i Kitap olarak tanımlanan Yahudi ve Hristiyan bir kadınla evlenmesine izin vermesine de dayandırmaktadır.⁴⁵²

Yine Nursi’ye göre gayr-i Müslimlerin devletin üst kademelerinde görev almalarında bir beis yoktur. Önemli olan hangi dine mensup olunduğu değil; bir işin ehli olup olunmadığıdır.⁴⁵³

Nurculukta Alevilerle evlilik konusunda, özellikle kız vermede menfi bir bakış açısı hâkimdir.⁴⁵⁴

Said Nursi’ye aşırı değer atfeden cemaat mensupları onun teorik yönünün eleştiriye tabi tutulabileceğini ifade ederlerken pratik yönünü eleştiriden uzak tutarlar. Bu durum imamları hatadan münezze ve masum olarak gören Şia’nın

⁴⁵⁰ Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 88-89.

⁴⁵¹ Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 91.

⁴⁵² Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 121.

⁴⁵³ Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 123.

⁴⁵⁴ Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 129.

tutumuna benzetilmektedir. Nursi'nin, kendisinin hiçbir çabası olmadan Risale-i Nurların kendisine verildiğini söylemesi Risale-i Nurlara cemaat nezdinde büyük bir kutsiyet atfedilmesine, tahrif edilemez/eleştirilemez algısının oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁵⁵

Nursi'nin cemaatinde Said-i Nursi'ye ve risalelere mehdiyyet atfetme söz konusudur. Said Nursi'nin kendisine yapılan bu atfiyyete ses çıkarmaması, mehdilik yakıştırmasına olumlu baktığı şeklinde de yorumlanmıştır.⁴⁵⁶

6. Tebliğ Hareketi

Tebliğ cemaatine göre mezhepleri taklit vacip olup içtihat ise yasaktır. Her mürid için biat edeceği bir şeyh gereklidir. Biatsız ölen kişi cahiliyye üzre ölür.⁴⁵⁷

7. Cemaat-i İslami Hareketi

Cemaat-i İslami'nin kurucusu Ebu'l-A'lâ Mevdudî'nin mezhepler üstü duruşu, sahabilerin özellikle siyasi konularda bazı hatalar yaptıkları şeklindeki kanaati, bazı meşhur sufilere yönelik eleştirileri tenkit konusu yapılmış, gelenekçi çevrelerce dinde fitne çıkarmakla, kendine mahsus bir mezhep kurmakla suçlanmıştır.⁴⁵⁸

8. Seyyid Kutub Hareketi

Siyasal ıslahatçılardan kabul edilen Seyyid Kutub, kendi tefsirinde, Hz. *Peygambere büyü* yapıldığını anlatan isnadı sahih bir hadisi, peygamberlik sıfatlarıyla çeliştiği gerekçesiyle reddeder.⁴⁵⁹

Yine Kutub, tefsirinde Allah'ın ahirette gözle görülüp görülemeyeceği ile ilgili Kıyame suresinde geçen ayetin tefsirinde meşhur ru'yetullah hadisini hiç konu

⁴⁵⁵ Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 180-181.

⁴⁵⁶ Ökten, “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”, 195.

⁴⁵⁷ World Assembly of Muslim Youth (WAMY), *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, çev. Kemal Hoca (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 295.

⁴⁵⁸ Anis Ahmad, “Mevdûdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 432-437.

⁴⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zılal-il Kur'an*, S. Uçan, V. İnce, M. Yolcu, İ. Türklü, İ. Tüfekçi (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 10: 609-610.

etmemiştir, bilakis üstü kapalı bir şekilde gözlerin değil kalplerin bakışından söz etmiştir.⁴⁶⁰

Seyyid Kutub, meşhur ru'yetullah hadisine tefsirinde yer vermeyip, Allah'ın ahirette gözle değil kalpla görüleceğini öne sürmesi sebebiyle Suudi Selefîyyesince tenkit edilmiş, Mu'tezili olmakla suçlanmıştır. Kutub'un Hz. Osman ve Muaviye hakkında olumsuz kanaatler belirtmesi de kendisinin Rafîziyye'ye intisaplıkla itham edilmesine sebep olmuştur. Suudi Selefîyyesi Kutub'u batıl fırkaların fikirlerine tekrar can vermekle, Ehl-i Sünnet akidesine büyük kötülükler yapmakla suçlamıştır.⁴⁶¹

İhvan-ı Müslimin yönetimi Seyyid Kutub'un fikirlerine karşı dışlamacı ve şiddet yanlısı oluşumlara ön ayak olduğu gerekçesiyle bir fikir savaşı başlatmıştır.⁴⁶²

9. Süleymancılık

1951'de açılmasına tekrar izin verilen İmam Hatip okullarına ve bu okulların mezunlarına yükseköğrenim yaptıran ilahiyat fakülteleri ve yüksek islam enstitülerine Süleyman Efendi ve cemaati, laik din adamları yetiştirilerek islamiyetin içeriden tahrip edilmesinin planlandığı gerekçesiyle ilgi göstermemiş, muhalefet etmiş ve yer yer açık bir düşmanlık sergilemiştir.⁴⁶³

Beraberinde kendilerini Ehl-i Sünnet müdafaacısı olarak addeden Süleymancılar bazı ilahiyatçıları “mezhepsiz modernistler” olarak tanımlayıp islamı bilmeden müctehitliğe soyunduklarını ileri sürmüşlerdir. Aynı ithamlar zamanla bütün Diyanet mensuplarına genellenmiştir.⁴⁶⁴

Süleymancılıkta dini otoriteye mutlak itaat ve soru sormama diğer cemaat ve tarikatlara nazaran daha baskındır.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Kutub, *Fi Zılalil Kur'an*, 10: 289-290.

⁴⁶¹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 168.

⁴⁶² Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 168.

⁴⁶³ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 147.

⁴⁶⁴ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 148.

⁴⁶⁵ M. Ali Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000), 84.

Süleymancılıkta ellerin birleştirilerek dua edilmesi cemaate has bir adet haline gelmiştir.⁴⁶⁶

Süleymancılıkta dikkat çeken unsurlardan birisi de başa koyu mavi örgülü takke takılmasıdır. Bu uygulamanın arkasında Süleyman Hilmi Tunahan'ın, cemaatine, başları açık gezmeleri, takke takmaları, başı açık olarak gezenin karşıdakinin etkisi altında kalabileceği şeklinde telkinde bulunmasının da etkisi olduğu söylenir. Hilmi Tunahan'a hediye edilen koyu mavi renkli takke zamanla cemaat mensuplarının benimsediği bir simge haline gelmiştir.⁴⁶⁷

Müridin, kalbini sevgi ve muhabbetle bağladığı kimselerden feyz alması, onların bilgilerinden faydalanması, sıkıntılı durumda onlardan yardım istemesi, onların söz ve halleriyle problemlerini çözmeye çalışması, onların bedenî veya manevî suret ve sîretlerini hayalinde canlı tutması anlamına gelen “rabîta” Süleymancılıkta çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Cemaat için olmazsa olmazdır. Cemaat için belki de en önemli şeydir. Hatta rabîtanın önemi “rabîtasız kalp, akılsız baş” benzetmesiyle de ifade edilir.⁴⁶⁸ Rabîta uygulaması, Allah ile kul arasına aracı koyarak tevhid ilkesine zarar verdiği gerekçesiyle şiddetli eleştirilere uğramıştır.⁴⁶⁹

Süleyman Hilmi Tunahan'ın “yolumuzun bir sırrı” diye ifade ettiği bazı sure ya da ayetlerle salât-ı selamların ve belirli tesbîhatın yapıldığı zikir meclisi anlamına gelen “hatme” bazı tarikat ve cemaatlerde olduğu gibi Süleymancılıkta da -özellikle Çarşamba ve Perşembe geceleri- tatbik edilen bir uygulamadır.⁴⁷⁰ Hatme uygulamasının gerçekleştirildiği ilgili cemaatlere mensup olmayanların -belli gerekçelerle de olsa- hatmeye alınmamaları bahsi geçen cemaatlere mensup olmayanlarca yadırganan, ayrımcılık olarak değerlendirilen bir durumdur.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 97.

⁴⁶⁷ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 99-101.

⁴⁶⁸ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 100.

⁴⁶⁹ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 102.

⁴⁷⁰ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 103.

⁴⁷¹ Mehmet Saki Çakır, “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik'teki Uygulanan Örnekleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019): 494-495.

Ameli konularda Hanefi mezhebini benimseyen⁴⁷² Süleymancılık ehl-i sünnet çizgisini baz alarak Şiilik, Vahhabilik gibi hareketlere ve İslam'ın modernist yorumlarına karşı çıkarlar.⁴⁷³

Süleymancılar faiz konusunda diğer dini gruplardan tamamen farklı bir anlayış ortaya koyar. Süleyman Hilmi Tunahan faizi büyük bir felaket olarak değerlendirirken grubun yeni lideri Kemal Kacar “bankadan faiz alabilir misiniz” sorusuna; “Elbette. Çünkü banka bir müessesedir ve bir müessese Müslüman olamaz” cevabını vermiştir.⁴⁷⁴ Bu tutum ve anlayış diğer islami gruplarca eleştirilmiştir.

10. Taliban Hareketi

Taliban öğretisinde kadına karşı ayrımcılık ve Şia karşıtlığındaki aşırılık dikkat çeker. Taliban Kabil'in ele geçirilmesinden sonra kız okullarını kapatıp şehirdeki 70 bin civarındaki kız öğrenciyi okulsuz bırakmıştır. Kadınların çalışması yasaklanmıştır. Özellikle savaşta eşlerini kaybetmiş 25 bin kadar dul kadın bu yasak nedeniyle büyük mağduriyet yaşamıştır. Hastanelerde çalışan kadın doktor ve hemşirelerin de işlerini bırakması nedeniyle sağlık hizmetleri ciddi şekilde aksamıştır. Yanlarında mahremleri olmaksızın sokağa çıkmaları yasaklanan kadınlara yüzlerini bütünüyle örten bir çarşaf türünü giyme mecburiyeti getirilmiştir.⁴⁷⁵

Yine Taliban erkeklerin sakallarını kesmelerini veya kısaltmalarını, saçlarını uzatmalarını yasaklayıp devlet memurlarına sarık sarma mecburiyeti getirmiştir. Tüm sinemaları kapatıp, müzik yayınlarını durdurup, televizyon ve uydu antenlerini toplatmıştır. Ezan okunduğunda iş yerlerinin kapatılmasını denetime tabi tutmuştur. Yılbaşı ve Nevruz'u kutlamayı, satranç oynamayı, güvercin ve uçurtma uçurmayı yasaklar kapsamına alıp, vitrindeki mankenleri, reklam amaçlı fotoğraf ve posterleri kaldırtmış, tuvalet kâğıdının satışını da durdurmuştur.⁴⁷⁶

⁴⁷² Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 116.

⁴⁷³ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 134-135.

⁴⁷⁴ Kirman, “Türkiye’de Bir ‘Yeni Dini Cemat’ Örneği Olarak ‘Süleymancılık’ ”, 146.

⁴⁷⁵ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 95.

⁴⁷⁶ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 95.

Afganistan'daki işgal girişimi sırasında üç binin üzerinde zayıat veren Taliban, 1998'de Bamyân'ı ele geçirdiğinde kendisine karşı işlenmiş savaş suçlarına misliyle karşılık verdi. Kendilerine Sünniliğe geçmeleri, İran'a sürgün gitmeleri yahut ölümü kabullenmeleri seçenekleri sunulan Şii Hazaralar katledildi. Dört yüz kadar Hazara kadını cariye alınarak ülkenin güneyine götürüldü.⁴⁷⁷

11. Hizbü't-Tahrir Hareketi

İslam Kurtuluş Partisi anlamındaki Hizbü't-Tahrir'e göre amel imanının bir cüzü değildir veya kabir azabının olup olmaması meselesi itikadi bir konu değildir. Kendilerini Sünni olarak tanımlamamaları sebebiyle Şii Müslümanların partiye üyeliğinin önü açılmıştır.⁴⁷⁸

12. Cemalettin Kaplan Hareketi

İslam Cemaatleri Birliğini kuran Cemalettin Kaplan'a göre kafir rejimle uzlaşmaz, mezhepsizlik kabul edilemez. İran'a da toptan karşı çıkılmaması gerektiğini de ifade eder.⁴⁷⁹ Kaplan'a göre İslamî bir devlete bağlı olmadan ölen bir Müslüman Cahiliyye üzre ölmüş olur.⁴⁸⁰ Erkeklerde sakal, sarık, cübbe ve şalvar; kadınlarda da çarşaf kıyafeti Avrupada Kaplan cemaatine mensup olanların profilini yansıtır.⁴⁸¹

13. İbda Hareketi

İbda'nın "tek yol bizim yol" tavrı diğer radikallerle İbda'yı karşı karşıya getirmiştir. Fethullah Gülen, İbda tarafından ağır küfürler eşliğinde devlet ajanlığıyla suçlanıp, Fehmi Kuru ve Hüseyin Aktaş gibi tanınmış yazarlar da İbda örgütü militanlarınca dövülmüştür. Öte yandan İbda ile İranlı gruplar arasında onlarca kişinin yaralanmasına kadar varan bir sokak çatışması yaşanmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 96.

⁴⁷⁸ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 191.

⁴⁷⁹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 289.

⁴⁸⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 290.

⁴⁸¹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 290.

⁴⁸² Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 300.

14. Fetö Hareketi

Gruplaşma ve ötekileştirmeye dair en güncel ve dikkat çekici hareket yakın zamanda gerçekleşen Fetö olayıdır. 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan darbe girişiminin aktörü olan Fetö, kendi içerisinde "biz ilişkisini" var ederken, diğer cemaatleri ve devleti "onlar ilişkisi"ne tabi tutarak ötekileştirmiştir. Fetö, bireylere dünyada rahat bir yaşam ve iş olanağı sunarken, ahirette de cennet vaat ederek onlardan teslimiyet beklemiştir.⁴⁸³

Fetö'ye ait mekânlarda verilen sohbetlerin Fethullah Gülen'i övmesi, sürekli Gülen'in vaazlarının dinletilmesi, kitaplarının okutulması, sadece örgüte ait gazetelerin okunmasına müsaade edilmesi, Fetö yapılanmasının insanlığın kurtuluşu olarak görülmesi örgüte mensup herkesi "biz" ilişkisine sokarken kalan herkesin ötekileştirilmesine ve "onlar" ilişkisi üzerinden bir bakış açısı sergilenmesine sebep olmuştur.⁴⁸⁴ Mesela Fetö, *Süleymancılar* cemaatini kurallarının katı olması ve insanlar üzerinde dini baskı kurmaları ile tanımlayıp Süleymancılar Cemaatinin beş vakit namaz kılmayanı cezalandırdığını, tesettürlü olmayan kız öğrencileri yapılanmaya dahil etmediğini, sohbetlere dahi almadığını söyleyerek insanların dışlandığını vurgulayıp, Fetö'nün ise diğer dini gruplara göre daha bi hoşgörü anlayışına sahip olduğunu iddia ederek kendine taraftar toplamaya çalışmıştır. Oysaki Fetö'ye adanan ruhlar bu yapıya mensup olmayanları ötekileştirip örgüt dışındakileri günahkar fertler olarak tanımlayabilmiştir.⁴⁸⁵

Fetö lideri Fethullah Gülen bir vaazında "Ben cehennemın önünde kollarımı açmış, sel gibi cehenneme akan insanları durdurmaya çalışıyordum. Sonunda dayanamadım kenara çekildim. Vallahi bu cemaatten kimse onların içinde yoktu" diyerek kendi örgütünü rüya aracılığıyla yüceltip kendine taraftar toplamaya çalışmıştır.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 412.

⁴⁸⁴ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 416-417.

⁴⁸⁵ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 417.

⁴⁸⁶ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 418-419; Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan-Türkiye'de İslamî Oluşumlar* (İstanbul: Metis Yayınları, 2012),108.

15. Diğer İslamî Güncel Oluşumlar

el-Ezher'in hocalarından Ali Abdurrâzık hilafet kurumunu gayr-i meşru kabul eder. Hilafetin Müslüman dünyasının entelektüel ilerlemesini engellediğini yolsuzluk gibi kötülükleri yaygınlaştırdığını iddia eder. Din ile siyasetin tamamen ayrıldığını söylemesi de, Reşid Rıza gibi modern fikirlere yakın alimleri dahi rahatsız etmiştir.⁴⁸⁷

Kur'an'ın ilahi tabiatını yitirip Hz. Peygamberle ete kemiğe bürünmesi şeklindeki fikir ve tezleri savunan Kahire Üniversitesi profesörü Nasr Hamid Ebu Zeyd bu görüşlerinden ötürü mürted ilan edilmiş ve mahkeme kararıyla karısından boş olduğuna hükmedilmiştir.⁴⁸⁸

Amerikalı İslami İlimler profesörü bayan Amina Wadud, 2005 yılında 60 kadar erkek ve 40 kadar kadından oluşan cemaatine, başka bir kadının okuduğu ezanın ardından Cuma namazı kıldırmak istemiştir. Gelenkçi ve ıslahatçı İslami kesimler bu duruma tepki göstermiş, New York'taki üç cami bu namaza müsaade etmeyince namaz protestolar eşliğinde bir katedralde kılınmıştır.⁴⁸⁹

El-Ezherli Ahmet Davudoğlu (ö. 1983) İbn-i Teymiyye'yi "kuru ve nasipsiz akıl borazanı" olarak vafsetmiş, onun izinden gidenleri de "küfürden beter bir dalalet anlayışıyla sözde iman adına çalışmış sahte kahramanlar" olarak itham etmiştir. Yine Davudoğlu, Mevdudi'yi sapıklıkla suçlayıp, Afganiyi masonlukla itham ederek Afgani-Abduh karşıtı anti-modernist bir yapının içerisinde yer almıştır.⁴⁹⁰

Necip Fazıl, selefi anlayışa sahip İbn-i Teymiyye, Mevdudi ve Kutub gibi alimleri eleştirip mezhepsizlikle suçlamıştır. Necip Fazılın bu tutumu radikal çevrelerce genellikle hoş karşılanmamıştır.⁴⁹¹

Bulundukları şehrin mahallesindeki camiye gitmeyip kendi mescitlerinde, yurtlarında namazlarını eda eden grupların sayısı az değildir. Nitekim Hac-ı Bektaşî

⁴⁸⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 220.

⁴⁸⁸ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 227-228.

⁴⁸⁹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 235.

⁴⁹⁰ Ahmed Davudoğlu, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* (İstanbul: Bidatlarla Mücadele Yayınları, 1997), 2-4, 49, 130-131.

⁴⁹¹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 265.

Veli'nin bu tür bir uygulamaya örnek teşkil etmesi Alevî-Bektaşî kesimlerde camilere gitmeme şeklinde etkisini göstermiştir.⁴⁹²

Suudi Arabistan'daki İhvanu'l-Büreyde adındaki topluluk, farklı bir islami bakış açısı güderek; elektrik, telefon, otomobil gibi teknolojileri kullanmayı reddetmektedir.⁴⁹³

Avrupada Türkiye'deki dinsel grupların uzantısı konumundaki organizasyonlar birbirleriyle mücadele halindedirler. Örneğin namaz vakitlerindeki farklılık ve Ramazan aylarında iftar-imsak vakitlerindeki farklılık, farklı takvim ve imsakiyelerin takip edilmesine sebep olmuştur. Söz konusu takvim ve imsakiyelerin belirlediği vakitler arasında ise ciddi farklılıkların olduğu bilinmektedir.⁴⁹⁴

Verilen örneklerde görüldüğü üzere cemaatler ve güncel dini gruplar da mezhepler paralelinde hareket ederek; ayrışma, gruplaşma, ithamda bulunma, tekfir etme şeklinde ötekileştirme sendromunu devam ettiregelmişlerdir.

⁴⁹² Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 324.

⁴⁹³ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 325.

⁴⁹⁴ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 497.

SONUÇ

İslamda gruplaşma ve ötekileştirme problemini genel hatlarıyla inceleme çalışmamızda vardığımız kanaat ve sonuçları şöylece özetleyebiliriz. Birlik ve beraberliğe vurgu yapan bir din azımsanmayacak sayıda gruplara ayrılmıştır. 310 siyasi grup, 85 itikadi grup, 24 fikhî grup, 100 muallak grup, 700 tarikat, 50 güncel akım olmak üzere toplamda 1200'ün üzerinde dini grup ismi çalışmamızda derlediğimiz listelerde görülmektedir. Bu grupların ciddi bir ötekileştirme sorunuyla birlikte yaşadığı görülmüştür. Bu ötekileştirme probleminin inanç, amel ve uygulama alanlarındaki fazlaca tezahürlerinin tarihte ve günümüzde, literatürde yerini aldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çok sayıda grup ve oluşumun varlığının da, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir problem olduğu tespit edilmiştir.

Gruplaşma ve ötekileştirmenin, sapkın inanç, düşünce ve fırkaların ortaya çıkmasına, Müslümanların güç kaybına ve zayıf düşmesine sebep olduğu anlaşılmıştır.

Çalışmada, mezheplerin inanç boyutunu oluşturan ayrışma ve gruplaşma örneklerinin, ötekileştirmeye zemin teşkil ettiği gözlemlenmiştir.

İslamda varolagelen fikirsel ayrılıklara, başka bir deyişle, ötekileştirmenin fikri boyutuna belli kriterler çerçevesinde -hiç değilse birbirini tekfir etmemek ve taassubî bir anlayış gütmemek suretiyle- müsamaha ile bakılabileceği fakat fikri boyutu aşır zaman zaman şiddet/savaş vs. şeklinde bireysel ve toplumsal ayrışmalara yol açacak türden davranış ve uygulamalara teşebbüs etmenin İslami anlayışla bağdaşmadığı bazı ayet ve hadisler paralelinde tespit edilmiştir.

Müslümanların fer'i meselelerde bile birbirlerini ötekileştirme yoluna gittiği gözlemlenmiştir. Namazda elleri bağlayıp bağlamama, kıyamda ayakların arasının ne kadar açık olması gerektiği, secdenin neyin üzerine yapılması gerektiği, çıplak ayağa mı yoksa çoraba mı mesh etmek gerektiği, teravihin kaç rekât olması gerektiği, yolculukta namazın kısaltılıp kısaltılmayacağı gibi farklılıkların; sakal,

bıyık, giyinme ve örtünme biçimlerindeki detayların Müslümanların birbirinden kopmasına -en az- büyük ve önemli farklılıklar kadar sebep olduğu tespit edilmiştir.

Çoğulcu anlayışla bakılabilecek bazı durumlar hariç tutulacak olursa, ibadetlerdeki farklılıkların da ciddi bölünmelere yol açtığı müşahade edilmiştir.

Özellikle mezhepsel oluşumlarda birbirini dışlamaya yönelik birtakım lakap ve küçümseme şeklindeki tarihsel ifadelerin ötekileştirmede etkin rol oynadığı tespit edilmiştir.

Gruplaşma ve ötekileştirmeye dair çalışmada ortaya konulmaya çalışılan birçok fikir ve uygulama örneklerinde taassupçu bakış açısının izlerine rastlanıldığı, İslami fikir özgürlüğü adı altında taassup derecesine varan anlayışların ise İslamın sorgulama mantığını devre dışı bıraktığı saptanmıştır.

Yapılan tespitlerde günah kavramının ötekileştirmeye dahil edilmemesi, günahkarın ötekileştirilmemesi gerektiği, günahkarlığın geçici bir durum olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada ayrıca, aynı inancı paylaşmadığı için dini grupların, ötekini İslam dışına kadar çıkmış olmakla suçladığının (tekfir) içler acısı örnekleri derlenmiştir.

Dini gruplar arası ötekileştirmenin kötü sonuçlarının, birbirlerini lanetleme, iftira etme, toplumdan dışlama bir tarafa; sözlü, fiili çatışma ve neticede savaşa kadar gittiği üzümlere tespit edilmiştir.

Çalışmada tarikat, cemaat ve güncel dini grupların, mezheplerden bağımsız dini oluşumlar olarak değerlendirilmemesi gerektiği, taassupçu anlayışın, mezheplerde olduğu gibi, tarikat, cemaat ve güncel dini gruplarda bir şekilde kendine yer bulup ötekileştirmede etkin rol oynadığı da saptanmıştır.

Bir başka hüznü tespit ise güncel dini grupların birbirlerine karşı bakışlarının tarihten ders almama olarak aynı elim sonuçlara ulaşabilecek tutumlarının varlığı olmuştur.

"Herhangi bir kimse, din kardeşine 'Ey kafir!' derse, bu tekfir sebebiyle ikisinden biri muhakkak küfre döner. Eğer o kimse dediği gibi ise ne ala. Aksi takdirde sözü kendi aleyhine döner." hadisi de Müslümanlar için tehlikeli bir konuma işaret etmesine rağmen İslami grupların aynı hatayı tekrarladığı gözlenmiştir.

Netice itibariyle; tekfir yarışından vazgeçip tevhid ilkesine bağlı kalmanın, birlik ve beraberlik içerisinde olmaya çalışmanın, taassupçu bakış açısından vazgeçip neye niçin inandığını sorgulayabilmenin, kendi fikrini dayatmamanın, itmemenin, tahammül edebilmenin, din kardeşliğinden çıkarmamanın Müslümanların olmazsa olmaz düsturlarından olması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Sınırlı sayıda ayrışma, gruplaşma ve ötekileştirme örnekleriyle yetinilen bu yüzeysel çalışmada, gerek konu eksenli olsun gerek tasavvufi boyut eksenli olsun gerek de cemaat ve güncel dini grup eksenli olsun, daha ayrıntılı, daha doyurucu çalışmaların yapılabileceği muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Açıkgenç, Alparslan. “Fazlurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Açıkgenç, Alparslan. “İslami Uyanış ve Yenilikçi Düşünürü: Fazlurrahman’ın Hayatı ve Eserleri”. *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990): 235-248.

Ahmad, Anis. “Mevdûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 432-437. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Akbulut, Ahmet. “Selefilîğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”. *Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (2014): 131.

Akbulut, Ahmet. “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31/1 (1990): 339-343.

Akgündüz, Said Nuri. “İktidâya İlişkin Üç Mesele”. *Hikmet Yurdu* 8/15 (2015): 252-253.

Akkaya, Mustafa. “Büyük Günah Meselesinde Mutezili ve Eşari Delillerin Kelami ve Fıkhi Yönünün Tahlili”. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013.

Akkuş, Süleyman. “Mu’tezile’nin Siyasi Tutumları”. *Dini Araştırmalar* 9/27 (2007): 339.

Akoğlu, Muharrem. “Mihne Hadiseleri ve Mutezilenin Tarihi Seyrine Etkisi”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2001.

Akpınar, Soner ve Şahin, Büşra. “Orhan Pamuk Romanlarında ‘Öteki’”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 5/11 (2017): 331.

Algül, Adnan. “Ehl-İ Sünnet Mezhepleri İle İmamiyye’nin Aile Hukuku Konularındaki Fıkhi Farklılıkları”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.

Alijanov, Rahil. “İmamiyye Fıkhında Sünnetin Delil Oluşu”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016.

Altıntaş, Ramazan. “Mevlana’nın Mu’tezile’ye Yönelttiği Tenkitler ”. *Marife* 7/ 3 (2007): 150.

- Altıntaş, Hayrani. “Munkızın Bilgileri Işığında Gazzali ve Felsefe”. *Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1996): 104.
- Arı, Mehmet Salih. “İmamiyye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Arıkan, Adem – Mehmet Ümit – Osman Aydın. *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Arslan, Hüseyin. “Dini Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği”. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.
- Ataman, Kemal – İsmail Güler – Vejdî Bilgin. *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Atar, Fahrettin “Töhmət”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Atıcı, Ayşe. “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batını Hareketi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Aydın, Mehmet. “Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi”. *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990): 275-276.
- Aydınlı, Osman. “Mutezile Geleneğinin Kur’an-ı Kerim Tasavvuru”. *İslami İlimler Dergisi* 1/1 (2006): 53.
- Aydınlı, Osman. “Mutezile’nin İmamet Nazariyesi: Teori ve Pratik”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dini Araştırmalar* 3/7 (2000): 18.
- Aytaç, Muhammed Eşref. “İmam Maturidi’nin Te’vilatül Kur’an Adlı Eserinde Mu’tezileyi Tenkit Ettiği Ayetler”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015.
- Azamat, Nihat. “Kalenderiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 256. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Başoğlu, Tuncay. “Tefrika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Batur, Muhammet Raşit. “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”. *İnsan ve Toplum* 3/5 (2013): 68.
- Bayram, İbrahim. “Kerramiyye Mezhebinin İman Anlayışı”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2016): 117-121.

- Bebek, Adil. “Kebîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 164. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Benli, Davut Gazi. “Din Dili Bağlamında 73 Fırka Hadisinin Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2010.
- Bırışik, Abdülhamit. “Kur’aniyyun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bozkurt, Ömer. “Gazali ve İbn Rüşd’de Dışlayıcı Bakış ve Temelleri”. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2013): 205,212.
- Bozkuş, Metin. “Bahailiğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002): 154.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslamî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Vehhâbilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 611-612. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- el-Cezâirî, Seyyid Nimetullah. *el-Envarü’n-Nu’maniyye*. Beyrut: 2008.
- Cezîrî, Abdurrahman. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhi*, çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.
- Çağrı, Mustafa. “Taassup”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çakır, Mehmet Saki. “Hatm-i Hâcegân ve Hâlidîlik’teki Uygulanan Örnekleri”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2019): 494-495.
- Çakır, Ruşen. *Ayet ve Slogan-Türkiye’de İslamî Oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Çatmakaş, Fatih. “İmamiyye Şiasının Kur’an Hakkındaki Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003.
- Çelebi, İlyas. “Menzile Beynel Menzileteyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 161-162. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çelik Sağır, Ayşe. “Türkiye’de Günümüz Dini Kökten Dinciliğinin İdeolojisi: Tevhit Dersleri ve Selefiye Siteleri Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

Çömez Polat, Filiz ve Kaya, Eda. “Bir Ötekileştirme Pratiği: Türkiye’de Yaşayan Suriyelilere Yönelik Tutumlar”. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi* 1/1 (2017): 41.

Dalkılıç, Mehmet. “Eşariye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004): 117.

Davudoğlu, Ahmed. *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*. İstanbul: Bidatlarla Mücadele Yayınları, 1997.

Demir, Ahmet İshak. “İmamiyye Şî‘ası’nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 2/1 (2009): 44.

Deniz, Yıldırım. “Orta Doğuda Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi: Selefilik-Vahhabilik Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2016.

Doğan, Hilal. “Batıda Ortaya Çıkan Yeni Dini Hareketler: Hare Krishna Hareketi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

Doğan, İsa. “Zeydiyye Mezhebi”. *İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* 17 (1993): 587.

Dönmez, Semra. “Mu’tezile ve Ehl-i Sünnet Bağlamında Ahiret Alemi”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.

Durmuş, Hünkar. “Maturidi Eş’ari İhtilafı: Razi-Nesefi Tefsirleri Eksenli Bir Te’kik”. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014.

Dündar, Feyzullah. “Anadolu Aleviliğinde Tevellâ ve Teberrâ İnancı”. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2017.

Eren, Muhammet Emin. “Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.

Eren, Selim. “Cemaatsel Oluşum ve Dinin Rolü”. *Dini Araştırmalar* 3/7 (2000): 105-106.

Erkal, Mehmet. “Zekat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.

Fırlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 169. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Geçit, Mehmet Salih. “İslam Kelamında Siyaset ve İmamet Tartışmaları”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.

Gökalp, Yusuf. “İmamet Nazariyesi Bağlamında Zeydiyye’nin İmamiyye’ye Yönelik Eleştirileri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2014): 105-106.

Gökalp, Yusuf. “Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2007): 77.

Gökalp, Yusuf. “Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Gölbaşı, Haydar - Mazlum Ahmet. “Çatışma Odağında Alevi-Sünni İlişkileri ve “Öteki” Algısı”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7/2 (2010): 343-344.

Gura, İlmi. “Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010.

Günaydın, Necati. “Kader Tartışmaları Bağlamında İhticac Hadisi”. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2016.

Gündüz, Şinasi. “Şehristânî”. *‘Milel ve Nihal’ İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2008): 285-286.

Güneş, Kamil. “Şii Kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu’tezile Arasında İttifak Ya da İhtilaf Edilen Bazı Kelami Meseleler Üzerine”. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlim Mecmuası* 2/2 (2004): 196.

Güney, Züleyha. “Eş’ariyye ve Mu’tezile’nin Tevhit Anlayışının Mukayesesi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Güngör, Özcan. “Cemevi Konusuna Sosyolojik Bakış Denemesi”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/7 (2010): 124-126

Haberli, Mehmet. “İtikadi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2012): 161.

Hansu, Hüseyin. “Mutezile Mezhebinin Sünnet Anlayışı”. *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları* 1/1 (2008): 156.

Humeyni, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Humeyni Musevi. *er-Resâil*. Kum: 1378.

İğde, Muhyettin. "Fıkıh ve İtikad Arasında Hanbelilik: Selefilğin Teolojik Arka Planı Üzerine Bir İnceleme". *İlahiyat Akademik Araştırma Dergisi* 1/1-2 (2015): 94-99.

İnal, İbrahim Hakkı. "İbn-i Teymiyye ve Mürcie". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2 (2016): 15-16.

İnal, İbrahim Hakkı. "Mezhepler Tarihi Literatüründe Öteki Algısı: Mürcie Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/31 (2014): 226.

İşcan, Mehmet Zeki. "Selefilğin Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013): 157.

Kalaycı, Mehmet. "Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.

Karadaş, Çağfer. "Kerramiye ve İtikadı". *Kelam Araştırmaları* 5/ 2 (2007): 61.

Karaman, Hayrettin. "İslâm Hukuk Tarihi". Erişim 15.02.2019. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0633.htm>

Kavak, Özgür. "Modernizmin Dönüştürücü Etkisi: Seyyid Ahmed Han ve Ahkâmın Dünyevileşmesi". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14 (2003): 156-161.

Kaya, Veysel. "Fahreddin Râzî'nin Mâturîdîlerle Olan Tartışmaları ve Eleştirisi". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2007.

Kılıç, Ali Rıza. "Din-Devlet İlişkisi Açısından Menzil Cemaati Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, 2017.

Kirman, M. Ali. "Türkiye'de Bir 'Yeni Dini Cemaat' Örneği Olarak 'Süleymancılık' ". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000.

Koç, Mehmet Akif. "Tarihi İhtilafların Gölgesinde İran-Suudi Arabistan Rekabeti: Şii-Vahhabi İlişkilerinin Dünü ve Bugünü". *İran Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2019): 103.

Korkmaz, Sıddık. "Tarihte ve Günümüzde Selefilik". *Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı* (2014): 477.

Koca, Ferhat. “Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 537-538. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Kocakanat, Erhan. “Dini Mûsiki Açısından Geçmişten Günümüze Ezan ve Müezzinlik”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017.

Kohlberg, Etan. “Gaybet Öncesi Şia’da İmam ve Toplum”. çev. Mazlum Uyar, *Dini Araştırmalar* 3/7 (2000): 231.

Kubat, Mehmet. “Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnetin Mutezile Tanımlamaları”. *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005): 29-30.

Kubat, Mehmet. “Ötekini Tanımlama Bağlamında Mutezile’nin Sünni Okunuşu”. *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004): 55-56.

Kurtbaş, İhsan. “Etnosantrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler - Ardahan İli Örneğinde Oy Verme Davranışının Sosyolojik Analizi”. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013.

Kutlu, Sönmez. “Kerramiyye Mezhebi: Tarihçesi, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”. Erişim 14.02.2018. <http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=81&pt=+Kerr%C3%A2miyye+Mezhebi+>

Kutlu, Sönmez. “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002): 180-188.

Kutlu, Sönmez. *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000.

Kutluay, İbrahim. “İmamiyye’ye Göre Sahabenin Adaleti Problemi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tartışmalı İlmi Toplantı* (2015): 86.

Kutub, Seyyid. *Fi Zılal-il Kur’an*. S. Uçan, V. İnce, M. Yolcu, İ. Türklü, İ. Tüfekçi. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.

Mecmua. “Kaderiye Yahut Mutezile”. *Darul Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 4/15 (1930): 20.

Memiş, Murat. “İmamet Teorisi Bağlamında Mutezililerin Hz. Ali Anlayışı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Araştırmaları* 8/2 (2010): 128.

Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Mertoğlu, M. Suat. “Doğrudan Doğruya Kur’an’dan Alıp İlhamı: Kur’an’a Dönüşten Kur’an İslamı’na”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/28 (2010): 77-78.

el-Muğniye, Muhammed Cevad. *eş-Şia fil Mizan*. Kahire: Darü's-Şuruk, 1979.

Musahanov, Yuldus. “Maturidi’nin Mu’tezile Eleştirisi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Nas, Abdülhakim. “İmamet Probleminin Sünni Literatüre Girişi ve Bakıllaniye Göre İmamet”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

Nursi, Bediüzzaman Said. *Sikke-i Tasdik-i Gaybi*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1999.

Onat, Hasan. “İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması”. *Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (2014): 543.

Oruç, Muhammed Cihat. “Mehdilik Düşüncesinin İslam Mezheplerindeki Yansıması”. Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi, 2016.

Öğüt, Salim. “Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 389. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ökten, Mehmet Salih. “Cemaat Modernliği: Nurcularda Uyum, Direnç ve Değişim Dinamikleri”. Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2018.

Öngören, Reşat. “Tarikat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 95. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Öngören, Reşat. “Sühreverdiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 42-45. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Över, Gökben. “Nusayrilerde Kadın”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2011.

Öz, Mustafa. *Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

Öz, Mustafa. “Teberri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öz, Mustafa. “Takıyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öz, Mustafa. “Nâsıbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 393. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öz, Mustafa - İlhan, Avni. “İmâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 202. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Öz, Mustafa. “Gâliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 333. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Öz, Mustafa. “Dürzîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 42. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Öz, Mustafa. “Dürzîlik”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989): 518.

Özdil, Mesut. “Selefi İdeoloji ve Şiddetin Motivasyonları”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2016.

Özen, Şükrü. “Mutezile Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Marife Dergisi* 3/3 (2003): 409-410.

Özen, Şükrü. “Hallâl, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 382-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özervarlı, M. Sait. “Selefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 399. İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

Özgen, Mustafa. “Eşari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992.

Öztürk, Mustafa. *Dini Hükümlerin Kaynağını Kur'an ile Sınırlandırma Eğiliminin Kaynakları ve Tutarlılığı*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Öztürk, Resul. “Cebriyye Reddiye”. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (2004): 184.

Pakdemirli, M. Nur. “Hint Altkıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”. *EKEV Akademi Dergisi* 62 (2015): 439-441.

er-Rûhânî, Seyid Muhammed. *Minhâcu's-Salihîn*. Kuveyt: 1994.

es-Salihi, Azmi M. S. - Öz, Mustafa. “Hariciler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Sarıtaş, Kamil. “Felsefenin Dini Ötekileştirmesi Sorununun Temel Dayanaklarının Değerlendirilmesi”. *Uluslararası ‘İslami İlimlerin Teşekkülü ve İslami İlimler Arası İlişkiler’ Sempozyumu* 1/1 (2014): 148.

Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 213. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Şahin, Hanifi. “Şîî-İmâmî Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı ve Yöneltilen Suçlamalar”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 48 (2017): 130.

Şahin, Hanifi. *Şîîlerin Gözüyle Sünnîler*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

Şahin, Hanifi. “İmâmiyye Fıkında İmâmî Olmayan Müslümanlar”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/2 (2014): 201.

Şahin, Hanifi. “İlhanlılar Dönemi Şîîlik”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2008.

Şener, Abdülkadir. “Abdest”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Şenzybek, Aytekin. “Kur’an’da Hizip Kavramı”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2001.

Şerafüddin, Muhammed. “Selçuklular Devrinde Mezhepler”, sđl. Ali Duman. *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/4 (2009): 190.

Şimşek, Özkan. “Mehdilik ve Nüzûl-i İsa Tartışmalarında Mutezilî Yaklaşım”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2018): 309.

Şirin, Oğuz. “Dini Motifli Terör Bağlamında Selefî Cihat Anlayışı”. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013.

Tan, Muzaffer. “Geçmişten Günümüze Dürzilik”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları* 5/2 (2012): 77.

Taslaman, Caner. *Türkiye’de İslam ve Küreselleşme*. İstanbul: Destek Yayınları, 2016.

Taş, Mahsum. “Zemahşeride Mutezilenin Beş Temel Esası”. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2016.

Taşdelen, Mehmet. “Mu’tezile’de Şefaât Anlayışı”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2015): 88.

Taşdemir, Damla. “Türkiyede Selefi Hareket ve Dini Radikalizm”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2016.

Taşpınar, Halil. “Maturidiyye İle Eşariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf mı? Suni Dalgalanma mı?”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2016): 236.

Tatlılıoğlu, Durmuş. “Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008): 113.

Tekineş, Ayhan. “İlk İslam Rasyonalistleri Mu'tezile ve Sünnet”. *İlam Araştırma Dergisi* 3/1 (1998): 91.

Teymur, Sümeyra. “Bahailikte İnanç ve İbadet”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 228. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topaloğlu, Bekir. “Fırka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 35. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Toprak, Süleyman. “Kabir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Toru, Ümüt. “Ebû Muhammed el-Yemenî'nin ‘Akâidü's-Selâse Ve's-Sebîn Fırka' Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Tunç, Mazhar. “Çağdaş Selefiye ve Hadis (Suûdi Arabistan Örneği)”. Doktora Tezi, Bayburt Üniversitesi, 2015.

Turan, Ahmet. “Said-i Nursi ve Nurculuk”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998): 18.

Tûsî. *el-İstibsâr*. Tahran: Dâru'l-kütübi'l-İslâmiyye, 1970.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> Erişim 8.12.2018

Uludağ, Süleyman. “Hizb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 182. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ulutaş, Yasin. “İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları”. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018.

Ümit, Mehmet. “Zeydilerin Sahabe Hakkındaki Görüşleri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tartışmalı İlmi Toplantı* (2013): 386.

Ünalın, Abdullah. “Ehl-i Sünnet ve Şianın İmamette Dayandığı Hadisler”. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 1998.

Üzüm, İlyas. “Mezhep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 530. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

World Assembly of Muslim Youth (WAMY), *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, çev. Kemal Hoca. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.

Yaşaroğlu, Hasan, “Zeydiyye’nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013): 114-117.

Yaşaroğlu, Hasan. “Taberistan Zeydileri”. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

Yaşaroğlu, Kamil. “Lanet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 101. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Şefaât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Mehdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 371-372. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Bid’at”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 501. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İmamiyyenin Usulüddine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. *İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları - Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (1993): 670.

Yazıcıoğlu, Mustafa Said. “Fiil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 60. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yitik, Ali İhsan. “Oruç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 416-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yıldırım, Kadriye. “Harici Zihniyetin Oluşumu ve Günümüzdeki Tezahürleri”. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2001.

Yıldırım, Mustafa. “Cebriye ve Mutezile ile Occasionalistlerde Hürriyet”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000.

Yıldız, M. Ali. “Dinsel Şiddetin Kültürel Kökenleri -Haricilik Örneği-”. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010.

Yıldız, Harun. “Haricilerin Temel Görüşleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 9/9 (1997): 352.

Yörükan, Yusuf Ziya. “Vahhabilik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 2 (1953): 60.

Yurtlu, Ali. “Ehl-İ Sünnet ve Mu'tezile Ekollerinin Kur'ân'ı Yorumlama Farklılıkları: Kıyâme Sûresi Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2016.

Yücel, Fatih. “Zeydiyye-Caferiyye Arasında Kırılma Noktası”. *Marife* 8/3 (2008): 32.

Yüksel, Emrullah. “Tarihi Cevdete Göre Dürzilerin Adetleri ve İnançları”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - Sempozyum* (1997): 91.

Yüksel, Emrullah. “Eşariler İle Maturidiler Arasındaki Görüş Ayrılıkları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990): 1-2.

EKLER

EK-1 Siyasi Mezhepler Listesi⁴⁹⁵

a. Haricilik ve Alt Grupları

Meşru halife olan Hz. Ali'ye isyan etmeleri sebebiyle, “haktan ve dinden ayrılanlar” veya “İslam cemaatinden uzaklaşanlar” anlamında değerlendirilen fırka. İlk siyasi mezhep Haricilik'tir.

Acârîde: “Haricîler'den Abdülkerîm b. Acred'in mensupları.”

Ahnesiyye: Hariciler'in Sealibe kolundan Ahnes b. Kays'in mensupları.

Avfiyye: Hariciler'in Beyhesiyye fırkasının bir tâli grubu.

Beyhesiyye: Hariciler'in Ebu Beyhes Heysam b. Cabir'e nisbetle anılan bir tali fırkası.

Bid'iyye: Hariciler'den Yahya b. Asram isimli kişiye mensup bir tali fırka.

Ca'diyye: Tabiin neslinden olup, ilahi sıfatlar, halku'l-Kur'an ve insanların fiileri gibi konuları ilk defa tartışmaya açanlardan Ca'd b. Dirhem'in (ö.124/741?) mensupları.

Cerûdiyye: Hâricîlerin Seâlîbe fırkasının bir talî grubu.

Dahhâkiyye: Hâricî Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin mensupları.

Etrâfiyye: Hâricî Acârîde fırkasının tâli gruplarından, Sicistanlı Gâlib b. Şâzek'in mensupları.

Ezârîka: Hâricîler'in Nâfi b. Ezrak'a (ö. 65/685) mensup ilk büyük fırkası.

Fadliyye: Hâricî Sufriyye fırkasından Fadl b. Abdullah adlı şahsın mensupları.

Fudayliyye: Hâricî fırkalarından biri.

⁴⁹⁵ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609.

Füdeykiyye: Hâricî fırkalarından Necedât bünyesinde iken, Necde b. Âmir'in ölümü üzerine Ebû Füdeyk isimli şahta tâbi olan, belirtilen isimle anılan tâli fırka.

Hafsiyye: Hafs b. Ebi'l-Mikdam'a bağlı İbazî fırkalarından biri.

Halefiyye: Acarîde fırkalarından Meymûniyye'nin alt fırkalarından biri.

Hamziyye (Hamzaviyye): Hamza b. Edrek'e mensup olan Hâricî Acârîde fırkasının bir tali grubu.

Hanberiyye: Hâricî fırkalarından biri olarak belirtilen bir grup.

Hârisiyye: Hâricîler'den Ibâziyye'ye mensup iken bilahare ayrılan Hâris b. Yezîdel-İbâzî'nin görüşlerini benimseyenlere verilen ad.

Harûriyye: Sıffîn Savaşı sonunda Ali'yle birlikte Kûfe'ye gelen ve orada volkanik bir arazi olan Harura'ya yerleşerek, Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi lider seçen sayıları on iki bin civarındaki el Muhakkimetü'l-ûlâ'ya mensup harîcî grup.

Hâzimiyye: Hâricîler'in Acârîde kolunun Sicistan'da ekseriyeti teşkil eden tâli fırkalarından biri.

Husayniyye: Sistân'da isyan eden hâricî lider Husayn el-Hâricî'nin (ö. 177/793) mensupları.

İbâziyye: İsmi kurucusu Abdullah b. İbaz'dan alan, Haricîler'in günümüze ulaşan tek fırkası.

Kaade: Hâricî olup, fırka mensuplarının bulunduğu yere hicret etmeyen, Hâricîler'in düşmanlarıyla savaşmayanlar.

Kûziyye: Hz.Peygamber'in, kendisi için yeryüzünün mescid ve temiz kılındığını belirten ifadesine dayanarak, yeryüzünün tamamını bilmek ve mescid veya secde edilecek mahal saymaları sebebiyle, arzı büyük veya küçük abdest bozmak suretiyle kirletmeyi caiz görmeyen, muhtemelen Hâricîler'den bir grup.

Ma'bediyye: Sa'lebe b. Âmir'den sonra, Ma'bed b. Abdurrahman isimli kişiye mensup olan Hâricî Seâlibe fırkasının tâli gruplarından biri.

Ma'lûmiyye: Hâricî fırkalarından Seâlibe veya Hâzimiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Mârûfiyye: Ma'lûmiyye'nin bir başka ismi.

Mebhûtiyye: Hâricîler'den olduğu belirtilen bir fırka.

Mechûliyye: Hâricî fırkalarından Seâlîbe veya Hâzimiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Meymûniyye: İrâde, kader ve istitâat gibi konularda Acârîde'den ayrılan, Meymûn b. İmrân veya Meymûn b. Hâlid'in görüşlerini benimseyen bir tâli fırka.

Mükremiyye: Hâricî Seâlîbe fırkasından Mükrem b. Abdullah el-İclî'nin mensupları.

Necedât: I/VII. yüzyıl sonlarında Bahreyn ve Yemâme bölgeleerinde yayılmış bir Hâricî fırkası.

Necrâniyye: Hâricî fırkalarından biri.

Râcia: Salih b. Müserrah'la ilgilerini kesip, Sâlih b. Ebî Sâlih'te tâbi olan Hâricî fırkalarından biri.

Râsibiyye: el-Muhakkimetü's-ûlâ Hâricîleri'nin önde gelenlerinden Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin (ö.38/658) mensupları.

Ruşeydiyye: Hâricîler'in Seâlîbe fırkasının kollarından biri.

Rüstemiyye: Kuzey Afrika'da Rüstemîler hânedanının kurucusu ve İbâziler'in imamı olan Abdurrahman b. Rüstem'in (ö. 171/787) mensupları.

Sâltiyye: Acârîde'nin tâli fırkalarından Osman b. Ebi's-Salt'ın veya Salt b. Ebi's-Salt'ın mensupları.

Seâlîbe: Hâricîler'in Acârîde kolundan ayrılmış olup, daha çok Horasan çevresinde yayılan tâli bir fırka.

Seyyâniyye: Büyük ihtimalle Ebû Müslim zamanında ortaya çıkıp isyan eden (135/763) ve ona yardımcı olan Şeybân b. Seleme'ye mensup Hâricîler'den Şeybâniyye fırkası olması gereken grup.

Sufriyye: İlk Hâricî fırkalarından biri.

Şebîbiyye: Hâricîlerin İbâziyye fırkasının tâli bir kolu.

Şekkiyye: Hâricî fırkalarından tâli bir kol.

Şemrâhiyye: Hâricîler'den Abdullah b. Şemrâh'ın mensupları.

Şeybâniyye: Hâricîler'in Seâlîbe kolundan Şeybân b. Seleme el-Harûrî es-Sedûsî'nin mensupları.

Şuaybiyye: Hâricîler'in Acârîde fırkasından Şuayb b. Muhammed isimli şahsın mensupları.

Taglibiyye: Hâricîler'den bir tâli grup.

Yahyâiyye: Haricîlerden Yahya b. Ahzem adlı kişinin mensupları.

Yezîdiyye: Haricîler'den Yezid b. Ebî Üneyse'nin mensupları.

Ziyâdiyye: Haricîler'in Seâlibe kolundan olup Şeybaniyye'nin lideri Şeyban b. Seleme el-Haricî'yi tekfir eden Ziyad b. Abdurrahman isimli şahsın mensupları.

b. Şia ve Alt Grupları

Şia terim olarak; Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelîğe en layık kişi olarak gören, O'nu nas ve tayinle meşru halife olarak gören ve halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adıdır.⁴⁹⁶ Şia diye anılan topluluklar mezhepler tarihi müelliflerince belli başlı gruplara ayrılmış olup bu ana gruplar da kendi içinde azımsanamayacak gruplara bölünmüştür.

1) İmamiyye ve Alt Grupları

İmamiyye, Şia'nın en büyük kolunu teşkil eder. Hz. Ali ve neslinin meşru imam sayılması gerektiğine inandığı için de bu isimle anılır. İmamiyye bir takım kollara ayrılmış olup ihtiva ettiği gruplar içerisinde imam sayısını on iki ile sınırlayan İsnâaşeriyye grubu, zamanla bütün Şiiliği temsil eder hale gelmiştir. İmamiyye fırkası bugün İran'ın resmi mezhebi konumundadır.⁴⁹⁷

İmâmîyye: İmmâmet müessesesini devletin en önemli esası kabul eden, İsnâaşeriyye ve Caferiyye ile eş anlamlı olarak kullanılan, günümüzde Şianın en yaygın ve mevcudu en çok olan fırkası.

İsnâaşeriyye: İmamların sayısının on iki olduğunu, on ikinci imamın girdiği gaybet dönemlerinden sonra Mehdî olarak zuhûr edeceğini iddia eden şîî fırkası.

Ahbariyye: İmâmîyye Şiası bünyesinde dini hükümlerin kaynağı olarak sadece imamlardan gelen rivayetleri delil ve esas kabul edenler.

Ahmediyye: Sekizinci imam Ali er-Rıza'dan sonra kardeşi Ahmed b. Musa b. Ca'fer'in imametini benimseyen İmamiyye'ye mensup bir grup.

⁴⁹⁶ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 134.

⁴⁹⁷ Üzümlü, "Mezhep", 530.

Ahsâiyye: Şia kelamcısı, muhaddis, fakih, Şeyhiyye'nin kurucusu, Ahmed b. Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Ahsâî el-Bahrânî'nin (ö.1241/1826) mensupları.

Âmîdü'l-İslâmiyye: Tebriz Şeyhiyyesi'nden olan bu zümre Amîdü'l-İslâm isimli ileri gelenlerden birinin tabileridir.

Ashâbu'l intizâr: Onbirinci imam Hasan el-Askerî'den sonra, oğlu Muhammed b. Hasan'ı on ikinci imam ve mehdi kabul edip, onun kısa ve uzun süreli gaybete girdiği düşüncesiyle kendisini zuhur etmesini bekleyen İsnâaşerî İmamiyye Şiası'na verilen isimlerden biri.

Bâbiyye: XIX. asır ortalarında İmamiyye bünyesinde ortaya çıkan cemaat dışı bir fırka.

Bâlâseriyye: Şeyhiyye'ye (şeyhiyye tarikatı) mensup bir grup.

Cevâlîkiyye: İmâmiyye Şiası'nın Mücessime'den sayılan son kelamcılarında Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîki'nin (ö.II/VII asır sonları) mensupları.

İhkâkiyye: Şeyhiyye'nin fırkalarından biri.

Kereciyye: İmâmiyye'den olduğu belirtilen bir fırka.

Kerimhâniyye: Şeyhiyye bünyesinde Hacı Muhammed Kerîm Han Kirmânî'nin (ö. 1871) liderliğindeki en önenmli topluluk.

Keşfiyye: Ahmed el-Ahsâî'ye mensup olan Şeyhiyye fırkasının , önde gelen alimi, Keşfî ismiyle anılan Kâzım er-Reştî'nin (ö. 1259/1843) mensupları.

Şeyhiyye: Ahmed el- Ahsâî'nin (ö. 1241/1826) düşünceleri etrafında oluşup daha sonra Keşfiyye adıyla da anılan İmâmî-İsnâaşerî grup.

Nâvûsiyye: İmâmiyye Şiası'ndan Abdullah b.Nâvûs'un mensupları.

Püştseriyye: Şeyhiyye'ye mensup Bâlâseriyye ve Püştseriyye isimli iki gruptan ikincisi.

Sikatü'l-İslamiyye: Ahmed el-Ahsâî'nin (ö. 1241/1826) düşünceleri çerçevesinde oluşan, soruları Keşfiyye olarak da anılan Şeyhiyye'nin Tebriz'de Şerfî' Sikatü'l-İslâm'a bağlı tâli kollarından biri.

Ya'fûriyye: İmamiyye'den Hişâm b. el-Hakem'in çağdaşlarından Süleyman el-Akta'nın mensupları.

Yûnusiyye: İmâmiyye'nin Kat'iyye ekolünden olan Ebû Muhammed Yunus b. Abdurrahman'ın mensupları.

2) İsmailiyye (Seb'iyye) ve Alt Grupları

Ca'fer es-Sadık'ın ölümünün ardından imametın büyük oğlu İsmail'e ve ondan oğlu Muhammed'e geçtiğini kabul eden Batını ve Gâli bir fırka. İsmailiyye'nin günümüzde İran, Afganistan ve Hindistan'dan başka yirmiden fazla ülkede mensubu bulunmaktadır.⁴⁹⁸

İsmâiliyye (Seb'iyye): Ca'fer es-Sâdık'ın 148/765 yılında ölümünü takiben, daha önce imam olacağını belirttiği fakat kendisinden önce vefat eden büyük oğlu İsmail'in imametini benimseyenlerin oluşturduğu şîi fırka.

Bakliyye: Karmatîlerden bir grup.

Bâtıniyye: Nasların zahiri manalarını kabul etmeyip, gerçek anlamlarının ancak insanüstü kişiliğe sahip bulunan mâsum imam tarafından bilinebileceğini, insanların gerçekleri sadece ondan öğreneceği görüşünü savunan aşırı fırkaların müşterek ismi.

Bezîgiyye: Ebu'l-Hattab el-Esedî tarafından kurulan aşırı Şii Hattabiyye'nin, (Batını hareketin önderlerinden) Bezîg b. Musa'ya mensup olan tali fırkası.

Burkıyye: İsmailiyye'den Muhammed Ali el-Burkî'nin mensupları.

Cennâbiyye: Bahreyn Karmatîlerinin liderlerinden Ebû Tâhir el-Cennâbî'nin (ö. 332/944) mensupları.

Ebû Saîdiyye: Karmatîler'in en güçlü liderlerinden Ebû Saîd el-Cennâbî'nin (ö. 301/913-914) mensupları.

Gıyâsiyye: İsmailiyye'den Gıyâs isimli edip ve şair olan bir şahsın mensupları.

Haltıyye: İsmâiliyye'nin tâli fırkalarından biri.

Hoca: Nizarî İsmâîlîleri teşkil eden topluluklardan biri.

Hurufîlik: Fazlullah Hurûfî (ö. 796/1394) tarafından kurulup geliştirilen, harflerin ihtiva ettiği sırlara dayanan bâtinî bir ekol.

Karmatîler: Şîi İsmâiliyye'ye mensup aşırı bir zümre.

Me'mûniyye: Karmatîler'den Zikreveyh'in kardeşi Me'mûn b. Mihreveyh'in mensupları.

⁴⁹⁸ Üzüm, "Mezhap", 529-530.

Meyâniyye: İsmi büyük ihtimalle Fâris beldelerinde oraya çıkan, bu sebeple anılan beldelerin Me'mûniyye diye anılan Hamdan Karmat'ın kardeşi, Me'mûn'a nisbetle Me'mûniyye olması gereken, Karmâtîler'in tâli fırkalarından biri.

Müskıtiyye: İmamlarının fûru ile mükellef bulunmadıklarını, teklifatın bir kısmını veya hepsini mensuplarından iskat edebildiği için Nizârîler'e verilen isimlerden biri.

Müsta'liyye: Fâtımî halifesi Müstansır'ın 487/1094 tarihinde ölümüyle İsmâiliyye mezheni bünyesindeki büyük bölünme sonrasında ortaya çıkan iki fırkadan biri.

Noktaviyye (Pesîhâniyye) : Hurûfiliğin, Mahmûd Pesîhânî'ye (ö.831/1428) mensup olan kolu.

Sabbâhiyye: Alamut Nizârî hâkimiyetini kuran, ed-Da'vetül-cedîde isimli yeni ismâîlî anlayışı ortaya koyan Hasan b. Sabbâh el-Hımyerî'nin (ö. 518/1124) mensupları.

Sinâniyye: VI/XII. yüzyılın son yarısında Suriye'nin çeşitli kalelerinde varlığını sürdüren Nizârî İsmâîlî cemaatinin önde gelen dâîsi ve lideri olan Ebu'l-Hasan Râşidüddîn Sinân b. Selmân b. Muhammed el-İsmâîlî el-Basrî'nin (ö. 589/1193) mensupları.

Tâhiriyye: Bahreyn Karmâtîleri'nden Ebû Tâhir Süleymân el-Cennâbî'nin (ö. 332/944) mensupları.

Ubeydullahiyye: Fâtîlerin kurucusu ve ilk halifesi Ubeydullah el-Mehdi'nin ve oğulları olan Fâtımî halifelerinin ilâhlığını kabul eden aşırı İsmâîlîler.

3) Dürzilik ve Alt Grupları

Fâtımî halifesi el-Hâkim Biemrillah (386/996-1021) döneminde İsmâiliyye'den ayrılarak Hâkim'in ilâhlığını iddia eden yeni bir sistem.

Ma'nîler: Dürzî toplumunun önde gelen ailelerinden biri.

Tevhîdiyye: Dürzîler'in hısâl diye isimlendirilen yedi esasını kabul eden tâli fırkalarından biri.

4) Keysaniyye ve Alt Grupları

Muhtar es-Sekafi (ö. 67/686) hareketi ile ortaya çıkan⁴⁹⁹ Ağırlıklı görüşe göre de ismini Ebu Amre Keysan'dan alan Keysaniyye Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdi olduğunu iddia eden ilk aşırı Şii grubudur. Yer yer tenasüh, hukuk ve rec'at gibi aşırı inançları benimseyen fırka Muhtariye, Haşimiyye, Kerbiyye, Rizamiyye gibi kollara ayrılmış, 2. Yüzyılın ortalarından itibaren kaybolmaya başlamış, yaklaşık bir asır sonra da tarihe karışmıştır.⁵⁰⁰

Abbâsiyyetü'l-hullas (hâlisâ): Râvendiyîye'ye mensup olduğu belirtilen fırka.

Eblakiyye: Râvendiyîye'den Eblak isimli aşırı bir şahsın mensupları.

Haddâşiyye: Haddaş lakaplı Ammâr diye bilinen Umâre b. Bedîl isimli şahsın peygamber olduğunu iddia eden Ravendiyîye'den bir grup.

Harbiyye: Keysâniyye'ye mensup olan Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'nin (ö. II./VIII. Yüzyılın başları) görüşlerini benimseyen aşırı şiilere verilen isim.

Hâşimiyye: Muhammed b. Hanefiyye'den sonra imametın oğlu Ebu Hâşim Abdullah b. Muhammed'e (ö.98/716-17) intikal ettiğine inanan Keysaniyye şiası ile ilişkili bir grup.

Hayyâniyye: Keysâniyye Şiası'na mensup olan Hayyân es-Serrâc isimli şahsın mensupları.

Huzniyye: Keysâniyye'den tâli fırkalarından olduğu belirtilen, pek bilinmeyen bir grup.

Hüreyriyye: Ebû Hüreyre er-Râvendî isimli aşırı şahsa mensup olan bir fırka.

İshâkiyye: Keysâniyye'den İshal b. Amr isimli şahsın mensupları.

Kerbiyye: Keysâniyye'nin tâli gruplarından biri.

Keysâniyyetü'l-Hullas: İmâmet görevini üstlenecek her imamın Muhammed b. el-Hanefiyye neslinden olmasını gerekli gören, özel olarak Muhtâriyye ismiyle anılan Keysâniyye fırkası.

⁴⁹⁹ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 291.

⁵⁰⁰ Üzüm, "Mezhep", 529.

Muhtâriyye: Hz. Ali'nin ölümünün ardından yahut Hasan ve Hüseyin'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olması gerektiğini benimseyen, Hüseyin'in intikamını almak amacıyla ayaklanan siyasî-dinî lider Muhtâr es-Sekafi'nin (ö. 67/687) mensupları.

Râvendiyye: Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'den sonra imâmetin Ali evlâdından Abbas evlâdına intikal ettiğini kabul eden Abdullah er-Râvendî'nin (ö. II./VIII. yüzyılın ilk yarısı) mensupları.

Rizâmiyye: Rizâm b. Rezm'e mensubiyeti dolayısıyla Riz'amiyye diye anılan Râvendiyye'ye mensup bir fırka.

Riyâhiyye: Abbâsî taraftarı Râvendiyye fırkasından bir tâli grup.

5) Nusayrilik ve Alt Grupları

Hz. Ali'ye ilahlık isnat eden bâtinî bir fırka.⁵⁰¹

Basralı İbnğ'n-Nuseyr en-Nemiri tarafından kurulmuştur. On ikinci imamın haybetinden sonra sefirlik iddiasıyla ortaya çıkan ve fakat Şia toplumu tarafından gerçek sefir olarak kabul edilmeyip yalancı sefirlerden sayılan bu kişi, Ali en-Naki ve oğlu Hasan el-Askeri zamanında Kufe ve Samerra'da yaşamış, önceki imamın ilahlığını, kendisinin de onun peygamberi olduğunu ileri sürmüş, tenasüh inancını benimseyerek bir kısım haramların helal olduğunu iddia etmiştir.

Aliyyullahiyye: Hz. Ali'yi ilah sayan aşırı fırkalar için geçerli olan bu isim, özellikle Ehl-i Hak için kullanılmaktadır.

Amâmire: Nusayriyye' ye mensup bir grup.

Atâriyye: Nusayriyye fırkalarından biri.

Berâine: Nusayriyye'ye mensup olduğu belirtilen aşırı tâli fırkalardan biri.

Besâtire: Nusayriyye'nin kollarından olduğu belirtilen aşırı bir tali fırka.

Beşâlîve: Nusayriyye'ye mensup aşırı tali gruplardan biri.

Beşârîga: Nusayriyye'nin tali fırkalarından aşırı bir grup.

Cebeliyye: Cebel-i Lübnan'da mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan, değişik isimle anılan bir şahsa bağlı, Nusayriyye'ye mensup aşırı bir grup.

Fahriyye: Nusayrî fırkalarından biri.

⁵⁰¹ Üzüm, "Nusayrilik", 270.

Fekâvire: Nusayriyye'nin tâli fırkalarından biri.

Gaybiyye: Nusayriyye fırkalarından biri.

Haddâdiyye: Nusayrî fırkalarından biri.

Halebiyye: Nusayriyye'nin tâli fırkalarından biri.

Hamsiyye: Hz. Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'den teşekkül eden beş kişinin ilahlılığını ileri sürenler.

Hayderiyye: Nusayriyye'nin bu isimle anılan bir fırkası.

İsneyniyye: Hz. Peygamber ve Ali'nin ilahlılığını benimseyen Zemmiyye'den aşırı bir fırka.

Kelbiyye: Şîi Nusayrî fırkasının tâli gruplarından biri.

Kıbliyye: Suriye'nin güneyindeki Nusayrîler'in çoğunluğunun tabi olduğu bir Nusayrî fırkası.

Kilâziyye: Muhammed el-Kilâzî'ye mensup olup Kameriyye ismiyle de anılan, Ali'nin ayda ikamet ettiğine, saf içki içildiğinde ona yakınlık kazanıldığına inanan Nusayri fırkalarından biri.

Mâhûsiyye: Lazkiye'nin kuzeyinde bulunan Mâhûs isimli beldeye nisbetle bu isimle anılan bir Nusayrî fırkası.

Mehâlîbe: Nusayrî fırkalarından biri.

Muhâlîse: Nusayriyye'nin tâli gruplarından biri.

Muhazire: Beni Hâşim'e mensubiyet iddia eden tâli bir Nusayri fırkası.

Mukassıra: Nusayriyye'nin tâli fırkalarından biri.

Müellihe: Hz. Ali'yi ilah kabul eden aşırı fırkaları ifade eden genel bir isim.

Mütâvîre: Nusayrî fırkalarından biri.

Nemîriyye: Nusayriyye'nin Kurucusu İbnü'n-Nusayr'ın nisbet isminin en-Nemîrî şeklinde okunması sebebiyle, onun mensuplarını ifade eden bir isim.

Nevâsıra: Nusayri fırkalarından biri.

Nümeiryiyye: Nusayriyye'nin kurucusu İbnü'n-Nusayr'ın nisbet ismi en-Nümeyrî şeklinde de okunması sebebiyle, onun mensuplarını ifade eden bir isim.

Ömeriyye: Aşırı Şîa'dan Sebeiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Resâline: Nusayrî fırkalarından biri.

Reşâvine: Nusayrî fırkalarından biri.

Sarâmite: Nusayriyye fırkalarından biri.

Savârimiyye: Nusayriyye'nin tâli fırkalarından biri.

Serâniyye: Nusayrî aşiretlerinden ve tâli fırkalarından biri.

Serrâniyye: Nusayrî kabilelerinden ve fırkalarından biri.

Sevâhiliyye: Nusayrî fırkalarından biri.

Şelâhime: Nusayriyye'nin kollarından biri.

Şemâliyye: Nusayrî fırkalarından biri.

Şemsiyye: Nusayriliğin IX/XV yüzyıldaki liderlerinden Ali el-Haydarî'ye nisbet edilen ve Haydariyye, Gaybiyye ve Şemaliyye adlarıyla da anılan bir grup.

Yâşûtiyye: Nusayrî fırkalarından biri.

Zemmiyye: Ali'nin ilahlılığını iddia ederek, Hz. Peygamber'i zemmedip ayıplayan aşırı şii bir grup.

6) Zeydiyye ve Alt Grupları

Zeydiyye, Zeyd b. Zeynelabidin ile oğlu Yahya'nın imametini benimseyenlerdir. Emeviler'e karşı 122 yılında Kufe'de ayaklanan Zeyd, taraftarlarının kendisini yalnız bırakması yüzünden başarıya ulaşamamış ve öldürülmüştür. Hz. Peygamber'in imam olarak Ali'yi ismen değil vasfen bildirdiğini, daha faziletli varken faziletli kimsenin hilafetinin de geçerli olduğunu, bu bakımdan Hz. Ebu Bekir'le Ömer'in hilafetinin ittifakla meşru sayıldığını kabul eden Zeydiyye mutedil fikirleriyle Ehl-i Sünnet'e en yakın mezheptir. Carudiyye, Süleymaniyye ve Bütriyye gibi gruplara ayrılan Zeydiler uzunca bir süre dağınık halde kalmış, Abbasi yönetiminin zayıflanmasından yararlanarak Taberistan'da ve Yemen'de devletler kurmuştur. Taberistan Zeydileri varlıklarını 305 yılına kadar sürdürmüş, Yemen Zeydiliği ise günümüze kadar devam etmiştir.⁵⁰²

Zeydiyye: Adını kurucusu Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'den (ö.122/740) alan, imamet konusundaki fikirleri dolayısıyla Şia fırkaları içinde sayılan, ilk teşekkül eden mütedil şii bir fırka.

Amriyye: Zeydiyye'nin tâli fırkalarından biri olup Yahya b. Amr b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali'nin mensuplarıdır.

⁵⁰² Üzümlü, "Mezhep", 529.

Cârûdiyye: Zeydiyye'den Ebû'l-Cârûd Ziyad b. El-Münzir el-Ezdi'nin (ö.150/767'den sonra) mensupları.

Cerîriyye: Zeydiyyeden Süleyman b. Cerîr'in mensupları.

Dükeyniyye: Zeydiyye'ye mensup olan Fadl b. Dükeyn isimli şahsın mensuplarına verilen isim.

Ebrakiyye: Zeydiyye'ye mensup tâli fırkalardan biri.

Hâdeviyye: Zeydiyye'yi Yemen'de ilk tesis eden el-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin'in (ö. 298/911) mensupları.

Halsefiyye: Zeydiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Haseniyye: Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib'in torunlarından Hasan b. Zeyd'e (ö. 270/883-884) tabi olan Zeydîler.

Huseyniyye: Zeydiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Huseyniyye: 393/1002 yılında imâmet iddiasıyla ortaya çıkan, insanları imamlığını kabule davet eden ve kendisinin beklenen mehdî olduğunu ileri süren Zeydiyye'den Hüseyin b. el-Kâsım b. Ali el-İyânî'nin mensupları.

Icliiyye: Zeydiyye'den Harun B. Said el-Icli'nin mensupları.

Icliiyye (Umeyriyye): Umeyr b. Beyan el-Icli'nin mensupları.

İdrîsiyye: Fas'ta İdrîsiler (789-985) devletini kuran İdris b. Abdullah b. Hasan'ın mensupları.

Kâsimiyye: Zeydiyye'den Kâsim er-Ressî'nin (ö. 246/860) mensupları.

Kevkebiyye: Zeydiyye imamlarından Hüseyin el-Kevkebi'nin mensupları.

Mebtûre: Zeydiyye'den Kesîr en-Nevâ el-Ebter'in mensupları.

Muhteria: Geç dönem Zeydiyye fırkalarından biri.

Mutarriifiyye: Geç dönem Zeydiyye fırkalarından biri.

Naîmiyye: Zeydiyye'den Naîm b. el-Yemân'ın mensupları.

Nâsiriyye: Deylem ve Taberistan'da hüküm süren Zeydîler'in üçüncü hükümdari, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. el -Hasan el Utrûş el-Hüseynî'nin (ö.304/917) mensupları.

Rekbiyye: Zeydiyye fırkalarından biri.

Sabbâhiyye: Zeydiyye fırkalarından biri.

Sabbâhiyye: Zeydî olduğu belirtilen Kûfeli, Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın çağdaşı Ebû Muhammed Sabbâh b. Kays b. Yahya el-Müzenî'nin mensupları.

Süleymâniyye: Zeydiyye'nin kollarından Cerîriyye diye de anılan bir fırka.

Tâlekâniyye: Zeydiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Tarafiyye: Zeydiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Ya'kûbiyye: Zeydiyye'den Ya'kûb b. Adî el-Küfî isimli kişinin mensupları.

Yahyaviyye: Harun er-Reşid döneminde yaşayan Zeydiyye'den Yahyâ b. Abdullah b. Hasan b. Ali'nin mensupları.

Yahyaviyye: İmam Zeyd'in oğlu Yahya'nın imametini benimseyen mensupları.

Yemâniyye: Zeydiyye'den Muhammed b. el-Yemân el-Kûfî isimli şahsın mensupları.

Zükeyriyye: Zeydiyye'den Zükeyr b. Safvan'ın mensupları.

7) Diğer Şii Gruplar ve Alt Grupları

Yukarıda zikrettiğimiz şii gruplar içerisinde varlığından pek emin olunamayan diğer şii gruplar bu başlık altında sıralanmaya çalışılmıştır.

Abbâsiyye Şîası: II/VIII. asır başlarından itibaren Hz.Peygamber'in amcası Abbas b.Abdülmuttalib ve neslinin imam olacağı ile ilgili nas bulunduğu iddiasıyla, onların imametini iddia eden Abbasi taraftarlarına verilen isim.

Albâiyye: Aşırı Şia'dan el-Albâ b. Zirâ' ed-Devsî yahut el-Esedî'nin mensupları.

Aleviyye: Şia ile eş anlamlı olan bu isim, zaman zaman Ali'yi ilah kabul edenler, yahut peygamber sayanlar için kullanılmıştır.

Ammâriyye: Ca'fer es-Sâdık'ın oğullarından Abdullah b. el-Eftah'ın tabilerinin teşkil ettiği Şîi Futahiyye fırkasından, Ammâr b. Musâ es- Sâbâtî'ye mensup tâli bir zümredir.

Amraviyye: Önceleri Ca'fer es-Sâdık'ın yakınlarından iken, sonraları aşırı Şia'ya yönelen Amr en-Nabatî isimli kişinin mensupları olan bir grup.

Amriyye: Sekizinci İmam Ali Rıza'nın sekreterlik hizmetinde bulunmuş, ondan rivayet etmişken, daha sonraları tenâsühe inananların önde gelen kişisi olarak bilinen Amr b. el-Furât'ın mensupları.

A'zâiyye: Allah'ı yaratılmışlara benzeten, eli, ayağı ve parmakları gibi uzuvları bulunduğunu ileri süren aşırı Şîi firkalardan bir grup.

Bâcevaniyye: Aşırı Şia'dan bir grup.

Bâkırıyye: Muhammed el-Bâkır'ın ölmediğini, Mehdi olarak dönüp imâmetini sürdürceğini ileri süren bir şîi fırka.

Bakliyye: Aşırı bir şîi fırka.

Behmeniyye: Allah'ın insan suretinde zuhur edeceğini, en güzel zuhurun ise Ali ve kendisinden sonra gelen imamlarda gerçekleşeceğini, bütün nebilerin Ali'nin ve imamların kulları olduğunu, insanların benzerini yapmaktan aciz kaldıkları gücü izhar edenlerin ilahlılığını iddia eden aşırı bir grubun ismi.

Berâzbendiyye: Ebu Müslimiyye'ye mensup Berâzbende isimli Mecusi asıllı şahsın mensupları.

Berkûkiyye: Ebu Müslimiyye ve Havalıyye'ye mensup olduğu belirtilen bir grup.

Berrâkiyye: Aşırı Şii firkalardan biri.

Beşîriyye: Beni Esed'in azatlılarından Muhammed b. Beşir el-Küfi'ye mensup olan aşırı bir şii fırka.

Beşşâriyye: Beşşar eş-Şairi el-Küfi'nin mensupları olan aşırı bir şii fırka.

Betriyye: Hasan b. Salih b. Hayy ile Kesir en-Neva el-Ebter'in mensupları. Betriyye'ye göre Hz. Ali, Hz. peygamber'den sonra insanların en üstünü ve imamte en layık olanıdır. Bununla birlikte Ebu Bekir ve Ömer'e yapılan biat hatalı değildir.

Beyaniyye (Sem'âniyye) : Aşırı Şia'ya mensup olan Beyan b. Sem'an'ın görüşlerini benimseyen, bir şii grup.

Bihâferidiyye: Ebu Müslim'in horasan hakimiyeti sırasında ortaya çıkıp Mecusilik'te ıslahat yapan Bihaferid b. Mahferverdin'in mensupları.

Bilâliyye: Ebu Tahir Muhammed Ali b. Bilal'e mensup olan aşırı şii bir fırka.

Bûselemiyye: Abbasiler'in ilk veziri olan Ebu Seleme Hafs b. Süleyman el-Hallâl'e mensup olduğu belirtilen Ravendiye yahut Abbasi Şiası'nın bir tali grubu.

Ca'feriyye: Ca'fer es-Sâdık'ın imametine inanmakla birlikte onun gaybete girip, dönüp tekrar imam olacağını iddia eden aşırı bir şîî fırka.

Ca'feriyye: Hasan el-Askerî'den sonra, imamet iddia eden ve Şîa tarafından Ca'fer el-Kezzâb yani Yalancı Ca'fer(ö.271/884-885) diye adlandırılan Ca'fer b. Ali en-Nakî'nin mensupları.

Cumhûriyye: Cebrâil'in Ali'ye gönderildiğini, tebliğde yanıldığı için peygamberliği Ali yerine Hz. Muhammed'e verdiğini iddia eden ve fakat neden bu isimle anıldığı bilinmeyen aşırı bir fırka.

Damîriyye: Basra'da ki nehirlerden birinin ismi olan Damîr'in iki yakasında bulunan, Ehl-i Beyt inancını benimseyen şîî grup.

Ebû Müslimiyye: Abbâsî ihtilâlinin önde gelen liderlerinden Ebû Müslim Horâsânî'nin (ö.137/755) ebedî ve ölümsüz olduğuna inananlar.

Ebû's-Serâiyye: Arap komutanlarından Ebû's-Serâya diye bilinen şîî Serî b. Mansûr eş-Şeybânî'nin (ö. 200/815) mensupları.

Eftasiyye: Ali taraftarlarından Hüseyin b. Hasan el-Eftas'ın mensupları.

Ehl-i Hak: Ekseriyetle İran'ın batısında ve Irak'ın bazı bölgelerinde yayılan, eski dinlerden ve aşırı Şîilik'ten etkilenen müfrit bir fırka.

Emriyye: Harun'un Musa ile peygamberlikte ortak ve müştereklikleri gibi, Ali'nin de Hz. Peygamber'le nübüvvette ortak ve müşterek olduklarını ileri süren aşırı bir şîî fırka.

Enâzile: Ali'nin ölmeyip tekrar dünyaya gelip düşmanlarından intikam alacağını iddia edenler.

Eyyûbiyye: Aşırı Şîa'dan Câlût el-Kummî'nin mensupları.

Ezderiyye: Aşırı Şîa fırkalarından biri.

Ezeliyye (Hâsiriyye): Şîa'nın aşırı fırkalarından biri.

Fârisiyye: Sebeiyye'den olduğu ifade edilen aşırı bir fırka.

Fâtumiyye: Ebû Müslimiyye'ye mensup tâli bir fırka.

Futahiyye: Ca'fer es-Sâdık'ın oğullarından Abdullah el-Eftah'ın (ö.148/765) mensupları.

Futahhiyyetü'l – Hullas: İki kardeşten imam olan büyüğü erkek evlat bırakmadan öldüğünde, küçük kardeşinin imâmetini caiz gören Futahiyye'ye mensup bir grup.

Füvâtiyye: Fûvât b. El-Ahnef isimli şahsa mensup aşırı şîî bir fırka.

Gamâmiyye: Aşırı Şîa'dan Reb'iiyye adı da verilen bir grup.

Gurâbiyye: Aşırı bir fırka olan Hattâbiyye'nin bir grubu.

Hakemiyye: Şîa'dan Hişâm b. Hakem'in mensupları.

Halefiyye: Halef b. Abdüssamed'e bağlı bir şîî fırka.

Hallâliyye: Abbâsîler'in ilk veziri Ebû Seleme Hafs b. Süleymân el-Hallâl'e (ö. 132/750) mensup olan Râvendiye yahut Abbâsî Şîası'nın bir tâli grubu.

Hammâriyye: Muhammed b. Ömer el-Hammârî el-Bağdâdî isimli şahsa mensup olan aşırı Şîî bir zümre.

Hannâkiyye: Muhâliflerini boğarak öldürmeleri sebebiyle aşırı Şîa'dan Kûfeli Ebû Mansûr el-İclî'nin mensuplarına verilen boğucular anlamındaki isim.

Hârisiyye: Ca'fer b. Ebî Talib'in oğlunun torunu Abdullah b. Muâviye'nin ruhunun İshak b. Zeyd b. Hâris el-Ensârî'ye intikal ettiğine inanan ve Cenâhiyye hareketi içinde yer alan aşırı şîî bir grup.

Hâsırıyye: Şîa'nın aşırı fırkalarından biri.

Hasîbiyye: Yezîd b. el-Hasîb isimli zata mensup aşırı şîî bir fırka.

Hattâbiyye: Ebu'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755?) adlı aşırı bir şîî tarafından kurulan gâli bir Şîa fırkası.

Hayderî ve Ni'metî: İran'ın birçok şehrinde mevcut olan ve aralarında mücadeleler cereyan etmiş bulunan iki grup.

Hımâriyye: On birinci imam Hasan Askerî'nin 260/874 yılında vefatını takiben, ölmediğini, geri dönüp imamlığını devam ettireceğini iddia eden şîilere verilen isim.

Hilâliyye: Ebû Ca'fer Ahmed b. Hilâl el-Abartâî el-Kerhî'ye (ö. 276/889) mensup aşırı şîî bir fırka.

Hişâmiyye: Şîa'dan Hişâm bin el-Hakem'in (ö.179-795?) mensupları.

Humeyriyye: Ca'fer es-Saâdik'ın tabilerinden olduğu belirtilen tâli bir şîî fırka.

Hurremiyye: V. Yüzyılda İran'da Mezdek tarafından kurulan düalist ve gnostik dinî hareketin, aşırı Şîa tesiriyle geliştirilen İran kaynaklı Arap karşıtı değişik fırkalarına verilen isim.

Huseyniyye: Şîa'nın tâli fırkalarından biri.

İbrahimiyye: Başlangıçta İbn Tabataba diye bilinen Muhammed b. İbrahim'in dâilerinden biri iken, daha sonra Yemen'de imametini ilan eden İbrahim b. Musa b. Cafer'in mensupları.

İbrahimiyye: Irak'ın Musul vilayetinin Tellüafer beldesinde aşırı Şia ve mutasavvıfların gulatından bir fırka.

İshâkıyye: Aşırı Şii fırkalardan biri.

İshâkıyye: Albâiyye ve Ulyâiyye diye anılan şîî fırkanın tâli gruplarından biri.

İshâkıyye: Yahya b. Zeyd b. Ali'nin neslinden gelen, İshak et-Türk diye bilinen ümmi şahsın mensupları.

Kâgâziyye: Şîa fırkalarından bir grup.

Kahtabiyye: Aşırı Şîa'dan olduğu belirtilen bir tâli fırka.

Kâmiliyye: İlk halife olarak Ali'ye biat etmeyen ashabın kâfir olduğunu iddia eden, hulûl ve tenâsühü benimseyen, aşırı şîî Ebû Kâmil adlı kişinin mensupları.

Kerdekiyye: Azerbaycân ve Errân'da ibadet mahalleri bulunan Hurremiyye'den bir grup.

Kuteybiyye: İmam Muhammed el-Bâkır'ın ölmediğini, diri olduğunu, dilediği zaman tekrar dünyaya döneceğini ileri süren aşırı bir fırka.

Lâiniyye: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Aîşe, Talha, Zübeyr, Muaviye, ve Ebû Musa el-Eş'arî'ye lanet eden aşırı bir fırka.

Ma'meriyye: Hattâbiyye'den Ma'mer b. Ahmer adlı şahsın mensupları.

Mahzûmiyye: Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in torunu Abdullah'ın oğlu Muhammed'in imâmetini benimseyen, Muhammediyye diye de anılan bir şîî fırka.

Mansûriyye: Aşırı Şîa'dan, peygamberlik idda eden Ebû Mansûr el-İclî'nin (ö. 123/741?) mensupları.

Minhâliyye: Şîa müşebbihesinden Minhâl b. Meymûn'a mensup aşırı bir grup.

Mufaddaliyye: Hattâbiyye'nin tâli fırkalarından Mufaddal es-Sayrafi'ye nisbet edilen, Ca'fer es-Sâdık'ın peygamberliğini değil, ilâhlığını iddia eden bir grup.

Mugîriyye: Mugîre b. Saîd el-Ivlî'ye (ö. 119/740) mensup aşırı bir şîi fırkası.

Muhammediyye: Hasan b. Ali'nin torunu Abdullah'ın oğlu Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'yi(ö. 145/762) ölümsüz mehdî olarak kabul edenler.

Muhammediyye: Hz.Peygamber'i ilâh kabul eden, Behnekî ve Feyyâz b. Ali isimli kişilere tabi oldukları belirtilen aşırı şîi bir grup.

Muhammire: Kırmızı giyecek giyen Hulûliyye ve aşırı şîilerden bir kısım zümrelere verilen isim.

Muhammise: Hz.Peygamber, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'den meydana gelen beş kişiyi, ilâh olarak kabul eden aşırı bir şîi fırka.

Muhattie: Cebrail'in Allah'tan getirdiği vahyi Ali'ye ulaştıracak yerde, yanlışlıkla ve hatâen Hz.Peygamber' getirdiğini idda eden aşırı şîi bir fırka.

Muhsiyye: Aşırı şîi bir fırka.

Mûseviyye: İmâmiyye'nin 7.ıimamı Musa el-Kâzım'ın (ö.183/799) ölmediğini, imâmetinin devam ettiğini, tekrar dönüp imamlığını sürdüreceğini bekleyen aşırı bir şîi fırka.

Muttalibiyye: Keysâniyye'den Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmetini iddia eden aşırı şîi fırkalarından biri.

Mübarekiyye: İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 138/755-756?) kölesi Mübârek'e nisbetle, İsmâil'in babasından önce öldüğünü ve imâmetin çocuklarına intikal ettiğini ileri süren bir şîi fırka.

Müberkaiyye: İmam Muhammed et-Tâki'nin oğlu Müberka' lakaplı Musâ'nın mensupları.

Müellife: İmâmiyye'nin 8. imamı Ali er-Rızâ'nın imâmetini kabul ettikten sonra onun ölümünü takiben babası Musâ el-Kâzım'ın ölmediğini iddia ederek Vâkıfe'ye katılan bir Şîa fırkası.

Müfevvida: Âlemin yaratılışı ve idaresinin Hz.Peygamber, Ali ve imamlara verildiğini ileri süren aşırı bir şîi grup.

Müsevvide: Ebû Müslim'in komutanlığında, Abbâsîler adına mücadele veren, siyah elbise giydikleri için belirtilen isimle anılanlara verilen isim.

Müstedrike: Neccâriyye fırkalarından biri.

Müşa'saiyye: Aşırı Şîa hanedan ve fırkalarından biri.

Müterabbisiyye: Şîa fırkaları içinde imamın zuhûrunu bekleyenler.

Nâdiriyye: Bağdat köylerinden şîi Nâdir ahalisinden bir grup.

Nahliyye: Hasan b. Ali b. Versand en-Nahlî'nin mensupları.

Neccâriyye: Hindistan'da mevcut Şîa fırkalarından biri.

Neccâriyye: Yemen ve Bilâdu Hemdân'da, Mansûr ismiyle ortaya çıkan Ebû'l-Kâsım en-Neccâr isimli şahsın ilahîğine inanan aşırı şîi bir grup.

Nefisiyye: 10. İmam Ali en-Nakî'nin vefatını müteakip ortaya çıkan Şîa fırkalarından biri.

Nu'mâniyye: Muhaliflerince Şeytânü'r-Tâk, Şîa tarafından Mü'minü't Tâk olarak adlandırılan, Şîa'nın ilk kelâm âlimlerinden Ebû Ca'fer Muhammed b. Nu'mân el-Becelî'nin (ö. 160/777?) mensupları.

Nûrsâatiyye: Hurremiyye ve Ebû Müslimiyye'nin bir fırkası.

Rab'iyye: Şîa fırkalarından biri.

Râciyye: Aşırı şîi fırkalardan biri.

Radaviyyûn: 11. imam Hasan el-Askerî'nin kardeşi el-Kezzâb diye anılan Ca'fer b. Ali'nin evlatları olup, dedeleri imam Ali er-Rıza'ya nisbetle Radavîler olarak anılmışlardır.

Râvendiyye: İnkarcı düşünceler ihtiva eden eserleri ve aşırı Şîiliğiyle tanınan kelâmcı ve filozof Ebu'l-Hüseyyn Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshâk er-Râvendî'nin (ö. 301/913-914?) mensupları.

Remiyye: Aşırı şîi fırkalardan biri.

Sâhibzemâniyye: Hasan Sahibü'z-Zemânî'nin (ö. 1355/1936) mensupları.

Sâidiyye: Ca'fer es-Sâdık'ın çağdaşlarından Sâid en-Nehdî isimli aşırı şahsın mensupları.

Sâriliyye: Irak'ta Musul civarında sakin olan Şebek ve aşırı (şii) zümrelerden bir fırka.

Sebeiyye: Hz.Ali'nin ilâhlığı, ölümsüzlüğü, ölmeyip geri döneceği, Hz.Peygamber tarafından vasî tayin edildiği gibi düşünceler iddia eden, İslâm dünyasında ilk fitneyi çıkaran, Şîiliğin ortaya çıkışında önemli rol oynadığı ileri sürülen, yahudi asıllı Abdullah b. Sebe' isimli şahsa nisbet edilen, ilk aşırı şîi fırka.

Sehâbiyye: Aşırı bir şîi fırka.

Semâiyye: Simyayı bildiğini iddia ederek bir kısım olağanüstü haller gösteren Semâa el-Esedî isimli şahsa mensup olan aşırı şîî fırkalarından biri.

Semîyye: Vâkıfîyye'den Semî b. Muhammed b. Beşîr el-Kûfî'ye mensup aşırı şîî bir grup.

Serrâciyye: Hassân b. Serrâc'a mensup bir şîî grup.

Seyyâbiyye: Abdurrahman b. Seyyâbe el-Kûfî el-Becelî'ye bağlı bir şîî grup.

Sinbâziyye: Ebû Müslimiyye'nin tâli fırkalarından biri.

Sirriyye: Ca'fer es-Sâdık zamanında yaşadığı anlaşılan Sirrî el-Aksam isimli şahsa mensup aşırı şîî bir grup.

Şerâmiha: Aşırı Şîa'dan bir grup.

Şerîyye: Aşırı şîî bir grup.

Şerîkiyye: Abdullah b. Muâviye'nin tarafından olan aşırı Şîa'dan İshal b. Zeyd b. el-Hâris'in mensupları.

Şümeiyye: Yahya b. Şümeit yahut Yahya b. Ebî Şümeit isimli şahsa mensup Şîa fırkalarından biri.

Tâlibiyye: Şîa'dan Tâlib b. Abdullah b. Sabbâh'ın mensupları.

Tâtariyye: Musa al-Kâzım'ın çağdaşlarından Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Tâî el-Kûfî'nin mensupları.

Tâvûsiyye: XIX. asırda Ağâ Muhammed Kâzım Isfahânî'ye bağlı bir şîî fırkası.

Tayfiyye: Aşırı Şîa'dan olan Sebeiyye'nin tâli kollarından biri.

Tayyâriyye: Hz.Peygamber'in amcazadesi Ca'fer et-Tayyâr'a mensubiyet iddia eden aşırı bir şîî fırka.

Tefvîziyye: Allah'ın dünyadaki işlerin yerine getirilmesini Hz.Peygamber veya Ali'ye verip ihale ettiğini iddia eden ve dünyada yapılan her şeyin mübah olduğunu iddia eden aşırı bir şîî fırka.

Ulyâiyye: Aşırı Şîa'dan el-Albâ b. Zirâ'ed-Devsî yahut el-Esedî'nin mensupları.

Ya'kûbiyye: Şîi Vâkıfe'ye mensupken sonunda tenâsühü kabule yönelmiş bir fırka.

Ya'kûbiyye: Hz. Ali'nin bulutlar arasında doğduğunu iddia eden Muhammed b. Ya'kûb isimli aşırı şahsın mensupları.

Ya'mûriyye: Aşırı Şii Hattâbiyye'nin kollarından biri.

Yezîdiyye: Şia fırkalarından biri.

Za'feraniyye: Neccâriyye'nin üç fırkasından Rey'de Za'ferânî (III/IX. asır) diye anılan kişinin mensupları.

Zâriyye: İran'da Bender Abbas havalisinde yaşayan Afrika asıllı, ekseriyeti Sevahiliyye dili konuşan, amel ve ibadetleri bir tür sihre benzeyen şii bir grup.

Zekûliyye: Azerbaycan'da bulunan, Kavâye ve Kavliyye diye de anılan aşırı şii bir grup.

Zübâbiyye: Hz. Peygamber ve Ali'nin birbirine çok benzedikleri için Cebrâil'in hata ederek vahyi yanılarak Hz. Peygamber'e getirdiğini iddia eden aşırı şii bir grup.

EK-2 İtikadi Mezhepler Listesi⁵⁰³

a. Klasik Dönem Fırkaları

1) Kaderiyye ve Alt Grupları

Kaderiyye: Sorumluluk gerektiren fiillerin, insan irâdesinin sonucu olduğunu savunan bir itikâdî fırka. Müslümanlar arasında ortaya çıkan siyasi karışıklıklar, Cemel ve Sıffin savaşlarının sonuçları, Emeviler'in bazı kötü uygulamalarını kadere yüklemeleri gibi sebeplerle Ma'bed el- Cüheni ve Gaylan ed-Dımaşki'nin önderliğinde iradi fiillerin kadere yüklenemeyeceği düşüncesi etrafında şekillenen bu hareket 2. Yüzyılın ortalarına doğru kendisiyle paralel görüşlere sahip olan Mu'tezile ile birleşmiştir.⁵⁰⁴

Mütebbiriyye: Kaderiyye fırkalarından biri.

⁵⁰³ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609.

⁵⁰⁴ Üzüm, "Mezhep", 530.

2) Cebriyye ve Alt Grupları

İnsanlara ait irâdî ve ihtiyarî fiillerin, ilâhî irâde ve kudretin tesiriyle meydana geldiğini, bu konuda insanların hiçbir tesiri bulunmadığını ileri süren değişik grupların ortak ismi.

Acziyye: Cebriyye fırkalarından biridir.

Bittîhiyye: Acârîde'den Ebu İsmail l-Bittîhî isimli şahsın mensupları olan, icmâî bir delil olarak kabul etmedikleri için müslümanların herhangi bir konuda icmâ edemeyeceklerini ileri süren bir grup.

Cehmiyye: Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-746) itikadî görüşlerinden oluşan sistem ve mezhebinin mensupları.

Ef'âliyye: İnsanların bir kısım fiilleri bulunduğunu ve fakat o fiilleri meydana getirecek istitaât yahut fiili meydana getirme gücünün bulunmadığını iddia eden Cebriyye'den bir grup.

Fikriyye: Cebriyye fırkalarından biri.

Habsiyye: Cebriyye'ye mensup bir fırka olduğu belirtilen bu zümre, malları miras olma yahut mallara varis olunmasını kabul etmemektedir.

Havfiyye: Mü'min olan kimse veli olması sebebiyle, kendisine Allah'tan bir korku isabet etmeyecektir, zira veli kendi velisini korkutmaz düşüncesinde olan, muhtemelen Cebriyye'ye mensup bir fırka.

Kesbiyye: Kulda fayda veya zarar vermeyecek tesirsiz bir kesb bulunduğunu, nimet ve cezaların taksim edilip değişmeyeceğini, Allah'ın kullarının taat ve ibadetine muhtaç olmadığını, işledikleri kötülüklerden zarar görmeyeceğini ileri süren, rızkını aramaya çabalamayan bu sebeple Keseliyye diye de anılan bir cembrî grup.

Mahrûkiyye: Kâfirlerin cehennem ateşinde ancak bir defa azap göreceklerini, ilk azaptan sonra kül haline inkılap edecekleri için bir daha azaba uğramayacaklarını ileri süren, harkıyye diye de anılan bir fırka.

Mefrûiyye: Cebriyye'ye mütemayil bir fırka.

Mu'terriyye: Cebriyye fırkaları arasında belirtilen bir grup.

Mukâbiliyye: Cebriyye fırkalarından biri.

Muztarriyye: Cebriyye fırkalarından biri.

Mütemenniyye: Hayrın nefsin sevdiği ve itminân duyduğu şey olduğunu idda eden bir Cebriyye fırkası.

Müterâkıbe: Cehmiyye fırkalarından biri.

Nihâliyye: Cebriyye fırkalarından biri.

Sayâhiyye: Sayâh b. Muammer isimli şahsa mensup bir cebriye fırkası.

Vehmiyye: İnsanların amellerin vehimden ibaret olduğunu, bu sebeple sevap ve ceza terettüp etmeyeceğini ileri süren Cebriyye'den bir grup.

3) Mu'tezile ve Alt Grupları

İslâm toplumu bünyesinde II/VIII. asır başlarında ortaya çıkarak, İslâm inançlarını aklî esaslara göre temellendiren, günümüzde mevcudu bulunmamakla birlikte, birçok İslâmî gruba fikrî anlamda tesir eden bir İslâm fırkası.

Klasik kaynaklarda ve modern çalışmalarda ortaya çıkışı farklı şekilde değerlendirilen Mu'tezile yaygın kanaate göre Vasıl b. Ata'nın, büyük günah işleyen kimsenin mümin veya kafir olmayıp imanla küfür arasında bir menzilede kalacağını söyleyerek Hasan-ı Basri'nin ders meclisini terk etmesinin ardından kendisine ve taraftarlarına "Mu'tezile" ismi verilmiştir. Mu'tezile müstakil bir fırka olma özelliğini zamanla kaybetmiş, imamet konusu hariç fikirleri önemli ölçüde Zeydiyye ve İsnaaşeriyye Şiası'na benimsenmiştir.

Abbâdiyye: Basra Mu'tezilesi'nin önde gelen kelimcilerinden Ebu Sehl Abbad b. Süleyman es-Saymeri'ye (ö.250/865) mensup bir fırka.

Amraviyye (amriyye): Mu'tezile'den Ebû Osman Amr b. Ubeyd b. Bâb'ın mensupları.

Aslahiyye: Allah'ın kullar için en iyi ve en uygun olanı yaratmasının gerekliliğini ileri süren Mu'tezile fırkaları için verilen genel isim.

Behşemiyye: Ebu Ali el-Cübbai'nin oğlu olup onun gibi Cübbai nisbesiyle anılan ve devrinde Basra Mu'tezilesi'nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebu Haşim el-Cübbai'nin (ö.321/933) görüşlerini benimseyenler.

Bişriyye: Mu'tezile'nin Bağdat ekolünün kurucusu sayılan Bişr b. Mu'temir'in mensupları.

Ca'feriyye: Bağdar Mu'tezile ekolünün ileri gelenlerinden Ca'fer Mübeşşir'in(ö. 234/848-849) mensupları.

Ca'feriyye: Bağdat Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâm ve fıkıh âlimi Ca'fer b. Harb el-Hemedânî'nin (ö.236/850-851) mensupları.

Câhızıyye: Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile'nin önde gelen kelâmcılarından biri olan Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız'ın (ö. 255/869) mensupları.

Cübbâiyye: Basra Mu'tezilesi'nin ileri gelenlerinden Ebû Ali el-Cübbâî'nin (ö. 303/916) görüşlerini benimseyenler.

Dırâriyye: Mu'tezile alimlerinden Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafâni el-Kûfî'nin (ö.200/815?) görüşlerini benimseyenler.

Esvâriyye: Mu'tezile'nin önde gelen bilginlerinden Ali el-Esvârî'nin (ö. 240/854) görüş ve düşüncelerini benimseyenler.

Hâbitiyye: Mu'tezile'ye mensupken benimsediği bazı görüşler sebebiyle İslâm'dan ayrıldığı kabul edilen Ahmed b. Hâbit'in (ö. 232/846-847) mensupları.

Hadesiyye: Hâbitiyye ile aynı düşünceleri ileri süren Fadl el-Hadesî'nin mensupları.

Hayyâtıyye: Mu'tezile ileri gelenlerinden Ebu'l-Hüseyin el-Hayyât'ın (ö. 300/913?) görüşlerini benimseyenler.

Hımâriyye: Huzistan'da Asker-i Mükrem'de bulunan Mu'tezile'den bir grup.

Hişâmiyye: Mu'tezile'nin Basra ekolünden Hişâm b. Amr el-Fuvatî'nin (ö. 218/833'ten önce) mensupları.

Hüzeyliyye: Mu'tezile âlimlerinden Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın (ö. 235/849-50?) görüşlerini benimseyenler.

İskâfiyye: Bağdat Mu'tezilesinden Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-İskâfî'nin (ö. 240/854) mensupları.

Ka'biyye: Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne bğalı olan Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Kâ'bî el-Belhî'nin (ö. 319/931) mensuplarının teşkil ettiği fırka.

Karatiyye: Hişâm el-Karatî (elKurâtî?) isimli şahsın mensupları.

Kasabiyye: Mu'tezile'den Ca'fer el-Kassâb'ın mensupları.

Muammeriyye: Basra Mu'tezilesinin ileri gelen âlimlerinden Muammer b. Abbâd es-Sülemî'ye (ö.215/830) mensup Mu'tezile fırkası.

Murdâriyye: Bağdat Mu'tezilesi'nin önde gelen kelâmcılarından Ebû Mûsâ İshâ b. Sabîh el-Murdâr el-Basrî'nin (ö.226/841) mensupları.

Nazzâmiyye: Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelâmcılarından Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm'ın (ö.231/845) mensupları.

Rakkâşiyye: Mutezile'nin hatip ve kelamcılarında Fazl er-Rakkâşî'nin mensupları.

Sümâmiyye: Bağdat Mutezile'nin önde gelen alimlerinden Sümâme b. Eşres'in (ö. 213/828) mensupları.

Şahhâmiyye: Mu'tezile'nin ileri gelen alimlerinden Ebû Ya'kub Yûsuf b. Abdillâh b. İshâk eş-Şahhâm'ın (ö. 270/883?) mensupları.

Vâsiliyye: Mu'tezile'nin kurucusu olarak kabul edilen Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl'in (ö. 131/748-749) mensupları.

4) Mürcie ve Alt Grupları

İlk dönemde ortaya çıkan Mürcie, Arap unsurlara dayanan Emevi politikalarına ve katı Harici zihniyetine karşı mutedil bir anlayışı benimseyerek gittikçe belirginleşmiş, 1. Yüzyılın sonlarına doğru zümreleşmeye başlamış, Emeviler döneminde en büyük desteği Halife Ömer b. Abdülaziz'den görmüştür. Mekke ve Medine'den başlayıp Irak, Şam, Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde önemli taraftar bulan fırka bilhassa Belh, Nişabur, Rey, Herat, Semerkant, Buhara ve Fergana gibi yerlerde ilmi faaliyetler gerçekleştirmiştir. Abbasiler tarafından Hariciler ve Şiiler'e karşı desteklenen Mürcie, çok geçmeden bölgede etkili olan Ehl-i Sünnet 'in Matüridiyye geleneği içinde erimiştir.⁵⁰⁵

Cahderiyye: Mürcie fırkalarından biri.

Ebû Sevbâniyye: Ebû Sevbân el-Mürciî'ye mensup bir Mürcie fırkası.

Gassâniyye: İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin öğrencisi olduğu rivayet edilen Gassân el-Kûfî isimli şahsın mensupları olan Mürcie fırkası.

Gaylâniyye: Mürcie'den Gaylân b. Mervan'a nisbet edilen bir tâli fırka.

Hâliidiyye: Mürcie'den Hâlid isimli bir zatın mensupları.

⁵⁰⁵ Üzüm, "Mezhap", 530.

Haşviyye: Din konusunda akıl yürütmeyi terkederek, teşbîh ve tecsîme varıncaya kadar nas ve nakillerin zahirine bağlı kalanlara verilen isim.

Kavliyye: İmanın sadece sözden ibaret olduğunu ileri süren bir fırka.

Muâziyye: Mürcie'den Yahya b. Muâz er-Râzî'nin mensupları.

Râciyye: Kul işlediği taatle salih sayılmayacağı gibi, işlediği günah sebebiyle de âsi sayılmaz, her ikisinin de hilafının ortaya çıkması mümkündür, diyen Mürcie fırkalarından biri.

Sârikıyye: Mürciî temayyülû bir fırka.

Şâkke: İmanı bulunup bulunmadığından şüphe eden bir Mürcie fırkası.

Şâniyye: Allah'tan başka ilâh olmadığına, Hz.Peygamber'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanan kimsenin, itaat de etse, günah da işlese, herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmayacağını iddia eden bir Mürcie fırkası.

Şimriyye: Mürcie'den Ebû Şimr isimli şahsın mensupları.

Tûmeniyye: Mürcie'den Ebû Muâz et-Tûmenî'nin mensupları.

Ubeydiyye: Mürcie'den Ubeyd el-Mübteib'in mensupları.

Yûnusiyye: Mürcie'den Yunus b. Avn en-Nümeyrî'nin mensupları.

5) Kerramiyye ve Alt Grupları

Kerrâmiyye, hicrî III./IX asrın sonlarından itibaren Horasan ve Mâverâünnehir'de Mürciî/Hanefî çevrelerde kendine has siyasî, itikadî, fikhî ve tasavvufî görüşleri ile ortaya çıkan ve buradan diğer bölgelere yayılarak VII./XIII. asrın başlarına kadar varlığını sürdüren İslam düşünce ekollerinden birisidir.⁵⁰⁶

Kerrâmiyye, başlangıçta müstakil bir düşünce ekolü olmayıp Mürcie'nin bir alt grubu idi. Bu hareketin önemli merkezlerinden Nisabur ve civarı Re'yci ve dolayısıyla Hanefî idiler. Ancak onlar iman nazariyeleri bakımından sonraki kaynaklarca Mürcie'nin alt grubu olarak görülmeye devam edilmişlerdir. Allah ve sıfatları konusundaki antropomorfist bazı görüşleri dolayısıyla da, Sıfatiyye Mücessime ya da Müşebbihe'nin alt grupları arasında da sayılmışlardır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Sönmez Kutlu, “Kerramiyye Mezhebi: Tarihçesi, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, Erişim 14.02.2018.

<http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=81&pt=+Kerr%C3%A2miyye+Mezhebi+>

⁵⁰⁷ Kutlu, “Kerramiyye Mezhebi: Tarihçesi, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”,

<http://www.sonmezkutlu.net/?pnum=81&pt=+Kerr%C3%A2miyye+Mezhebi+>

Ebu'l-Hasen el- Eş'arî Kerramiyye'yi Mürchie'nin bir alt kolu olarak görür.⁵⁰⁸

Âbidiyye: Kerramiyye'nin kollarından biri.

Ânidiyye: Kerrâmiyye'den Ebû'l Fadl el-Ânid'in mensuplarıdır.

Cündiyye: Allah'ın diğer varlıklara benzeyip, cisim olduğunu kabul eden, Kerrâmiyye'den Cünd b. Seyf isimli şahsın mensupları.

Haffâfiyye: Kerramiyye'nin tâli fırkalarından olduğu belirtilen bir grup.

Hakâikiyye: Bazen Hakkâkiyye şeklinde de okunan bu fırka, Horasan'daki üç kerrâmiyye fırkasından biridir. Diğerleri Tarâkiyye ve İshakiyye'dir.

Hamâkiyye: Kerrâmiyye fırkalarından biri.

Heysamiyye: Kerrâmiyye'nin tâli gruplarından biri.

Maıyye: Allah'ın bir kimseyi affettiğinde, onun durumundaki günah işleyen bütün herkesi affetmesi gerektiğini ileri süren Kerrâmiyye'nin tâli gruplarından biri.

Muhâciriyye: Muhtemelen Kerrâmiyye'den İbrahim b. Muhâcir'in mensupları.

Savâkiyye: Kerrâmiyye fırkalarından biri.

Sûremiyye: Kerramiyye'nin tâli gruplarından biri.

Tarâikiyye: Kerrâmiyye'nin birbirini tekfir etmeyen üç önemli fırkasından biri.

Zerîniyye: Kerrâmiyye'nin tali fırkalarından biri.

6) Selefiyye ve Alt Grupları

Selefiyye, ilim ve fazilet açısından müslümanların önderleri sayılan ashap ve tâbiîn için kullanılan bir terimdir. Selefîn üstünlüğü anlayışı, ümmetin en hayırlısının Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar, sonra onların ardından gelenler olduğu yolunda rivayet edilen hadise dayanır. “Sahâbe ve tâbiîn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu” şeklinde de tanımlanan Selefiyye ayrıca “Ehl-i sünnet-i hâssa” olarak da anılır. Bu ekolün mensupları kendilerini “ehlü's-sünne, ehlü'l-hadîs ve's-sünne, ehlü'l-hak” gibi terkiplerle anarken muhalifleri onları Eseriyye, Haşviyye, bazan da Müşebbihe diye nitelendirmiştir.⁵⁰⁹ İlerleyen

⁵⁰⁸ Bayram, “Kerramiyye Mezhebinin İman Anlayışı”, 121.

⁵⁰⁹ Özervarlı, “Selefiyye”, 399.

süreçte Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünde gelişen ve Selefiyye, Eseriyye, Ehl-i hadis, Sıfatiyye gibi adlarla anılan grup Kur'an ve Sünnet'e ashaptan intikal eden esaslara dayanıp, ehl-i bid'atı sert bir şekilde eleştirmiştir. Fakat Mu'tezile karşısında Selefi metodun yeterli olmadığını gören alimler, 3. Yüzyılın sonlarından itibaren aynı metodu kullanıp Matüridiyye ve Eş'ariyye adlarıyla anılan Ehl-i sünnet kelamını oluşturmuştur. Selefiyye bu iki ekolün gelişmesine paralel olarak büyük ölçüde erimiş, her asırda ancak birkaç alimle temsil edilebilmiştir. Müteahhir devirde Selefi çizgi Takıyüddin İbn Teymiyye, İbn Kayyim el – Cevziyye, Ebu Abdullah İbnü'l Vezir ve Şevkani tarafından sürdürülmüş, Vehhabilik hareketiyle birlikte ayrı bir fikri ve siyasi mecraya girmiştir.⁵¹⁰

Vahhâbiyye: Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1206/1792) tarafından kurulan, Selefilîği temel alan, Vehhâbiyye ve Vehhâbilik adıyla tanınan bir hareket yahur fırka.

7) Maturidiyye ve Alt Grupları

Ebu Hanife çizgisinin devamı olarak Maverâünnehir'de Ebu Mansur el-Matüridi'nin önderliğinde ortaya çıkan Matüridiyye, kısa zamanda ekol haline gelerek Eş'ariyye'ye göre daha az meşhur olmakla birlikte Ehl-i Sünnet akidesini sistemleştirmiş, etkili olduğu bölgelerde Mu'tezile ile ve diğer fırkalarla mücadele etmiştir. Matürid'nin öğrencilerinden Ebu Ahmed el-İyazi, Ebu Bekir el- İyazi ve Rüstüfeğni vasıtasıyla güçlü bir yapıya kavuşan Matüridiyye başta Ebü'l- Muin en-Nesefi, Üşi, Buharalı Nüreddin es-Sabuni, İbnül Hümam ve Hızır Bey gibi alimler tarafından kaleme alınan eserlerle geniş bir kitleye Ehl-i Sünnet akidesini benimsetmiştir.⁵¹¹

8) Eş'ariyye ve Alt Grupları

Ebü'l Hasan el- Eş'ari'nin önderliğinde Suriye-Irak havzasında kurulan Eş'ariyye ekolü çok geçmeden hızla yayılarak itikadi bir mezhep halini almıştır. Eş'ari'den sonra Bakıllani, İmamü'l Haremeyn el-Cüveyni, Şehristani, Fahreddin er- Razi, Teftazani ve Devvani gibi alimler önemli eserler meydana getirmiş ve

⁵¹⁰ Üzüm, "Mezhep", 530.

⁵¹¹ Üzüm, "Mezhep", 530-531.

uzun asırlar etkili olmuştur. Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi büyük devletler Ehl-i Sünnet'i gerçek İslam olarak görüp benimsemiş ve büyük ölçüde onu himaye etmiştir. Bugün de Şia ile bazı küçük fırkalar hariç İslam dünyası itikadi bakımından Ehl-i sünnet anlayışına mensuptur.⁵¹²

Eş'ariyye: İslam dünyasında Selef yahut Ashâbu'l-hadis denilen zümrelerin nakle dayanan anlayış döneminden sonra, akil ve nakli birlikte ele alarak değerlendirerek Ehl-i sünnet bünyesinde mütekkelimîn ekolünün kurulmasında önemli hizmeti geçen, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kurduğu mezhep.

9) Müşebbihe ve Alt Grupları

Allah'ı, yaratanlara veya yaratılanları Allah'a benzeten ve bunun gereği olan inançları benimseyen gruplar.

Ameliyye: Müşebbihe fırkalarından birinin ismi.

Cevâribiyye: Müşebbihe'ye mensup aşırılardan Dâvûd el-Cevâribî'nin (ö.III/IX. Asır başları) görüşlerini benimseyenler.

Habâbiliyye: Müşebbihe'ye yakın bir grup.

Hulmâniyye: Allah'ın güzel insanlara hulûl ettiğini ve bundan dolayı her güzel insana secde edilmesi gerektiğini iddia eden müşebbihi'ye mensup Ebû Hulmân ed-Dımaşkî'nin (ö. IV/X. yüzyıl) mensupları.

Müstesniyye: Şiâ müşebbihesinden bir fırka.

Şâkkiyye: Şiâ müşebbihesinden bir fırka.

Şelmegâniyye: Müşebbihe'den Azâfire fırkasının kurucusu, İbn Ebu'l-Azâfir diye de anılan, mensupları tarafından ilâh sayılan aşırı şii lider Muhammed Ali eş-Şelmegânî'nin (ö. 323/935) mensupları.

Temîmiyye: Aşırı Şiâ ve müşebbiheden Zürâre b. A'yen et-Temîmî'nin mensupları.

Zürâriyye: Gâli Şia ve Müşebbihe'den olduğu belirtilen Zürâre b. A'yen et-Temîmî'nin (ö. 150/767) mensupları.

⁵¹² Üzüm, “Mezhep”, 531.

b. Modern Dönem Hareketleri

Son devirde ortaya çıkan hareketler arasında mezhebi nitelik taşıyanlar İslam'la ilişkisi tartışmalı olan Bahailik, ayrıca Vehhabilik ve Kadiyanilik'tir.

1) Bahailik

Bahailik, İsnâaşeriyye mezhebi içinde doğan Şeyhilik ve onun mahsulü olan Babilik hareketinin İran'da Mirza Hüseyin Ali Nuri tarafından ortaya konan şeklidir. Başlangıçta bazı görüşleri itibariyle İslam kültürüne dayanmakla birlikte İslam dairesinden çıktığı kabul edilmektedir.⁵¹³

Bahâiyye: Mirza Hüseyin Ali tarafından kurulan, önce Bâbiyye'nin devamı daha sonra müstakil bir din olduğu ilan edilen zümre.

Ezeliyye: Bâb Ali Muhammed Şîrâzî'nin vasiyeti gereği, Subhu Ezel'e bağlanan ve zaman içinde zayıflanarak, özellikle İran'da küçük bir grup durumuna dönüşen Bâbîler.

2) Vahhabilik

Vehhabilik, 18. Yüzyılda Arabistan'ın Necid bölgesinde Muhammed b. Abdülvehhab'ın önderliğinde itikadi ve siyasi karakterli bir hareket olarak zuhur etmiştir.⁵¹⁴

3) Kadiyanilik

Kadiyanilik, Mirza Gulam Ahmet Kadiyani tarafından Hint alt kıtasında kurulmuş, vahyin kesilmediğini ileri süren ve Gulam Ahmed'in hicri 14. Yüzyılın müceddidi olduğunu savunan bir ekol olup 1914'te düşüncelerinde katılık taraftarı olan Kadiyani kolu ile daha mutedil olan Lahor koluna ayrılmıştır.

EK-3 Fıkıh Mezhepleri Listesi⁵¹⁵

a. Yaşayan Fıkıh Mezhepleri

⁵¹³ Üzüm, "Mezhep", 531.

⁵¹⁴ Üzüm, "Mezhep", 531.

⁵¹⁵ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609; Karaman, "İslam Hukuk Tarihi".
<http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0226.htm>.

1) Havâric

Siyasi mezhepler başlığı altında daha önce zikredilen Havaric mezhebi, ortaya koyduğu fıkhi görüşlerden ötürü olsa gerek, kaynaklarda aynı zamanda fıkıh mezhebi olarak da kabul görmüştür. Nitekim, Haricilerin günümüze kadar varlığını sürdüren İbâzîyye kolu, 9 Kasım 2004 tarihinde tüm İslâm ülkelerinin dinî önderlerinin onayı ile yayınlanan Amman Bildirgesi ile resmen yasal bir fikhî mezhep olarak tanınmıştır.

Sünneti kabul etmedikleri ve Kur'an'ın zâhirine dayandıkları için farklı hüküm ve ictihadlar benimsemişlerdir.

2) Zeydiyye

Adını kurucusu Zeyd b. Alî Zeynelâbidin'den (ö. 122/740) alan, imamet konusundaki fikirlerinden dolayı Şia fırkaları içinde sayılan, mutedil bir fırka.

Zeyd b. Alî Zeynelâbidin b. el-Huseyn b. Alî (ö. 122/740); önce babasından, sonra kardeşi Muhammed el-Bâkır ve muhtelif ulemadan ders alarak yetişmiştir. Bütün İslâm uleması onun ilmi, yüce şahsiyeti ve takvâsı üzerinde ittifak etmişlerdir.

Bu mezhebde ictihada büyük önem verilmiş, ictihad kapısı kapalı tutulmuş, birçok müctehid yetişmiş, başka -sünnî- mezheplerden de istifade edilmiştir. Fürû'da hanefî mezhebi ile birleşen tarafları çoktur.

3) Ca'feriye (İmâmiyye)

Başlangıçta Ca'fer es-Sadık'ın (ö. 148/765) mensuplarını belirtmekle beraber, sonraları İmamiyye ve İsnâaşeriyye'yi de içine alan Şii fıkıh ekolü.

Kitâp ve ehl-i beyt yoluyla rivâyet edilmiş sünnetten sonra ictihada başvuran İmâmiyye, Zeydiyye'nin aksine kıyas ve icmayı kabul etmezler. İctihad kapısını da daima açık tutarlar.

4) Hanefî Mezhebi

İsmi Ebû Hanîfe Nu'man b. Sâbit'ten (ö. 150/767) alan, günümüze intikal eden dört büyük fıkıh mezhebinin ilki.

5) Mâlikî Mezhebi Şâfiî

Kurucusu Malik b. Enes'e (ö. 179/795) nisbet edilen ve mensupları günümüze kadar devam eden dört büyük fıkıh mezhebinden biri.

5) Şâfiî Mezhebi

Hicaz fikhî ile Irak fikhî arasında kurulmuş bulunan ve İmam Şafî'ye (ö.204/820) nisbet edilen dört büyük fıkıh mezhebından biri.

Sıdkıyye: Herat'ta bulunan Şâfiiler'den bir grup.

7) Hanbelî Mezhebi

Kurucusu Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) görüşleri etrafında oluşan fıkıh ekolü.

Bazı hukuk tarihçileri, hiçbir beşeri istidlali kabul etmeyen katı hadisçilerin Şafî mezhebinin hukuk sisteminden rahatsız olmaları sebebiyle Hanbeli mezhebinin doğmasına sebep olduğunu iddia ederler. Bir çok araştırmacı Hanbeli mezhebinin fikhî bir mezhep olmadığını iddia ederek Ahmet b. Hanbel'in fikhî konulardaki görüşlerini de temelde hadise dayandığını ileri sürerler.⁵¹⁶

-Berbehariyye: Hanbeli fakih ve muhaddis Berbehari'nin mensupları.

b. Yaşamayan Fıkıh Mezhepleri

1) El-Abbâdânî Mezhebi

Ebû-Bekr Ahmed b. Süleyman (ö. 347/958); Dimaşk'ta doğdu, yetiştikten sonra oraya kadı oldu, Bağdad ve Sâmerâ'ya gittikten sonra tekrar Dimaşk'a dönmüş ve orada vefat etmiştir. Suriye'de Evzâî mezhebinin okutanların sonuncusudur.

⁵¹⁶ Muhyettin İğde, "Fıkıh ve İtikad Arasında Hanbelilik: Selefilik'in Teolojik Arka Planı Üzerine Bir İnceleme", *İlahiyat Akademik Araştırma Dergisi* 1/1-2 (2015): 94-99.

2) Ebû-Sevr Mezhebi

Ebû-Sevr İbrâhîm b. Hâlid (ö. 240/854); Bağdatlı, hadîste ve fıkıhta imam. İbnu's-Sübkî onu şâfiî müctehidlerinden sayıyorsa da doğrusu müstakil müctehid olduğudur; Şâfiî'den istifade etmiş olması, onu taklit etmesini gerektirmemiştir. Kadı İyad vb. onu müstakil mezheb İmamlarından saymışlar, mezhebinin üçüncü asırdan sonra devam etmediğini kaydetmişlerdir.

3) Evzâî Mezhebi

Fıkıh ve hadis âlimi Ebû Amr Abdurrahmân el-Evzâî (ö. 157/774) tarafından kurulan fıkıh mezhebi.

4) El-Eylî Mezhebi

Ebû-Yezîd (ö. 159/775); Zührî'nin talebesi ve râvîsi olmuştur, kendisinden el-Leys, Evzâî, İbnu'l-Mubârek, İbn Vehb gibi muhaddisler hadîs almışlardır, kendisi fıkıhtan ziyade hadîs sâhasında tanınmıştır, muhtemelen Mısır'da vefat etmiştir.

5) el-Hasenu'l-Basrî Mezhebi

Müfessir ve sûfî olan el-Hasen, özellikle fıkıhta İmamdır. Kadı İyâd, onu müstakil ve müdevven (esasları yazıya geçirilmiş) mezheb imamlarından biri olarak kaydetmiştir. İbn Kayyim de onun fetvâlarının toplandığını ve yedi defter tuttuğunu ifade etmiştir.

6) İbn Ebî-Leylâ Mezhebi

Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 148/765); Kûfeli, müstakil müctehid, Emevî ve Abbâsîler zamanında otuz üç yıl Kûfe kadılığı yaptı, hadîste zayıf olduğu söylenmiştir, fakat fıkıhta imam olduğu kesindir. İctihadında re'y metodu hâkimdir. Mezhebi uzun boylu yaşamış, genel ihtilâf kitaplarında zikredilmiştir.

7) İbn Kâmil Mezhebi

Ebû-Bekr Ahmed b. Kâmil (ö. 350/961); Bağdadlı, önce İbn Cerîr el-Taberî'ye tâbi iken sonradan kendine mahsus bir mezheb sahibi olmuştur, bir müddet Kûfe'de kadılık etmiş olan İbn Kâmil, tefsir ve tarih konularında da önemli

bir seviyeyi temsil etmiştir. Nehrevan'da 390/1000 yılında vefat eden el-Mu'âfâ b. Zekerriyya da zâhiriyye mezhebi yolunda mutlak müctehid olarak zikredilmiştir.

8) İbn Râhûye Mezhebi

İshak b. İbrâhîm (ö. 238/853); Merv şehrinden, zamanında Horasan'ın mutlak âlimi ve imamı olarak tanınmıştır. İbn Hacer onun için: "Fıkıh ve hadîste mü'minlerin emîri (imamı)dır, Şâfiî ile bazı meselelerin münâkaşasını yapmıştır." diyor, Nisâbur'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.

9) İbn Yesar Mezhebi

Muâviye b. Ubeydullah b. Yesâr (ö. 170/786); soyu Taberistan'dan, Halîfe Mehdî'nin önce kâtibi, sonra veziri olmuştur, hadîs ve edebiyatta da söz sahibidir. Harâc konusunda eseri vardır.

10) El-Leys B. Sa'd Mezhebi

Ebu'l-Hâris el-Leys b. Sa'd (ö. 175/791); Mısırlıdır, İmam Mâlik kendisinden çok istifâde etmiştir, İmam Mâlik ile yazışmaları ve münâzaraları olmuş, onun "Medînelilerin tatbikatlarına karşı bazı hadîsleri terketmesini" tenkîd etmiştir. İmam Şâfiî'nin şehâdetine göre el-Leys, Mâlik'ten daha güçlü bir fakihtir. Fakat tâbileri onun mezhebini yaşatamamışlardır.

11) Nebîl Mezhebi

Ebû-Bekr Ahmed b. Amr (ö. 287/900); önceleri Basra'da oturmuş, sonra Isfahan'a geçmiş, burada 269-282 yılları arasında kadılık vazifesinde bulunmuştur; zâhirî metodla ictihad eden İmam Nebîl'in fıkıh yanında hadîs ilminde de ileri bir seviyede olduğu tesbit edilmiştir. Birçok kitap yazmış, fakat bunların çoğu, Basra'da, Zenc ihtilâlinde yanmıştır.

12) Sevrî (Süfyâniyye) Mezhebi

Kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamı, müfessir, muhadddis ve zâhiyde. Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevri el-Kûfî'nin mensupları.

13) Süfyan B. Uyeyne Mezhebi

Süfyan b. Uyeyne b. Meynûn (ö. 198/814); Kûfe'de doğdu, sonradan Mekke'ye yerleşti, buranın İmamı olarak şöhret buldu ve burada vefat etti. Kendisinden hadîs ve fıkıh okuyanlar arasında İbnu'l-Mubârek, Sevrî, Evzâî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İbn Ma'in gibi zevat vardır. Şâfiî onun için şöyle demiştir: "Eğer Mâlik ile Süfyan olmasalardı Hicaz ilmi kaybolup giderdi."

14) Şurayh Mezhebi

Ebu'l-Hâris Şurayh b. Yûnus, aslı Merv'den, fakih, müfessir ve muhaddistir, Bağdad'da yaşamıştır, Müslim ve Ebû-Hâtim er-Râzî kendisinden ders almışlardır, 230/849'da vefat eden Şurayh'ın Kazâ konusunda bir eseri mevcuttur.

15) Taberî Mezhebi

Ebû-Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) Taberistan'ın Âmul şehrinde doğdu. İlmî seyahatleri esnâsında Ahmed b. Hanbel'den hadîs almak için Bağdad'a geldi; Mısır'a, Rey'e ve Suriye'ye gitti. Şâfiî fikhını er-Râbî'den, Mâlik ve Iraklıların fikhını başkalarından öğrendi ve sonunda müstakil müctehid derecesine vâsıl oldu. Aynı zamanda büyük bir müfessir ve tarihçidir. Mezhebi kendisinden sonra da bazı talebe ve tâbileri tarafından temsîl edilmiş(6) sonra tâbii kalmamıştır.

16) Yahya B. Âdem Mezhebi

Yâhya b. Âdem b. Süleyman (ö. 203/818); Kûfe'de okudu, Süfyan es-Sevrî ve Şerîk'ten ders aldı, fıkıh, hadîs ve kırâat ilimlerinde ilerledi, Vâsıt'ta vefat etti. el-Harâc konusundaki kitabı ilim ve ictihadını göstermektedir.

17) Zâhiriyye (Dâvûdiyye) Mezhebi

Ebû Süleyman Davud b. Ali b. Halef el-İsfahanî ez-Zahirî (270/884) tarafından kurulan bir fıkıh mezhebi. Dayandığı temel fikre göre isimlendirilmiş tek mezhebirdir. Diğer fıkıh mezhepleri, kurucusu veya imâmı sayılan kimselerin isim ve lakaplarıyla anılırken (hanefî, şâfiî, mâlikî vb.) nasların hakîki ve mecâzî lugat (zâhir) mânalarını esas alan Dâvud b. Ali b. Halef ile Ali b. Saîd b. Hazm (ö. 456/1046) ve tâbilerinin mezhepleri bu isimle anılmaktadır.

“Mezhepler” başlığı adı altında yapılmış olan listeleme çalışmasında mezheplerin siyasi, itikadi ve fıkhi olarak kendi içlerinde çok fazlaca gruplara ayrılması ümmette birliğin değil; bölünmüşlüğü, parçalanmışlığın göstergesidir.

EK-4 Muallak Gruplar Listesi⁵¹⁷

Abdekiyye: Hakkında bilgi bulunmayan Abdek isimli kişiye mensup olduğu belirtilen bir grup.

Abdeliyye: Abdullah b. İsa isimli şahsın mensupları.

Alevîlik: Günümüzde Alevîlik olarak bilinen inançların bütünü ve bu inançlara inanan zümrelerin ismi.

Aliyyü'l-Arşîyye: Semanın duanın kıblesi ve hedefi olup, Allah'ın ise arşın seması üzerinde bulunması sebebiyle arşın, duanın yükseleceği en yüce kible olduğunu, arzu duyanların orayı ziyaret edebileceklerini, rızaya ulaşmış kimselerin de oradan bir hil'at elde edebileceklerini iddia eden bir zümre.

Amdîyye: Müslüman bir kimsenin işlediği günahın schiv ve gaflet sebebiyle olup, kendisinden sadır olan masiyetten maksadının Allah'a isyan ve muhalefet değil şehvetini gidermek olduğunu, bu sebeple günah işlediğinde onun cezalarındırılması gerekmeyeceğini fakat Allah'ın emrine muhalefet ve isyan kastediyorsa kafir olduğunu beyan ve iddia eden bir zümre.

Ashâbu'l-Hakîka: Farz ibadetleri yerine getirdikten sonra, nafilelerle uğraşmayarak tefekkürle meşgul olup nefsi cismanî ilgilerden tecrid eden sûfiler için kullanılan bir isim.

Ashâbu'l İbâdât: Bütün işlerini bırakıp sadece zühd ve ibadetle meşgul olan sûfiler için kullanılan bir isim.

Ashâbu'l-Kümûn Ve'z- Zuhûr: Gizli olmak, gizlenmek ve açığa çıkmak anlamındaki kümûn ve zuhûru kabul edenler.

Ashâbu'l- Vaîd: Allah'ın va'idinden sadık olduğunu kötülükler yapanları hangi konuda tehdit etmiş ise onu mutlaka gerçekleşeceğini ileri sürenler.

Ashâbu't-Tenâsüh: Tenâsüh yahut ruh göçüne inananlar.

⁵¹⁷ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 15-609.

Avcâiyye: Abdülkerim b. Ebi'l Avcâ'a (ö. 160/777) mensup gâli bir fırka.

Bâbekiyye: Abbasi halifeleri Me'mun ve Mu'tasım zamanında Azerbaycan'da ciddi bir tehlike teşkil eden dini-siyasi mahiyetteki Hurremiyye İsyan hareketinin lideri Babek'in mensupları.

Bekkâriyye: Kime mensup olduğu bilinmeyen bir fırka. Bu grup, kitap ehlinin kestiği hayvanların etinin yenmesini haram saymıştır. Ayrıca Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için galiz sözler sarfettikleri de nakledilmektedir.

Bekriyye: Bekr b. Uhti Abdülvâhid b. Zeyd'in mensupları. Bekriyye tarikatı.

Bektâşîlik: XIII. Yüzyılda Kalenderilik bünyesinde oluşmaya başlayan, XV. Yüzyıl sonlarında Hacı Bektaş-ı Veli gelenekleri etrafında Anadolu'da teşekkül eden gayri sünni bir tarikat.

Bihdinaniyye: Irak ve İran Kürdistanı'nda yaşayan, bir kısım İslamî inançlarla karışmış, sırlarla dolu düalist bir akideye sahip fırka.

Burgûsiyye: Neccâriyye'den Burgus yani pire lakaplı Muhammed b. İsa'nın mensupları.

Celâliyye: Mevlânâ Celaleddin Rûmî yahut Ârif lakabıyla bilinen torunu Celaleddin Ferîdûn'a mensup olan sûfilere verilen isim.

Celâmide: Sahabenin hallerinin kendileri için gizli olduğunu, amellerinin bilinemeyeceğini, halka hükmedecek bir imamın gerekli olduğunu, imam bulunmadığı zaman ümmetin salaha ulaşamayacağını, toplumda anarşinin hakim olacağını, ümmetin ileri gelenlerinin üzerinde ittifak ettikleri kişinin salih bir kimse olsun yada olmasın imam olması gerektiğini iddia eden bir fırka.

Dânikıyye: Hasan b. Dânik isimli aşırı bir şahsın mensupları.

Dehriyye: Alemin ezeli olduğunu ve yaratıcısının bulunmadığını savunan maddeci felsefe akımı.

Deysâniyye: Miladi II. Yüzyılın sonu ile III. Yüzyılın başlarında İbn Deysân (ö.222) tarafından kurulan, nur ile zulmet esasına dayalı alem görüşünü benimseyen gnostik fırka.

Fâdılıyye: Hz. Peygamber'i Kur'ân karşısında daha üstün tutan hadis ehlinin bir topluluk.

Fâniyye: Cennet ve cehennemın fâni olup, ortadan kalkacağını ileri süren bir grup.

Fârikıyye: İlimin imandan, imanın da ilimden ayrı şeyler olduğunu belirten bir grup.

Fedâiyye: Alemin hâdis, meydana getiricisinin feza olduğunu ileri süren bir fırka.

Gayriyye: Hz. Peygamber’in, resûl olmayıp bir filozof olduğunu iddia eden aşırı bir fırka.

Haddiyye: Allah’ın bir had ve sınırı bulunduğunu iddia eden aşırı bir fırka.

Hakîkiyye: Sûfiyye fırkalarından biri.

Hallâciyye: Hallac-ı Mansûr diye meşhur olan Ebu’l-Mugîs Hüseyin b. Mansûr el-Beyzâvî’nin (309/922) mensupları.

Hamriyye: Dünya işinin kendilerine raci olduğunu kabullenen fakat hakkında kesin bilgi bulunmayan bir fırka.

Harîkiyye: Cehennemliklerin tamamıyla yanıp, kendilerinden arta kalan bir şey olmayacağını ileri süren bir grup.

Harîziyye: Harîz el-Hanefî el Kûfî isimli şahsın mensupları.

Hısâbiyye: İslam sufistlerinden bir grup.

Hubbiyye: Bu fırkaya göre kul ne zaman kendindeki sevgiyi sağlamlaştırırsa, nefesine galip gelirse, ibadette gayeye ulaşır ve kendisinden emir ve nehiy kalkmış olur. Zira seven, bir kısım ibadetlerle sevdiğine eziyet etmez, dost dostu, seven sevdiğine misafir olur. Bu sebeple mükellefiyet ortadan kalkmış olur.

Husbâniyye: İslâmî dönem sofistlerinden bir grup.

Ivazıyye: İnsanların cennete girebilmeleri için, hayatta daha önce zorlukla gerçekleşmiş bir taatın gerekli olduğunu iddia eden bir grup.

İlhamiyye: Kelamî fırkalardan biri.

Kabriyye: Kabir azabını, Münker ve Nekîr’in kabirdeki suallerini kabul etmeyen bir fırka.

Kâsitiyye: Haramın rızık olamayağını, rızkın ancak helal şeylerden olacağını, kulun çalışmasının onda dokuzunu kendisi için, kalan onuncu kısmın da ibadete sarfetmesi gereğini ileri süren bir grup.

Kayfiyâniyye: İslam fırkaları arasında zikredilen ve fakat mahiyet ve düşünceleri bilinmeyen bir grup.

Kazâiyye: Ashabü'l-hadisten, Kaza ve kaderin sadece Allah'a ait olduğunu belirten bir grup.

Kenziyye: Malın aslında Allah'a ait olup, kullara verdiğini, kulların da Allah katında makbul kimselere vermeleri gerektiğini, ancak bu şekilde amellerinin kabul edileceğini belirten bir grup.

Keyyâliyye: Ahmed b. el-Keyyâl'in mensupları.

Küllabiyye: Sünnî kelim hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan alimlerden Basralı Abdullah b. Saîd b. Küllâb'ın (ö.240/854) mensupları.

Lafziyye: Söyleme ile söylenenin, okumakla okunanın aynı şey olduğunu, bu yüzden Kur'an mahluk olmadığı için, onu okuyan kulun okumasının da mahluk olmadığını ileri süren bir grup.

Lem Yezeliyye: Bütün yaratılanların yerden çıkan bitki gibi bitip yetiştiğini ileri süren, kıyamet, hesap, ceza, mükafaat gibi unsurları tamamen red ve inkar eden, alemin ezeli ve ebediliğini kabul eden Dehriyye'ye mensup bir grup.

Mahlûkiyye: Allah'ın kelimasının mahluk olduğunu ileri sürmesi sebebiyle bu isimle anılan bir fırka.

Makâmâtîyye: İsmi belirtilen ve fakat mahiyeti bilinmeyen bir fırka.

Mâsiriyye: Ebû Bîşr Amr b. Kays b. Ebî Müslim el-İclî el-Mâsırî'nin mensupları.

Matbahîyye: İsmail el-Matbahî isimli zata mensup bir fırka.

Mâtürîdiyye: Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) mensupları.

Mefrûgiyye: Müslümanlar arasında, Allah'ın dünyayı altı günde yaratıp, cumartesi günü işini bitirip istirahat çekildiği şeklindeki yahûdî düşüncesinden etkilenen grup.

Mefrûziyye: İmkan dahilinde olan her şeyin gerçekleştiğini, bu sebeple kimseye fayda temin edecek bir şeyin artık gerçekleşmeyeceğini ileri süren, hangi fırkaya mensup olduğu bilinmeyen bir grup.

Menkûsiyye: İmanın Allah'ın lutfuyla artacağı, kahriyle azalacağı, bunda kulun bir dahli ve tesirinin bulunmadığını ileri süren bir fırka.

Merâşiyye: Mâzenderân'dan Isfahan'a ve Kazvîn'e gelip yerleşen bir seyyidler zümresi.

Merfûiyye: Herhangi bir şeyin, Levh-i mahfuz'da yazılmasıyla yaratılıp, ortaya çıkacağını iddia eden bir fırka.

Merîsiyye: Cehmiyye ve Mürcie'nin görüşlerini benimseyen kelamcı ve fakîh Bişr el-Merîsî'nin (ö.218/833) mensupları.

Meyliyye: Kıyamet gününde şefâat edilmesini reddeden bir fırka.

Meysiriyye: Ebû Meysir isimli şahsa mensup, peygamberliğin çalışmakla elde edilecek kesbî bir husus olduğunu, iyilik ve ruh temizliğinde istenilen hedefe ulaşmış bulunan kimselerin, peygamberlik derecesine vasıl olabileceklerini iddia eden bir grup.

Muâviyye: Abdullah et-Tâlibî diye bilinen Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'in (ö. 129/746-747) Cenâhiyye diye de anılan mensupları.

Mukannaiyye: Abbâsîler'in ilk döneminde Mâverâünnehir'de peygamberlik ve ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkan isyancı Mukanna' el-Horasânî'nin (ö.161/778?) mensupları.

Mukâtiliyye: Mukatil b. Süleyman'a (ö.150/767) nisbet edilen bir fırka.

Musavviriyye (Sûriyye) : Allah'ın Adem şeklinde olduğunu iddia edenler.

Muttasiliyye: Allah'ın zatının her mekanda mevcut bulunduğunu iddia eden bir fırka.

Mübeddiliyye: Günah işleyen ve Masiyete düşenin tevbesinin kabul edilmeyeceğini ileri süren bir grup.

Mükâsibe: Küfür diyarında kesbin gereksizliğine yönelmesi görüşünde olan bir itizal fırkası.

Mültezikiyye: Allah'ın her mekanda mevcut bulunduğunu söyleyen aşırı bir fırka.

Müneccimiyye: Yıldızlar ve gök cisimlerini her türlü olayın kaynağı kabul eden bir grup.

Münkiriyye: Kıyamet gününde şefâat edilmesi durumunu inkar eden bir fırka.

Münkiriyye: Allah'ın anılması yanında mahluklardan herhangi birinin anılmasını reddeden, bu konuda hayvanların kesilmesi esnasında sadece Allah'ın ismiyle anılmasını gerekçe gösteren bir fırka.

Mütehayyiliyye: Tahayyül gücünün, insan nefsinin amelî ve nazari yönlerine bitişik ve onların yardımcısı olduğunu belirten bir fırka.

Mütevesseimiyye: Tasavvufî bir fırka.

Neccâriyye: Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın (ö. 230/845?) kurduğu kelâm ekolü ve mensupları.

Nehdiyye: Alemin ve alemde bulunan sema ve arzın kadîm olduğuna inanan bir grup.

Ni'metullâhiyye: Ni'metullah-ı Velî'ye (ö.834/1431) mensup tasavvufî bir tarîkat.

Nûriyye: Nur ve ateş asıllı iki hicab bulunduğunu ileri süren bir sufi grup.

Pâvulfakîriyye: Bengal'de ortaya çıkıp kısa zamanda gelişen aşırı bir yeni fırka.

Rûhâniyye: Ruhlarının semavatın melekutuna baktığı, cennetleri gördüğü, hûrilerle beraberliğe ulaştığını idda eden, değişik zümrelerden teşekkül eden bir fırka.

Rustakiyye: Makdisî'nin Za'ferâniyye Vâkıfe ve Şükkâk ile birlikte zikrettiği, mahiyeti hakkında bilgi bulunmayan bir fırkanın ismi.

Sabbâhiyye: Ebû's-Sabbâh es-Semerkindî isimli şahsın mensupları.

Sâbikiyye: Saadet ve şekavetin insanlar doğmadan önce tesbit edildiğini, insan ne işlerse işlesin bunun değişmeyeceğini iddia eden bir fırka.

Sâfiyye: Kendilerini Şeyh Safî mensubu olarak bilen Aleviler.

Sâidiyye: İbn Sâid isimli bir şahsın mensupları.

Sâlimiyye: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Basrî'ye (ö. 297/909) mensup fırka.

Sâviyye: Mü'min olduklarını "inşaallah, yahut eğer Allah dilemişse" diyerek söyleyen ve muhalifleri tarafından şükkâk yani şüpheciler olarak adlandırılan bir fırka.

Sem'ıyye: İsteyerek adam öldüren kâtilin tevbesinin kesinlikle makbul olmayacağını iddia eden Muhammed b. Sehl el-Basrî es-Sem'î isimli şahsın mensupları.

Semekiyye: Hanefîlerden bir grup.

Serhâbiyye (Hâşebiyye): Taberistanlı Serhâb et-Taberî'nin mensupları.

Serîgiyye: Serîg- bazılarına göre Serîf- isimli, hakkında kafi bilgi bulunmayan bir şahsın mensupları.

Sûkiyye: Sufiyye gruplarından biri.

Şâiyye: Aşırı fırkalardan biri.

Şazeliyye: Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'ye (ö. 656/1258) mensup bir tasavvufî tarîkat.

Şebek: Aşırı düşünceli ve sûfî özellikli, kürt asıllı kimselerden teşekkül etmiş bulunan bir fırka.

Şemsiyye: Halvetiyye târikatının Şemseddin Sivâsî'ye (ö. 1106/1597) nisbet edilen bir kolu.

Tarîfiyye: Çok sayıda eser te'lif etmiş olup, peygamberlik iddiasında bulunan Salih b. Tarîf isimli şahsın mensupları.

Târiyye: Tenâsüh inancı benimseyen bir grup.

Tekvîniyye: Allah'ın varlığının zatından kaynaklandığını, bütün eşyayı yarattığını, kendisi 'şey' yani varlık olması sebebiyle, kendisinin de yaratıcısı olduğunu ileri süren bir grup.

Tevhîdullâhiyye: Hindistan'da Bâbürlü hükümdarlarından üçüncüsü olan Ekber Şah (ö. 1605) tarafından ortaya konulan, Ayîn-i Ekberî ve Dîn-i İlahî diye de isimlendirilen dînî sistem ve mensupları.

Tufeyliyyûn: Kâfirlerin çocuklarının ana-babalarıyla cehennemde kalacağını iddia eden bir grup.

Vâlihiyye: Allah'ı bilmenin O'nun yüceliği karşısında acz ve hayrete düşmek olduğunu belirten fırka.

Vezniyye: Amellerin mizanla tartılmasının muhal olduğunu iddia eden bir grup.

Ya'cûriyye: Ahmed b. Ali el-Ya'cûrî isimli kişinin mensupları.

Yezîdîlik: Emevî halifesi Yezid b. Muaviye'ye aşırı bağlılıkları ve onu beşer üstü bir varlık olarak kabul etmeleri sebebiyle bu isimle anılan bir fırka.

Zâbrâşâiyye: Ebu Asım ez-Zâbrâşâî diye bilinen şahsın Maverâunnehir civarındaki mensupları.

Ziyâniyye: Şâzeliyye tarikatının Kuzey Afrika'da Cezair ve Magrib'teki kollarından biri.

Züheyriyye: Teşbih ve adl düşüncelerine meyilli Züheyr isimli şahsın fikhî anlamda mensuplarından teşekkül etmiş bulunan bir grup.

Zürvâniyye: Geleneksel Mecûsî düalizmi öncesi heretik bir akım şeklinde bir müddet Zerdüşîler arasında etkili olmuş bir cereyan.

EK-5 Tarikatlar Listesi⁵¹⁸

1. Bâciyye

Ebû Saîd Halef b. Ahmed el-Bâcî et-Temîmî, (ö. 628/1231).

2. Bayramiyye

Hacı Bayrâm-ı Velî, (ö. 833/1430).

a. Celvetiyye / Hüdâiyye

Aziz Mahmud Hüdâyî, (ö. 1038/1628); Bayramiyye'nin kolu.

Fenâiyye: Fenâî Ali Efendi, (ö. 1158/1745); Celvetiyye'ninkolu.

Hakkîyye: İsmâil Hakkı Bursevî, (ö. 1137/1725); Celvetiyye'nin kolu.

Hâşimiyye: Hâşim Baba / Mustafa Hâşim Üsküdârî, (ö. 1197/1783); Celvetiyye'nin kolu.

Selâmiyye: Selâmi Ali Efendi, (ö. 1103/1691); Celvetiyye'nin kolu.

b. Melâmiyye

Ömer Dede Sikkînî, (ö. 880/1475); Bayramiyye'nin kolu.

⁵¹⁸ Reşat Öngören, "Tarikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 95.

Hamzaviyye: Hamza Bâlî, (ö. 980/1572-73); Bayramiyye'nin Melâmiyye koluna Hamza Bâlî'den sonra verilen ad.

c. Şemsiyye

Akşemseddin, (ö. 863/1459); Bayramiyye'nin kolu.

1) Himmetiyye

Bolulu Himmet Efendi, (ö. 1095/1684); Bayramiyye'den Şemsiyye'nin kolu.

2) Tennûriyye

İbrâhim Tennûrî, (ö. 887/1482); Bayramiyye'den Şemsiyye'nin kolu.

Îseviyye İbn Îsâ, (ö. 967/1559-60); Bayramiyye'den Tennûriyye'nin kolu.

3. Bedriyye

Bedreddin Simâvî, (ö. 823/1420).

4. Bekriyye / Sıddîkiyye

Silsilesi Hz. Ebû Bekir'e ulaşan tarikatların genel nisbesi.

5. Bektaşîyye / Bektaşîlik

Hacı Bektâş-ı Velî, (ö. 669/1271 ?).

6. Berrecâniyye

İbn Berrecân Ebü'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdurrahman el-Lahmî, (ö. 536/1142).

7. Beyânîyye

Ebû Beyân Nebâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kureşî ed-Dımaşkî, (ö. 551/1156).

8. Bistâmiyye / Tayfûriyye

Bâyezîd-i Bistâmî, (ö. 234/848 ?).

Kolları: Aşkîyye, Hâcegân / Nakşibendiyye, Şüttâriyye.

9. Câmiyye

Ahmed-i Nâmekî-i Câmî, (ö. 536/1141).

10. Cüneydiyye

Cüneyd-i Bağdâdî, (ö. 297/909).

Harîsiyye: Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yûsuf el-Harîsî el-Abbâsî, (ö. 944/1537-38); Cüneydiyye'nin kolu.

11. Hammûye

Muhammed b. Hammûye b. Muhammed el-Hamevî, (ö. 954/1547);

12. Çiştîyye

Muînüddin Hasan Çiştî, (ö. 633/1236).

Ahmediyye: Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhak er-Rudavlî, (ö. 838/1435); Çiştîyye'nin kolu.

Eşrefiyye: Seyyid Eşref Cihangîr-i Simnânî el-Hüseynî; Çiştîyye'nin kolu.

Nizâmiyye: Nizâmeddin Evliyâ, (ö. 725/1325); Çiştîyye'nin kolu.

Sâbiriyye: Hâce Alâeddin Ali b. Ahmed Sâbir, (ö.690/1291); Çiştîyye'nin kolu; Şubeleri: Fahriyye, Gîsûdırâziyye, Safeviyye-Mînâiyye.

13. Dekkakîyye

Ebû Ali ed-Dekkak, (ö. 405/1015).

14. Dîbiyye

Ebü'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî, (ö. 719/1319).

15. Ebheriyye

Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî, (ö. 572/ 1177).

a. Şahâlemiyye

Şahâlem b. Ebû Muhammed, (ö. 880/1475); Ebheriyye'nin kolu.

b. Zâhidiyye

İbrâhim Zâhid-i Geylânî, (ö. 700/1301); Ebheriyye'nin kolu; şubeleri: Halvetiyye, Safeviyye.

Safeviyye / Erdebiliyye

Safiyüddîn-i Erdebîlî, (ö. 735/1334); Ebheriyye'den Zâhidiyye'nin kolu; şubeleri: Bayramiyye, Celvetiyye, Fenâriyye, Haydariyye.

16. Hâcegân

Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî, (ö. 575/1179).

Azîzân: Ali Râmîtenî, (ö. 715/1315); Hâcegân'ın kolu.

17. Hafîfiyye

İbn Hafîf ed-Dabbî, (ö. 371/982).

Kolları: Kâzerûniyye / Mürşidiyye, Rûzbihâniyye.

Kâzerûniyye / İshakiyye / Mürşidiyye

Ebû İshak İbrâhim b. Şehriyâr el-Kâzerûnî, (ö. 426/1035); şubeleri: Rûzbihâniyye.

Rûzbihâniyye Rûzbihân-ı Baklî, (ö. 606/1209); Hafîfiyye'nin kolu.

18. Halvetiyye

Ömer el-Halvetî, (ö. 800/1397 ?).

a. Ahmediyye / Yiğitbaşıyye

Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, (ö. 910/1504); Halvetiyye'nin kolu;

Şubeleri:

1) Mısriyye / Niyâziyye

Niyâzî-i Mısri, (ö. 1105/ 1694); Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu.

2) Ramazâniyye

Mahfî Ramazan Efendi, (ö. 1025/1616); Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Buhûriyye, Cerrâhiyye, Cihangîriyye, Hayâtiyye, Raûfiyye.

Buhûriyye: Edirneli Mehmed Buhûrî, (ö. 1039/ 1630); Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'-nin kolu.

Cerrâhiyye: Nûreddin Cerrâhî, (ö. 1133/1721); Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu.

Cihangîriyye: Cihangirli Hasan Burhâneddin, (ö. 1074/1664); Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu.

Hayâtiyye: Mehmed Hayâtî Efendi, (ö. 1180/1766-67); Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu.

Raûfiyye: Ahmed Raûfî, (ö. 1170/1757); Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu.

3) Sinâniyye

Ümmî Sinan İbrâhim b. Abdurrahman Halvetî, (ö. 976/1568); Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Muslihiyye, Zühriyye.

Muslihiyye: Muslihuddin Mustafa, (ö. 1099/1688); Halvetiyye-Ahmediyye'den Sinâniyye'nin kolu.

Zühriyye: Kayserili Ahmed Zührî, (ö. 1157/1744); Halvetiyye-Ahmediyye'den Sinâniyye'nin kolu.

4) Uşşâkıyye

Hasan Hüsâmeddin Uşşâkı, (ö. 1001/1593); Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Câhidiyye, Cemâliyye, Salâhiyye.

Câhidiyye: Câhidî Ahmed Efendi, (ö. 1070/1660); Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkıyye'nin kolu.

Cemâliyye: Cemâleddin Uşşâkı, (ö. 1164/1751); Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkıyye'nin kolu.

Salâhiyye: Abdullah Salâhî Uşşâkî, (ö. 1197/1783); Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkıyye'nin kolu.

b. Cemâliyye

Cemâl-i Halvetî Aksarâyî, (ö. 899/1494); Halvetiyye'nin kolu;
Şubeleri: Sünbülüyye, Şâbâniyye.

1) Sünbülüyye

Sünbül Sinan, (ö. 936/1529); Halvetiyye'den Cemâliyye'nin kolu; şubeleri: Assâliyye, Bahşıyye.

Assâliyye: Ahmed b. Ali el-Assâlî, (ö. 1048/1639); Halvetiyye-Cemâliyye'den Sünbülüyye'nin kolu.

Bahşıyye: Muhammed b. Muhammed el-Bahşî, (ö.1098/1687); Halvetiyye-Cemâliyye'den Sünbülüyye'nin kolu.

2) Şâbâniyye Karabaşıyye

Şâbân-ı Velî, (ö. 976/1569); Halvetiyye'den Cemâliyye'nin kolu.
Şubeleri:

a) Bekriyye

Kutbüddin Mustafa b. Kemâleddin el-Bekrî, (ö. 1162/1749); Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu.

Bekriyye'nin şubeleri: Hifniyye, Kemâliyye, Semmâniyye.

(1) Kemâliyye

Kemâleddin Mustafa el-Bekrî, (ö. 1199/1784); Halvetiyye'den Bekriyye'nin kolu.

(2) Semmâniyye

Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân, (ö. 1189/1776); Halvetiyye'den Bekriyye'nin kolu; Kadiriyye'nin kolu olarak da kabul edilir; şubeleri: Feyziyye, Tayyibiyye.

Feyziyye: Feyzüddin Hüseyin es-Semmânî, (ö. 1309/1891-92); Halvetiyye-Bekriyye'den Semmâniyye'nin kolu.

b) Karabaşıyye

Karabaş Velî, (ö. 1097/1686); Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: Bekriyye, Çerkeşıyye, Derdîriyye, Ezheriyye, Feyziyye, Halîliyye, Hamâliyye, Hifniyye, İbrâhimiyye, Kemâliyye, Mervâniyye, Nasûhiyye, Rahmâniyye, Sâviyye, Semmâniyye, Ticâniyye.

(1) Hifniyye / Hafniyye / Hafnâviyye

Muhammed b. Sâlim el-Hifnî, (ö. 1181/1767); Halvetiyye-Şâbâniyye'den Karabaşıyye'nin kolu;

Şubeleri:

(a) Azzûziyye

İbn Azzûz Mustafa b. Muhammed el-İdrîsî el-Hasenî, (ö. 1282/1866); Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu.

(b) Derdîriyye

Ahmed ed-Derdîr, (ö. 1201/1786); Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu; şubeleri: Sâviyye, Sibâiyye, Vefâiyye.

Sâviyye: Ebü'l-İrşâd Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, (ö. 1241/1825); Halvetiyye-Hifniyye'den Derdîriyye'nin kolu.

(c) Ezheriyye

Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman ez-Zevâvî el-Ezherî, (ö. 1207/1792-93); Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu.

(d) Ticâniyye

Seyyid Ahmed et-Ticânî, (ö. 1230/ 1815); Halvetiyye-Karabaşıyye'den Hifniyye'nin kolu.

Hamâliyye: Şerîf Ahmed Hamâhullah, (ö. 1943); Ticâniyye'nin kolu.

(2) Nasûhiyye

Mehmed Nasûhî, (ö. 1130/1717); Halvetiyye-Şâbâniyye'den Karabaşıyye'nin kolu; şubeleri: Çerkeşıyye, Halîliyye, İbrâhimiyye.

(a) Çerkeşıyye

Çerkeşî Mustafa Efendi, (ö. 1229/1814); Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: İbrâhimiyye, Halîliyye.

Halîliyye: Geredeli Halil Efendi, (ö. 1843); Halvetiyye-Şâbâniyye'den Çerkeşıyye'nin kolu.

İbrâhimiyye: Kuşadalı İbrâhim Efendi, (ö. 1262/1846); Halvetiyye-Şâbâniyye'den Çerkeşıyye'nin kolu.

c. Rûşeniyye

Dede Ömer Rûşenî, (ö. 892/1487); Halvetiyye'nin kolu;
Şubeleri: Demirtaşıyye, Gülşeniyye, Hâletiyye, Sezâiyye.

1) Demirtaşıyye

Muhammed Demirtaşî, (ö. 929/1523); Halvetiyye'den Rûşeniyye'nin kolu.

2) Gülşeniyye

İbrâhim Gülşenî, (ö. 940/1534); Halvetiyye'den Rûşeniyye'nin kolu;
şubeleri: Hâletiyye, Sezâiyye.

Hâletiyye: Hasan Hâletî Efendi, (ö. XVIII. yüzyıl); Halvetiyye'den Gülşeniyye'nin kolu.

Sezâiyye: Hasan Sezâî-yi Gülşenî, (ö. 1151/1738); Halvetiyye'den Gülşeniyye'nin kolu.

d. Şemsiyye

Şemseddin Sivâsî, (ö. 1006/1597); Halvetiyye'nin kolu.

Sivâsiyye: Abdülahad Nûrî, (ö. 1061/1651); Halvetiyye'den Şemsiyye'nin kolu.

19. Harâlliyye / Harfiyye

Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî, (ö. 637/1240).

20. Harrâziyye

Ebü Saîd el-Harrâz, ö. 277/890 [?]; kolu Ukayliyye.

a. Ukayliyye

Ukayl b. Şehâbeddin Ahmed el-Menbicî el-Batâihî, (ö. 550/1155); Harrâziyye'nin bir kolu; şubeleri: Adeviyye, Merzûkıyye, Reslâniyye.

Reslâniyye: Reslân b. Ya'kub b. Abdurrahman el-Ca'berî, (ö. 695/1296); Ukayliyye'nin devamı.

21. Kalenderiyye

Dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfilere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak kalenderiyye veya kalenderîlik adı verilmiştir.⁵¹⁹

Haydariyye: Kutbüddin Haydar-ı Zâveî, (ö. 618/1221 ?); Kalenderiyye'nin kolu.

22. Hereviyye / Ensâriyye

Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, (ö. 481/1089).

23. Kadiriyye

Abdülkadir-i Geylânî, (ö. 561/1165-66).

Kolları:

⁵¹⁹ Nihat Azamat, "Kalenderiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 256.

a. Bekkâiyye

Ali el-Bekkâ, (ö. 670/1271); Kadiriyye'nin kolu.

Bûaliyye: Kadiriyye'den Bekkâiyye'nin kolu.

b. Ehdeliyye

Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Ehdel, (ö. 650/1252); Kadiriyye'nin kolu.

Gaysiyye: Ebü'l-Gays Saîd b. Süleyman b. Cemîl, (ö. 651/1253); Kadiriyye'den Ehdeliyye'nin kolu.

c. Hikemiyye

Muhammed b. Ebû Bekir el-Hikemî, (ö. 617/1221); Kadiriyye'nin kolu.
Şubeleri: Gîlâniyye, Uceyliyye.

Uceyliyye: Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mûsâ b. Uceyl el-Yemenî, (ö. 690/1291); Kadiriyye'den Hikemiyye'nin kolu.

Ammâriyye: Ammâr Bû Sennâ, (ö. 1193/1779); Kadiriyye'ninkolu.

Beceliyye: Muhammed b. Hüseyin el-Becelî, (ö. 621/1224); Kadiriyye'nin kolu.

Cebertiyye: İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî, (ö. 806/ 1403); Rifâiyye, Ekberîyye, Ehdeliyye ve Kadiriyye'nin kolu olduğu ileri sürülür.

Cüneydiyye: Bahâeddin el-Cüneydî, (ö. 921/1515); Kadiriyye'nin kolu.

Dâvûdiyye: Ebû Bekir b. Dâvûd, (ö. 806/1403); Kadiriyye'nin kolu.

Enveriyye: Osman Şems Efendi, (ö. 1893); Kadiriyye'nin kolu.

Esedîyye / Yemeniyye: Ebû Muhammed Afîfüddin Abdullah b. Ali el-Esedî, (ö. 620/1223); Kadiriyye'nin kolu.

Eşrefiyye / Rûmiyye: Eşrefoğlu Rûmî, (ö. 874/ 1469); Kadiriyye'nin kolu.

Fârızıyye: Muhammed el-Fârızî/Abdülkadir-i Geylânî'nin torunu; Kadiriyye'nin kolu.

Fâzılıyye: Muhammed Fâzıl b. Muhammed el-Emîn, (ö. 1284/1867); Kadiriyye'nin kolu.

Garîbiyye / Hindiyye: Muhammed Garîbullah el-Hindî; Kadiriyye'nin kolu.

Gavsiyye: Seyyid Muhammed Gavs, (ö. 923/1517); Kadiriyye'nin kolu.

Hâlisiyye: Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlibânî, (ö. 1275/1858); Kadiriyye'nin kolu.

Hilâliyye: Muhammed b. Ömer Hilâl el-Hemedânî, (ö. 1147/1734); Kadiriyye'nin kolu.

Îseviyye: Şeyh Îsâ, ö. VII/XII. yüzyıl; Kadiriyye'nin kolu.

Kasımıyye: Kasım b. Muhammed el-Kebîr, (ö. XIX. yüzyıl); Kadiriyye'nin kolu.

Kemâliyye: Kemâleddin el-Kisâlî, (ö. 971/1563); Kadiriyye'nin kolu.

Kesnezânîyye: Abdülkerîm Şah Kesnezânî, (ö. 1317/1899); Kadiriyye'nin kolu.

Kumeysiyye: Seyyid Şah Kumeys el-Kadirî, (ö. 992/1584); Kadiriyye'nin kolu.

Menzeliyye: Ali b. Ammâr el-Menzelî, (ö. XII/XVIII. yüzyıl); Kadiriyye'nin kolu.

Muhtâriyye: Muhtâr b. Ahmed el-Küntî, (ö. 1226/1811); Kadiriyye'nin kolu.

Mürîdiyye: Ahmedü Bamba, (ö. 1927); Kadiriyye'nin kolu.

Müşerriyye: Muhammed b. Mûsâ b. Ali b. Uceyl el-Yemenî el-Müşerria, (ö. 760/1359); Kadiriyye'nin kolu.

Müştâkıyye: Şeyh Müştâk Baba, (ö. 1247/1831-32); Kadiriyye'nin kolu.

Nablusiyye: Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, (ö. 1143/1731); Kadiriyye'nin kolu.

Nehâriyye: Ömer b. Mûsâ en-Nehârî, (ö. VII/XIII. yüzyıl); Kadiriyye'nin kolu.

Nesîmiyye: Ebû Abdullah Mahmûd en-Nesîmî; Kadiriyye'nin kolu.

Nevşâhiyye: Muhammed Nevşah Gencbahş, (ö.1064/1654); Kadiriyye'nin kolu.

Niyâziyye: Abdurrahman en-Niyâzî, (ö. 1311/1894); Kadiriyye'nin kolu.

Resmiyye / Âhiyye: Mustafa Resmî Efendi, (ö. 1206/1792); Kadiriyye'nin kolu.

Rûmiyye / İsmâiliyye: İsmâil Rûmî Tosyavî, (ö.1041/1631); Kadiriyye'nin kolu.

Sumâdiyye: Müslim b. Muhammed es-Sumâdî, (ö.994/1586); Kadiriyye'nin kolu.

Şer'îyye: Abdülmün'im b. Abdünnebî Ali el-Kadirî, (ö. 1986); Kadiriyye'nin kolu.

Tavâşiyye: Nûreddin Ali b. Abdullah et-Tavâşî; Kadiriyye'nin kolu.

Urâbiyye: Ömer b. Muhammed el-Urâbî, (ö. 827/1424); Kadiriyye'nin kolu.

Yâfiyye: Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, (ö. 768/1367); Kadiriyye, Sühreverdiyye ve Şâzeliyye'nin kolu.

Zeylaiyye: Safiyyüddin Ahmed b. Ömer ez-Zeylaî el-Ukaylî, (ö. 704/1305); Kadiriyye'nin kolu.

Zincîriyye: Giritli Ali Baba; Kadiriyye'nin kolu.

Urâbiyye: Ömer b. Muhammed el-Urâbî, (ö. 827/1424); Kadiriyye'nin kolu.

24. Kassâriyye / Melâmetiyye

Hamdûn el-Kassâr, (ö. 271/884).

25. Medâriyye / Şahmedâriyye

Bedüddin Kutbülmedâr, (ö. 840/1436).

26. Mevleviyye

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, (ö. 672/1273).

27. Muhâsibiyye

Hâris b. Esed el-Muhâsibî, (ö. 243/857).

28. Medyeniyye / Şuaybiyye

Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin el-Mağribî, (ö. 594/1198).

Kolları:

a. Şâzeliyye

Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Abdullah eş-Şâzelî, (ö. 656/1258).

1) Arrâkıyye

İbn Arrâk Muhammed b. Ali ed-Dımaşkî, (ö. 933/1526); Şâzeliyye'nin kolu.

2) Azemiyye / Azâyimiyye

Ebü'l-Azâim Muhammed Mâzî, 1869-1937; Şâzeliyye'nin kolu.

3) Bedeviyye / Ahmeddiyye / Sütûhiyye

Ebü'l-Fityân Ahmed b. Ahmed el-Fâsî el-Bedevî, (ö. 675/ 1276).

Kolları:

Cevheriyye: Abdülvehhâb el-Cevherî; Bedeviyye'nin kolu.

Merâzıka / Merâzıkıyye: Merzûk el-Hüseynî el-Yemenî, (ö. 677/1278); Bedeviyye'nin kolu.

Metbûliyye: İbrâhim el-Metbûlî, (ö. 880/1475); Bedeviyye'nin kolu.

Sütûhiyye: Bedeviyye'nin diğeri adı ve bir kolu.

Şinnâviyye: Ebû Abdullah Muhammed eş-Şinnâvî, (ö. 1088/1677); Bedeviyye'nin kolu.

Şuaybiyye: Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Şuayb el-Hicâzî, (ö.1040/1630); Bedeviyye'nin kolu.

Zâhidiyye: Hasan Yûsuf Halîl ez-Zâhid; Bedeviyye'nin kolu.

Zenfeliyye: Ali Zenfel el-Lebîdî el-Ahmedî; Bedeviyye'nin kolu.

4) Cezûliyye

Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî, (ö. 870/1465); Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Hansaliyye, İseviyye, Tebbâiyye, Vezzâniyye.

Alemiyye: Abdullah eş-Şerîf b. İbrâhim el-Alemî, (ö. 1089/1678); Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu.

Hansaliyye: Saîd b. Yûsuf el-Hansalî, (ö. 1114/1702); Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu.

Îseviyye: Muhammed b. Îsâ el-Miknâsî el-Mağribî, (ö. 930/1524); Rifâiyye ve Şâzeliyye'nin kolu.

Tebbâiyye: Abdülazîz b. Abdülhak et-Tebbâ', (ö. 914/1508); Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu.

Vezzâniyye: Abdullah b. İbrâhim eş-Şerîf el-Vezzânî, (ö. 1089/1678); Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu.

5) Derkaviyye

Ebû Hâmid Mevlâ el-Arabî ed-Derkavî, (ö. 1239/1823); Şâzeliyye'nin kolu.

Aleviyye / Allâviyye: Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mustafael-Alevî/el-Allâvî, (ö. 1934); Şâzeliyye'den Derkaviyye'ninkolu.

Bedeviyye: Ahmed el-Bedevî Züveytin el-Fâsî, (ö. 1275/1859); Derkaviyye'nin kolu.

Bûazzâviyye: Muhammed b. Ahmed et-Tayyib el-Bûazzâvî, (ö. 1914); Derkaviyye'nin kolu.

Bûzîdiyye: Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî, (ö. 1229/ 1814); Şâzeliyye'den Derkaviyye'nin kolu.

Gumâriyye: Ahmed b. Abdülmü'min el-Gumârî, (ö. 1262/1846); Derkaviyye'nin kolu.

Harrâkiyye: Abdullah b. Muhammed el-Harrâk, (ö. 1261/1845); Derkaviyye'nin kolu.

Mehâciyye: Sîdî Ebû Azze [Yaizzâ] el-Mehâcî, (ö.1277/ 1860-61); Derkaviyye'nin kolu.

Kettâniyye: Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî, (ö. 1327/1909); Şâzeliyye'den Derkaviyye'nin kolu.

Medeniyye: Muhammed Zâfir el-Medenî, (ö. 1321/1903); Şâzeliyye'den Derkaviyye'nin kolu; şubesi Yeşrutîyye.

Yeşrutîyye: Ali Nûreddin el-Yeşrutî, (ö. 1316/1899); Şâzeliyye-Derkaviyye'den Medeniyye'nin kolu.

Rahmâniyye: Muhammed b. Mes'ûd b. Abdurrahman, (ö. 1295/1878), Derkaviyye'den Medeniyye'nin kolu.

6) Vefâiyye

Muhammed Vefâ b. Muhammed el-Mağribî, (ö. 765/1364); Şâzeliyye'nin kolu.

Bekriyye: Ebü'l-Mekârim Muhammed el-Bekrî, (ö. 994/1586); Şâzeliyye'den Vefâiyye'nin kolu.

7) Desûkıyye / Burhâniyye

İbrâhim b. Abdülazîz ed-Desûkî, (ö. 676/1277); Bedeviyye ve Şâzeliyye'nin bir kolu olduğu ileri sürülür; şubeleri: Âşûriyye, Süyûtiyye, Şehâviyye, Şehbâziyye, Şernûbiyye, Tâziyye.

Âşûriyye: Sâlih Âşûr el-Mağribî; Desûkıyye'nin kolu.

Şernûbiyye: Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Osman eş-Şernûbî, (ö. 994/1586); Desûkıyye'nin kolu.

8) Zerrûkıyye

Ahmed Zerrûk el-Fâsî, (ö. 899/1493); Şâzeliyye'nin kolu.

Şubeleri:

Âsımiyye: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali el-Âsımî, (ö. X/XVI. Yüz yıl); Zerrûkıyye'nin kolu.

Bâveysiyye: Ebû Ya'kub el-Bâveysî, (ö. XVI. yüzyıl); Zerrûkıyye'nin kolu.

a) Râşidiyye / Yûsufiyye

Ahmed b. Yûsuf er-Râşidî el-Milyânî, (ö. 927/1521); Şâzeliyye'den Zerrûkıyye'nin kolu.

(1) Gaziyye / Kasımiyye

el-Gazî Ebü'l-Kasım b. Muhammed b. Amr el-Erganî es-Sûsî, (ö. 982/1574); Şâzeliyye-Zerrûkıyye'den Râşidiyye'nin kolu.

(a) Nâsırıyye

Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Nâsır, (ö. 1085/1674); Şâzeliyye'den Gaziyye'nin kolu. Şubeleri: Afifiyye, Beyyûmiyye, Şâbbiyye.

Afifiyye: Abdülvehhâb b. Abdüsselâm b. Ahmed el-Afîfî, (ö. 1172/1758); Şâzeliyye'den Nâsırıyye'ninkolu.

Beyyûmiyye: Ali Nûreddin b. Hicâzî el-Beyyûmî, (ö. 1183/1769); Şâzeliyye ve Bedeviyye'nin kolu.

9) Hızırıyye

Abdülazîz ed-Debbâğ, (ö. 1132/1720); Şâzeliyye'nin kolu.

Beyzâviyye: Kadî Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, (ö. 685/1286); Hızırıyye'nin kolu.

10) İdrîsiyye

Ahmed b. İdrîs el-Hasenî el-Fâsî, (ö. 1252/1837); Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Mîrganiyye, Reşîdiyye, Senûsiyye.

Reşîdiyye: İbrâhim Reşîd ed-Düveyhî, (ö. 1291/1874); Şâzeliyye'den İdrîsiyye'nin kolu.

Senûsiyye: Muhammed b. Ali es-Senûsî, (ö. 1276/1859); Şâzeliyye'den İdrîsiyye'nin kolu.

Mîrganiyye / Emîrganiyye / Hatmiyye: Muhammed Osman el-Mîrganî, (ö. 1268/1852); İdrîsiyye'nin kolu.

11) Şâzeliyye'nin Diğer Kolları

Bekkiyye: Ömer b. Seyyid Ahmed el-Bekkî et-Tûnisî, (ö. 960/1553); Şâzeliyye'nin kolu.

Cevheriyye: Abdürrahîm Muhammed el-Cevherî; Şâzeliyye'nin kolu.

Habîbiyye: Hak sevgisini elde edenlerin ruhlarının şevke gelip, ruhlarının ulvî âlemin şevkiyle uruc edecekleri, Allah'a nâfileler ve ibadetlerle yaklaşacaklarını, Allah'ın da onları sevgi ile karşılayacağını, Allah'ın onların gören

gözü, duyan kulağı, konuşan dili olacağını ileri süren büyük ihtimalle mutasavvıflara yakın bir fırka.

Îseviyye: Muhammed b. Îsâ el-Miknâsî el-Mağribî, (ö. 930/1524); Rifâiyye ve Şâzeliyye'nin kolu.

Kâvukciyye: Ebü'l-Mehâsin el-Kâvukcî, (ö. 1305/1888); Şâzeliyye'nin kolu.

Kerzâziyye: Ahmed b. Mûsâ el-Hasenî el-Kerzâzî, (ö. 1016/1607); Şâzeliyye'nin kolu.

Neveviyye: Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, (ö. 676/1277); Şâzeliyye'nin kolu.

Şeyhiyye: Sîdî eş-Şeyh Abdülkadir b. Muhammed es-Semâhî, (ö. 1025/1616); Şâzeliyye'nin kolu.

Yâfiyye: Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, (ö. 768/1367); Kadiriyye, Sühreverdiyye ve Şâzeliyye'nin kolu.

Ziyâniyye: Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Ziyân el-Kandûsî, (ö. XII/XVIII. yüzyıl); Şâzeliyye'nin kolu.

b. Ekberiyye / Hâtemiyye

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, (ö. 638/1240).

Cebertiyye: İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî, (ö. 806/ 1403); Rifâiyye, Ekberiyye, Ehdeliyye ve Kadiriyye'nin kolu olduğu ileri sürülür.

Koneviyye / Sadriyye: Sadreddin Konevî, (ö. 673/1274); Ekberiyye'nin kolu.

c. Meymûniyye / Havâtiriyye

Ali b. Meymûn el-Mağribî, (ö. 917/1511); Medyeniyye'nin kolu.

Dücâniyye: Şehâbeddin Seyyid Ahmed ed-Dücân, (ö. 951/1544'ten sonra); Medyeniyye'den Meymûniyye'nin kolu.

d. Medyeniyyenin Diğer Kolları

Abbâsiyye: Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, (ö. 633/1236); Medyeniyye'nin kolu.

Amûdiyye: Ebû Îsâ Saîd b. Îsâ el-Amûdî, (ö. XIII. yüzyıl); Medyeniyye'nin kolu.

Ayderûsiyye: Ebû Bekir b. Abdullah el-Ayderûs, (ö. 914/1508); Medyeniyye, Aleviyye veya Kübreviyye'nin kolu olduğu ileri sürülür.

Haccâciyye: Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdürrahîm el-Mağribî, (ö. 642/1244); Medyeniyye'nin kolu.

Mehdâviyye: Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ebû Bekir el-Kureşî el-Mehdâvî, (ö. 621/1224); Medyeniyye'nin kolu.

Meşîsiyye / Selâmiyye: Abdüsselâm b. Meşîş, (ö.625/1228 [?]); Medyeniyye'nin kolu.

Sebtiyye: Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî, (ö. 601/1205); Medyeniyye'nin kolu.

Senûsiyye: Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, (ö. 895/1490); Medyeniyye'nin kolu.

Tâziyye: Ebû Sâlim İbrâhim b. Muhammed et-Tâzî, (ö. 866/1462); Medyeniyye'nin kolu.

29. Acemiyye

Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî, (ö. 768/1367).

30. Adeviyye

Adî b. Müsâfir, (ö. 557/1162).

31. Aleviyye

Silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan bütün tarikatların genel nisbesi.

Haddâdiyye / Bâhaddâdiyye: Abdullah b. Alevî el-Haddâd, (ö. 1132/1720); Hz. Ali'ye nisbet edilen Aleviyye'nin kolu.

32. Arîfiyye

İbnü'l-Arif Ahmed b. Muhammed es-Sanhâcî, (ö. 536/1141).

33. Babaiyye

Abdülganî Pîr Babaî, (ö. 870/1465-66).

34. Nakşibendiyye / Bahâiyye

Bahâeddin Nakşibend, (ö. 791/1389).

Kolları:

a. Ahrâriyye

Ubeydullah Ahrâr, (ö. 895/1490); Nakşibendiyye'ninkolu.

1) Kâsâniyye

Ahmed b. Celâleddin el-Kâsânî, (ö. 949/1542); Nakşibendiyye'den Ahrâriyye'nin kolu;

Şubeleri: Âfâkiyye, Cûybâriyye, İshakiyye.

Âfâkiyye: Hidâyetullah Âfâk Hoca / Apak Hoca, (ö.1106/1694); Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'ninkolu.

Cûybâriyye: Muhammed İslâm Cûybârî, (ö. 971/ 1563); Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'-nin kolu.

İshakiyye: Hâce İshak, (ö. 1008/1599-1600); Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'nin kolu.

2) Tâciyye

Tâceddin b. Zekerıyyâ el-Hindî, (ö. 1050/1640); Nakşibendiyye'den Ahrâriyye'nin kolu.

b. Alâiyye

Ebü'l-Alâ b. Ebü'l-Vefâ el-Ekberâbâdî, (ö.1061/1651); Nakşibendiyye'nin kolu; şubeleri: Efdaliyye, Muhammediyye, Mün'imıyye.

c. Hâliidiyye

(Hâlid el-Bağdâdî, (ö. 1242/1826-27); Nakşibendiyye'nin kolu).

Biberiyye: Halil Develioğlu, (ö. 1933); Nakşibendiyye'den Hâliidiyye'nin kolu.

d. Müceddidiyye / Ahmediyye

İmâm-ı Rabbânî / Ahmed-i Sirhindî, (ö. 1034/1624); Nakşibendiyye'nin kolu;

Şubeleri:

Âdemiyye / Ahseniyye: Âdem b. İsmâil el-Benûrî, (ö. 1053/1643); Müceddidiyye'nin kolu.

Ahseniyye: Muhammet İhsan Oğuz, (ö. 1991); Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu.

Ma'Sûmiyye: Hâce Muhammed Ma'sûm / İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu; Müceddidiyye'nin kolu.

Mazhariyye: Mazhar Cân-ı Cânân-ı Dihlevî, (ö. 1195/1781); Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu.

Murâdiyye: Murad Buhârî, (ö. 1132/1720); Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu.

Nûriyye / Melâmiyye: Muhammed Nûrû'l-Arabî, (ö. 1305/1888); Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu.

35. Ni'metullahiyye

Ni'metullah-ı Velî, (ö. 834/1431).

Kolları: Kevseriyye, Safî Aliyye, Şemsiyye, Gunâbâdiyye, Mûnis Şâhiyye.

36. Nûriyye

Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî, (ö. 295/908).

37. Revşeniyye

Bâyezîd-i Ensârî, (ö. 980/1573).

38. Rifâiyye / Ahmediyye / Batâihiyye

Ahmed er-Rifâî, (ö. 578/1182).

Kolları:

Aclâniyye: Muhammed b. Aclân el-Hüseyinî; Rifâiyye'ninkolu.

Atâiyye: Muhammed Atıyye er-Rifâî, (ö. VII/XIII. yüzyıl); Rifâiyye'nin kolu.

Burhâniyye: Burhâneddin İbrâhim b. Ömer b. Ali el-Alevî, (ö. VI/XII. yüzyıl); Rifâiyye'nin bir kolu.

Cebertiyye: İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî, (ö. 806/ 1403); Rifâiyye, Ekberiyye, Ehdeliyye ve Kadiriyye'nin kolu olduğu ileri sürülür.

Cemîliyye: Cemâleddin el-İrâkî; Rifâiyye'nin kolu.

Cendeliyye: Cendel b. Muhammed er-Rifâî, (ö. 675/ 1276); Rifâiyye'nin kolu.

Dîrîniyye / Azîziyye: Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrînî, (ö. 694/1295); Rifâiyye'nin kolu.

Fazliyye: Cemâleddin Muhammed b. Fazlullah el-Hindî el-Burhânpûrî, (ö. 1029/1620); Rifâiyye'nin kolu.

Fenâriyye: Molla Fenârî, (ö. 834/1431); Rifâiyye'nin kolu.

Harîriyye: Ebü'l-Hasan Ali el-Harîrî, (ö. 645/1248); Rifâiyye'nin kolu.

Îmâdiyye: Îmâdüddin el-Ekber; Rifâiyye'nin kolu.

Îseviyye: Muhammed b. Îsâ el-Miknâsî el-Mağribî, (ö. 930/1524); Rifâiyye ve Şâzeliyye'nin kolu.

İzziyye: Ebü'l-Feyz Hüseyin el-İzzî el-Mısrî; Rifâiyye'nin kolu.

Katnâniyye: Seyyid Hasan Ali el-Katnânî, (ö. 747/1346); Rifâiyye'nin kolu.

Keyyâliyye: İsmâil er-Rifâî, (ö. 656/1258); Rifâiyye'nin kolu.

Mahdûmiyye: Mahdûm-i Cihân, (ö. 785/1384); Rifâiyye'nin kolu.

Mahmûdiyye: Mahmûd ez-Zencî; Rifâiyye'nin kolu.

Mârifiyye: Şeyh Mehmed Mârîfî, (ö. 1239/1824); Rifâiyye'nin kolu.

Nûriyye: Nûreddin Habîbullah el-Hadîsî; Rifâiyye'nin kolu.

Sayyâdiyye: İzzeddin Ahmed es-Sayyâd, (ö. 670/1271); Rifâiyye'nin kolu.

Sebsebiyye: Süleyman es-Sebsebî, Rifâiyye'nin kolu.

Şa'râniyye: Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, (ö. 973/1565); Rifâiyye'nin kolu.

Ulvâniyye: Safiyyüddin Ahmed b. Ulvân el-Yemenî, (ö. 665/1267); Rifâiyye'nin kolu.

Vâsitiyye: Ebü'l-Feth el-Vâsîtî; Rifâiyye'nin kolu.

39. Sa'diyye / Cebâviyye

Sa'deddin el-Cebâvî eş-Şeybânî, (ö. 575/1180).

Kolları: Abdüsselâmiyye, Âciziyye, Şerrâbiyye, Tağlibiyye, Vefâiyye.

Abdüsselâmiyye: Abdüsselâm eş-Şeybânî, (ö.1165/1752); Sa'diyye'nin kolu).

Âciziyye: Süleyman Âcizî Baba; Sa'diyye'nin kolu.

Şerrâbiyye: Şeyh Abdullah Yûnus; Sa'diyye'nin kolu.

Tağlibiyye: Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim es-Sa'dî eş-Şeybânî; Sa'diyye'nin kolu.

Vefâiyye: Ebü'l-Vefâ İbrâhim b. Yûsuf eş-Şâmî, (ö.1170/1756); Sa'diyye'nin kolu.

40. Sâhiliyye

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Ensârî es-Sâhilî, (ö. 735/1335).

41. Seb'îniyye

İbn Seb'în (ö. 669/1270).

42. Sehliyye

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, (ö. 283/896).

Kolları: Hevvâriyye, Sâlimiyye.

Hevvâriyye: Ebû Bekir b. Hevvâr el-Hevvârî el-Batâihî, (ö. IV/X. yüzyıl); Sehliyye'nin kolu.

Sâlimiyye: Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Basrî, (ö. 297/909); Sehliyye'nin kolu.

43. Seyyâriyye

Ebü'l-Abbas es-Seyyârî (ö. 342/953-54).

44. Suûdiyye

Ebü's-Suûd b. Ebü'l-Aşâyir el-Vâsıtî el-Bâdirînî, (ö. 644/1246).

45. Sühreverdiyye

Ebü Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî, (ö. 632/1234);

Şubeleri: Ahmediyye, Âdiliyye / Bedriyye, Buhâriyye, Büzgaşıyye / Necîbiyye, Celâliyye, Cemâliyye / Pîrcemâliyye, Halvetiyye, İbn Herzemiyye, Kemâliyye, Rûşeniyye / Revşeniyye, Safeviyye, Şihâbiyye, Yâfiyye, Zerkûbiyye, Zeyniyye.

a. Kübreviyye

Necmeddîn-i Kübrâ, (ö. 618/1221); Sühreverdiyye'nin kolu;

Şubeleri:

Ayderûsiyye: Ebû Bekir b. Abdullah el-Ayderûs, (ö. 914/1508); Medyeniyye, Aleviyye veya Kübreviyye'nin kolu olduğu ileri sürülür.

2) Bâharziyye

Seyfeddin Saîd b. Mutahhar el-Bâharzî, (ö. 659/1261); Kübreviyye'nin kolu.

Firdevsiyye: Necîbüddîn-i Firdevsî, (ö. 733/1333); Kübreviyye'den Bâharziyye'nin kolu.

3) Nûriyye

Nûreddin Abdurrahman el-İsferâyînî, (ö. 639/1242); Kübreviyye'nin kolu;

şubeleri: Hemedâniyye, Nurbahşıyye, Rükniyye.

a) Hemedâniyye

Seyyid Ali el-Hemedânî, (ö. 786/1385); Kübreviyye'nin kolu; şubeleri: Berzenciyye, Nurbahşıyye, Zehebiyye.

(1) Berzenciyye

Seyyid İsâ en-Nurbahşî el-Berzencî, (ö. IX/XV. yüzyıl); Kübreviyye'den Hemedâniyye'nin kolu.

(2) Nurbahşıyye

Seyyid Muhammed Nurbahş, (ö. 869/1464); Kübreviyye'den Nûriyye'nin kolu; şubesi: İshakıyye.

İshakıyye / İğtişâşıyye: Hâce İshak Huttalânî, (ö.827/1424); Kübreviyye'den Nurbahşıyye'nin kolu.

(3) Zehebiyye

Kübreviyye Tarikatının Şihabuddin Seyyid Abdullah' bağlı bir kolu.⁵²⁰

b)Rükniyye

Alâüddevle-i Simnânî, (ö. 736/1336); Kübreviyye'den Nûriyye'nin kolu.

Fütûhiyye: Kübreviyye-Nûriyye'den Rükniyye'nin kolu.

b. Buhâriyye

Celâleddin Ahmer el-Hüseyin b. Ahmed el-Buhârî, (ö. 691/1292); Sühreverdiyye'nin kolu.

Celâliyye: Mahdûm-i Cihâniyân Celâleddin Hüseyin el-Buhârî, (ö. 785/1384); Sührevediyye'den Buhâriyye'nin kolu.

c. Sühreverdiyye'nin Diğer Kolları

Âdiliyye / Bedriyye: Ebû Ömer Bedreddin Muhammedb. Ömer el-Âdilî el-Abbâsî, (ö. 970/1563);Sühreverdiyye'nin kolu.

Büzgaşıyye / Necîbiyye: Necîbüddin Ali b. Büzgaş eş-Şîrâzî, (ö. 678/1279); Sühreverdiyye'nin kolu.

Pîrcemâliyye: Pîr Cemâleddin Ahmed-i Erdistânî, (ö. 879/1474-75); Sühreverdiyye'nin kolu.

Yâfiyye: Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, (ö. 768/1367); Kadiriyye, Sühreverdiyye ve Şâzeliyye'nin kolu.

⁵²⁰ Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 597.

Zeyniyye: Zeynüddin el-Hâfî, (ö. 838/1435); Sühreverdiyye'nin kolu.

46. Şeybâniyye / Yûnusiyye

Ebû Muhammed Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî, (ö. 619/1222).

47. Şuaybiyye

Ebû Şuayb Eyyûb es-Sâriye b. Saîd el-Ensârî, (ö. 561/1165-66).

48. Şûziyye

Ebû Abdullah eş-Şûzî el-İşbîlî, (ö. VII/XIII. yüzyıl).

49. Şüşteriyye

Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî en-Nümeyrî, (ö. 668/1269).

50. Şüttâriyye / Şettâriyye

Abdullah-ı Şüttârî, (ö.832/ 1428-29).

Kolları: Gavsıyye, Uşaykıyye.

Gavsıyye: Ebü'l-Müeyyed Muhammed Gavs b. Hatîrüddin Gevâlyârî, (ö. 970/1563); Şüttâriyye'nin kolu.

Uşaykıyye / Aşkıyye / Işkıyye: Ebû Yezîd Işkı, (ö.XV. yüzyıl); Şüttâriyye'nin kolu.

51. Yeseviyye

Ahmed Yesevî, (ö. VI/XII. yüzyıl).

Görüldüğü üzere tarikatlardaki durum da mezheplerden farksız değildir. Bu liste, belli başlı tarikatları kapsamaktadır. Daha ayrıntılı bir araştırma ile bu listeye çok sayıda tarikat ilâve edilebilir.

EK-6 Cemaatler ve Güncel Dini Gruplar/Akımlar Listesi⁵²¹

1. Akıncılar Derneği

Türkiye’de 1976 yılında “hayat iman ve cihattır” sözünü kendilerine düstur edinmiş, kendilerini diriliş nesli olarak takdim eden bir grup üniversite gençliğinin kurmuş olduğu islami bir hareket.

2. Barelviyye

Hindistan’da, medrese-tarikat birlikteliğinin izlerini taşıyan, fakat daha çok tarikat gelenekçiliğinin baskın unsur olarak gözlemlendiği İslami bir hareket.

3. Cemaat-i İslami

Hindistanda İngilizlere karşı İslamâmî uyanışı başlatmak için Lahor şehrinde Ebu’l-Âlâ Mevdudî’nin çağrısı üzerine yetmiş beş delege tarafından kurulan İslami bir cemaat.

4. Cemaat-i Tebliğ

Kökenleri Diyobendiliğe dayanan, insanların ayağına giderek ilahi mesajı onlara ulaştırmaya çalışan, belli bir mezhep taassubu gütmeksizin dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren gönüllü tebliğ hareketi.

5. Cumhuriyetçi Kardeşler Cemaati

Sudan’da ortaya çıkmış modern bir İslami cemaat.

6. Diyobendiyye

Hint alt kıtasında medrese gelenekçiliğini devam ettirmeye çalışan hizmet hareketi.

⁵²¹ Büyükkara, *Çağdaş İslamî Akımlar*, 23-342.

7. Ensarullah

Yemen’de 1990’lı yıllarda temelleri atılmaya başlanan, Şia’nın Zeydiyye mezhebine mensup bir tabana dayanan, Lübnan’daki Hizbullah örgütünün pozisyonuna benzer bir pozisyona sahip İslamî bir hareket.

8. Erenköy Cemaati

Erenköy Cemaati’nin tarikat kökleri Nakşibendi tarikatının şeyhi Mevlana Halid Bağdadi’ye dayanır. Günümüzde cemaatin şeyhlik postunda Osman Nuri Topbaş’ bulunmaktadır.⁵²²

9. Fetö

Daha önceleri nurculuğun okuyucu grubu içerisinde faaliyet gösteren Fethullah Gülen’in kurmuş olduğu hareket.⁵²³

10. Hâksâr Hareketi

Înâyetullah Han Meşrikî’nin kurduğu, metinselci modernizm akımının izlerini taşıyan islami bir hareket.

11. Halidiyye

Nakşî tarikatının kollarından biri.

12. Hamas

Siyonist işgele karşı Filistin’de ortaya çıkan İslamcı bir direniş örgütü.

13. Hizbullah

Lübnann’da 1980’li yıllarda Şii destekli olarak ortaya çıkmış cihada dayalı dindarlığı ön planda tutan İslamî bir hareket.

⁵²² Ali Rıza, Kılıç, “Din-Devlet İlişkisi Açısından Menzil Cemaati Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, 2017), 10.

⁵²³ Ahmet Turan, “Said-i Nursi ve Nurculuk”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998): 18.

14. Hizbu't-Tahrir

1953 yılında o sırada Ürdün idaresinde bulunan Kudüs'te Muhammed Takiyyüddîn en-Nebhanî tarafından kurulan hilafet devleti kurmayı amaçlayan, İhvan'ın siyasi çalışmalarını bir cemaat olarak yürütmeyi yeğlemeyip partileştirmeye çalışan bir hareket.⁵²⁴

15. İBDA Hareketi

Salih Mirzabeyoğlu'nun kurduğu siyasi kimlikli islami bir hareket.

16. İhvan-ı Müslimin

Hasan el-Benna öncülüğünde 1928 yılında Mısır'ın İsmailiyye şehrinde ortaya çıkan İslami bir hareket.

17. İskenderpaşa Cemaati

Nakşibendi tarikatının Halidiye kolunun Gümüşhanevi Dergâhı'na dayanan İskenderpaşa Cemaati, Mehmet Zahit Kotku'nun İstanbul Fatih'teki İskender Paşa Camii'ne imam olarak atanmasıyla başlayan ve günümüzde ise Muharrem Nureddin Coşan'ın başında bulunduğu tasavvufi bir cemaattir.⁵²⁵

18. İslam Cemaatleri Birliği

1926 Erzurum-İspir doğumlu Cemalettin KAPLAN'ın kurduğu islami bir cemaat.

19. İslami Cihad

Filistin'de Fethi Şikâkî tarafından kurulan İran devleti ve Hizbullah'la yakın irtibatlı, intihar saldırılarına teşebbüs eden İslamî bir teşkilat.

20. İsmailağa Cemaati

Nakşibendi tarikatının bir kolu olan İsmailağa Cemaati, Ebu İshak İsmail Efendi tarafından kurulmuştur. Özellikle İstanbul'da oldukça etkili olan İsmailağa

⁵²⁴ WAMY, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, 108.

⁵²⁵ Kılıç, "Din-Devlet İlişkisi Açısından Menzil Cemaati Örneği", 10.

Cemaati'nin şeyhlik postunda Trabzon-Of doğumlu Mahmut Ustaosmanoğlu bulunmaktadır.⁵²⁶

21. Mehdi Hareketi

Sudan'da 1881 yılında Mehdi Muhammet Ahmet tarafından kurulan tarikata bağlı olanlardır.⁵²⁷

22. Meclis-i Tahaffz-i Hatm-i Nübüvvet

Hindistanda hüküm sürmüş olup Ahmediyye (Kadıyanilik) mezhebinin gayr-i müslimliğini ispata çalışan islami bir hareket.

23. Metinselci Modernizm (Mealcilik)

Temel kaynak olarak Kur'an'ın kabul edildiği, Kur'an İslamcılığı ve Kur'an'a dönüş diye de adlandırılan islami bir akım.

24. Menzil Cemaati

Menzil Cemaati'nin kurucusu 1905 yılında Bitlis'in Baykan ilçesine bağlı Kermete köyünde doğan şeyh Abdulhakim El-Hüseyni'dir. Abdulhakim El-Hüseyni'yi zamanının en büyük müşidi olarak gören müridleri, şeyhlerinden "Gavs" olarak bahsetmektedirler.⁵²⁸ Menzil sûfileri, irşadın manevi kuvvetle meydana geldiğine dair güçlü bir inanca sahiptirler.

25. Milli Görüş Hareketi

Türkiye siyasetinin belli dönemlerine damga vurmuş Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın kurduğu siyasi kimlikli islami bir hareket. Milli Görüş hareketini oluşturan siyasi parti, Nakşibendi bir omurgadan doğduğu için⁵²⁹ Milli Görüş hareketini "güncel dini gruplar" başlığı altında zikretmeyi uygun gördük.

⁵²⁶ Kılıç, "Din-Devlet İlişkisi Açısından Menzil Cemaati Örneği", 13.

⁵²⁷ WAMY, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, 187.

⁵²⁸ Kılıç, "Din-Devlet İlişkisi Açısından Menzil Cemaati Örneği", 13-14.

⁵²⁹ Ataman - Güler - Bilgin, *Dinî Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi*, 227.

26. Muhammediyye

Endonezya’da Hacı Ahmed Dahlan tarafından kurulan İslami bir cemaat.

27. Nedvetü’l-Ulema ve Medresetü’l-İslah

Diyobendiyye’ye benzer şekilde Hint alt kıtasının tipik medrese sistemini uygulayanköklü ve teşkilatlı eğitim kurumları.

28. Nehdatü’l-Ulema

Endonezya’da ortaya çıkmış olup, kökenleri medrese gelenekçiliğine dayanan İslami bir cemaat.

29. Nurculuk

Bitlis’in Hizan ilçesinin Nurs köyünde doğan Said Nursi’ye nisbet edilen hareket.

30. Okuyucular

Nurcu gruplar içerisinde yer alıp latin harfleriyle yapılacak çalışmaların, hedeflerine varmada kendilerine yardımcı olacağı kanısında olup, bu fikri empoze etmeye çalışanlardır.⁵³⁰

31. Seyyid Kutub Hareketi

Mısırda aşırı radikal fikirleriyle ortaya çıkan Seyyid Kutub’a ait İslami-siyasi bir hareket.

32. Sipah-i Sahabe

Hint İslam dünyasında Diyobendiyye kökenli olup, Şiileri gayr-i müslim addeden islami bir hareket.

33. Süleymancılık

Kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan adına izafe edilen İslami bir cemaat.

⁵³⁰ Turan, “Said-i Nursi ve Nurculuk”, 18.

34. Tahrîk-i Tulû-i İslâm

1938’de Delhi’de ortaya çıkmış metinselci modernizm akımının izlerini taşıyan islamî bir cemaat.

35. Taliban Hareketi

Afganistanda ortaya çıkmış Diobendiyye medresesi kökenli silahlı İslami hareket.

36. Tarihselci Modernizm

Kur’an’daki hükümlerin gerçek sebeplerini anlayabilmek için mutlaka o tarihi dönemin şartlarını dikkate almak gerektiğini ileri süren yaklaşım.

37. Terbiye Cemaati

Endonezya’da 1980 ’lerin ortasında ortaya çıkan İhvan tipi bir ıslahat teşkilatı.

38. Yazıcılar

Nurcu gruplar içinde Risalelerin Latin harfleriyle basılmasına karşı çıkan ve Hüsrev Altınbaşak’ın liderliğini yaptığı grubun adı.⁵³¹

39. Yeni Asya Cemaati

Liderliğini Mehmet Kutlular’ın yaptığı mensuplarının yeni asya gazetesini okuyup, okuttuğu nurcu grup.⁵³²

40. Yeni Selefilik

İslamın temel kaynaklarına -Kur’an ve sünnete- tekrar sarılmak suretiyle, asr-ı saadet sonrasında ortaya çıkmış ve dinileşmiş geleneklerin gözden geçirilmesi ve ıslah edilmesi, akılcı bir metotla İslamın bid’at ve hurafelerden arındırılması gibi fikirleri ileri süren düşünce ekolü.

⁵³¹ Hüseyin, Arslan, “Dini Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011), 5-6.

⁵³² Arslan, “Dini Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği”, 54-68.

“Cemaatler ve güncel dini gruplar” adı altında çok daha geniş kapsamlı bir çalışma yapılabilir. Güncellikleri ve popülerlikleri göz önünde bulundurularak sınırlı sayıda cemaat ve güncel dini oluşumlara yer verilerek çalışmanın maksadının hasıl olması amaçlanmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Adem ADANUR		
Doğum Yeri ve Yılı	Yomra/1980		
Medeni Durumu	Evli ve iki çocuk babası		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça (orta düzeyde)		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lisans	21/09/1998	21/06/2002	Gazi Üniversitesi
Yüksek Lisans	23/09/2013	Halen devam ediyor	Recep Tayyip Ersoğan Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum (/lar)		Başlama - Ayrılma Yılı	
1. Diyanet İşleri Başkanlığı		09/01/2007	14/09/2014
2. Milli Eğitim Bakanlığı		15/09/2014	Halen devam ediyor
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar			
Aldığı Ödüller			
Diğer			
İletişim (eposta)	ademadanur_61@hotmail.com		